

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

36164

36164, II, C, f.

1907/8
Jakob Dimnik

Avstrijska zgodovina za ljudske šole.

V spomin na 70letnico
rojstva Nj. cesarskega in
kraljevega Apostolskega
Veličanstva cesarja ▲ ▲

▲ ▲ Franca Jožefa I. ▲ ▲

✻ V Ljubljani ✻

Založil Josip Petrič, trgovec s šolskimi potrebščinami.

Tisk Rudolfa Milica.

36164, II, L, f

36164

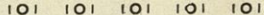
030042642

Avstrijska zgodovina

za ljudske šole.

o o o o

V spomin na 70letnico rojstva
Nj. cesarskega in kraljevega Apostolskega
Veličanstva cesarja Franca Jožefa I.

prireديل

Jakob Dimnik,
učitelj v Ljubljani.

V Ljubljani 1900.

Založil Josip Petrič, trgovec s šolskimi potrebščinami. o Tisk Rudolfa Milica.

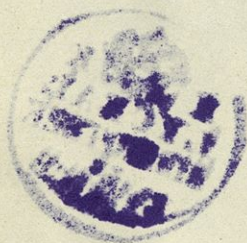

* Hrvatska zgodovina *

* za ljudske škole *

U skladu sa Zbornicom rešenja
XI. sazivanja u kraljevstvu
Hrvatskoj, Srbiji i
Crnoj Gori

Jakov Dimnik
Ljubljana

V Ljubljani 1933.

Vsebina.

Stran

Posvetilo	I
Predgovor	IV
I. Avstrijske dežele v starih časih	1
II. Babenberžani 976—1246	11
III. Medvladje	18
IV. Rudolf Habsburški	19
V. Avstrija pod Habsburžani	23
Hude nadloge	28
Iznajdbe v srednjem veku	36
Turške vojske	44
VI. Avstrija pod dinastijo habsburško-lotarinško od l. 1740	52
Slovenska zemlja in francoska vojska	64
VII. Avstrija kot konstitucionalna država	78
VIII. Pravice in dolžnosti avstrijskih državljanov	83
IX. Viteški redi in odlikovanja	94
X. Grbi	96
XI. Cesarjev naslov	102
XII. Rodopis cesarske rodovine	103
XIII. Kako se je razvijala naša država	105
XIV. Pregled, kako se je razvijala naša država	110
XV. Avstrijski vladarji	112
XVI. Gesla avstrijskih vladarjev	114
XVII. Časovna tabela	115
XVIII. Zgodovina kranjske dežele	118
XIX. Zgodovina Ljubljane	128
XX. Avstrijska cesarska pesem	144
XXI. Zgodovina avstrijske cesarske pesmi	147

Posvetilo.

Boga se bojte; kralja častite!

I. list sv. Petra, 2., 17.

Nj. Veličanstvo cesarja **Franca Jožefa I.** odlikujejo mnoge vrline, in nebrojno dobrot je že delilo Njega za blagor Svojih narodov vneto srce. Naša država je za plodonosnega vladanja Njega cesarskega in kraljevega Apostolskega Veličanstva vsled Njegove velikodušne naklonjenosti in podpore v vsakem oziru velikansko napredovala. Zato ga pa tudi ni vladarja, kateremu bi bili podložniki tako zvesto vdani in ga tako iskreno ljubili, kakor ljubimo vsi Avstrijci svojega dobrega in modrega cesarja **Franca Jožefa I.**

Avstrija bo praznovala dne 18. avgusta in 4. oktobra velik in vesel praznik. Dobrotni Bog je dodelil Nj. Veličanstvu cesarju **Francu Jožefu I.** in nam vsem veliko milost, da praznuje letos, dne 18. avgusta sedemdesetletnico Svojega rojstva in dne 4. oktobra pa Svoj sedemdesetletni god. Ta praznik bo zopet pričal svetu, kako ljubijo in časte avstrijski narodi svojega cesarja ter dele ž Njim veselje in žalost.

Ako pa praznuje v »veliki družini«, kakor imenuje **Franc Jožef I.** našo državo, ta redki god tisti,

kateremu se klanjajo milijoni vdanih in zvestih podložnikov in katerega dičijo najlepše vladarske čednosti, ni čuda, da so z najčistejšo ljubeznijo in spoštovanjem napolnjena srca vseh podložnikov in zvesto vdanih otrok, in da pozdravljajo z navdušenim veseljem srečni dan, ko je zagledal luč sveta naš državni oče **Franc Jožef I.**

Sedemdeset let človeške starosti pomeni za vsakega človeka nepretrgano vrsto muk in trpljenja. A če kdo, je naš ljubljeni vladar v teku svojih sedemdesetih let doživel toliko bridkih ur, da se čudimo Njegovim duševnim in telesnim krepostim, s katerimi nosi težko breme Svojega poklica, končuje sedemdeseto leto Svoje starosti. Ne kakor slaboten starček stoji na krmilu državne ladije, temveč z mladostno, čilo roko drži neustrašen, neupognjen to krmilo, vsem nam vzvišen zgled delolubja, poguma in modrosti.

Da bi Vsegamogočni to nam dragoceno življenje podaljšal do skrajnih mej človeškega življenja, da bi ga branil pred daljnjiimi viharji in mukami tega sveta, in da bi večerna zarja milo in ljubo obsevala maziljeno glavo Njega Veličanstva — v teh voščilih se bomo družili v dan sedemdesetletnice Njegovega rojstva in v dan Njegovega sedemdesetletnega godu vsi zvesti in vdani podložniki Njegovi.

Tudi vi, preljubi otroci, boste letos, posebno še v dan 18. avgusta in 4. oktobra, imeli prelepo priliko, hvaliti preljubega Boga, ki je naklonil vsem avstrijskim narodom toliko srečo.

Veselega srca in polni hvaležnosti in hvale do Boga priznajte ta dneva glasno:

»Mi vsi častimo, spoštujemo in ljubimo svojega preljubega cesarja, mi vsi Ga zahvaljujemo za Njegovo očetovsko skrb in milost, in dokler smo otroci, Mu bomo izkazovali zahvalo s pridnostjo in napredkom v šoli; ko bomo pa dorasli, Mu bomo pa izkazovali zahvalo z vedno večjo ljubeznijo do Njega in naše drage domovine Avstrije. Navdušeni bomo šli v boj za Njega in domovino, če bo to želja Njegova! Njemu bomo posvetili vse imetje in življenje ter molili iz dna srca k ljubemu Bogu:

**Bog ohrani, Bog obvari
nam cesarja, Avstrijo!«**

Predgovor.

»Avstrijska zgodovina za ljudske šole« je namenjena šolski mladini kot pomožna knjiga za domačo pridnost in učiteljstvu kot priročna knjiga pri zgodovinskem pouku. V knjigi ni sicer nič novega; vse to je že opisano po raznih knjigah. Izkušnja me pa uči, da ljudskemu učitelju, posebno še učitelju na deželi, niso vedno na razpolago ti viri, ali jih pa še sploh dobiti ne more. To me je napotilo, da sem zbral vso predpisano stvarino iz avstrijske zgodovine, katero rabi učitelj pri zgodovinskem pouku, v eno knjigo: »Avstrijska zgodovina za ljudske šole«, katere namen je lajšati učitelju pripravlanje za zgodovinski pouk. »Avstrijska zgodovina za ljudske šole« bo pa dosegla svoj popoln namen, če jo bo učiteljstvo pridno širilo med šolsko mladino in jo naročalo za učiteljske in šolarske knjižnice. In če se to zgodi, mi bo to najdražje plačilo za ne mali trud, ki sem ga imel pri prireditvi »Avstrijske zgodovine za ljudske šole«.

Končno izpolnjujem prav prijetno dolžnost, da na tem mestu najtopleje zahvalim veleučenega gospoda profesorja Simona Rutarja, ki je blagovolil pregledati »Avstrijsko zgodovino za ljudske šole« v rokopisu, izvzemši zgodovino Kranjske in Ljubljane.

Ljubljana, meseca avgusta 1900.

J. Dimnik.

I. Avstrijske dežele v starih časih.

1. Rimljani.

V starem veku so bili najmogočnejši narod Rimljani. Spravili so pod svojo oblast skoraj ves takrat znani svet; torej so gospodovali tudi vsem sedanjim avstrijskim deželam na južnem dunavskem bregu (in še Zalesju — Daciji).

Privojskovali so si Rimljani te dežele okoli Kristusovega rojstva in jih imenovali Recija, Norik, Panonija in Dalmacija. Po njih sta živela dva velika naroda in sicer Kelti po Reciji in Noriku, pa Ilirci po Kranjskem, Istri in Dalmaciji. Čeških dežel, ki so bile v oblasti Germanov, niso dobili Rimljani nikoli, Ogrsko pa le za malo časa.

Rimljani so bili priden in podjeten narod. Pod njimi je cvelo kmetijstvo, obrt in trgovina, umetnost in vednost. Popravljali in razširjali so mesta in zidali nova, gradili ceste, vodovode in kopališča. Akvilejo in Emono n. pr. so tudi Rimljani sezidali.

Rimljani.

Recija,
Norik,
Panonija,
Dalmacija,
Ilirci.

Akvileja.
Emona.

Ustanovitev Akvileje.

Akvileja ali Ogled je dandanes siromašno mestice 30 kilometrov daleč pod Gorico, ki ima danes 830 prebivalcev. Ali v preteklih časih je bila Akvileja veliko in slavno mesto, ki je imelo blizu pol milijona prebivalcev.

Akvilejo so sezidali Rimljani. To slavno ljudstvo je osnovalo v starem času okoli mesta Rima veliko državo, ki je obsegala vso Italijo. Pa tudi zunaj Italije so širili

Rimljani svojo oblast in tako so se približali tudi našim krajem, katere so hoteli podjarmiti. Ali temu so se močno ustavljali tedanji stanovavci Karni in njih sosedje Istri. Da bi Rimljani laglje dosegli svoj namen, so se odločili sezidati trdno mesto na Goriškem. To je bil povod ustanovitve Akvileje.

Leta 181. pr. Kr. izberejo v Rimu tri može in jim naroče, ustanoviti novo naselbino. Ti se vzdignejo s 3000 možmi, z domačo živino, deželnimi sadeži in domačo prstjo ter odpotujejo na breg Natise (stare Nediže), na ono mesto, katero so bili že poprej odbrali zemljemerci za naselbino. Tu se prišleci ustavijo, izkopljejo okroglo jamo in pomečejo vanjo seboj prinesenih prvencev, katere je rodila njih domovina, in prst iz svojega rojstnega kraja. Potem zagrebejo jamo in njih veliki duhoven posveti mesto, polije ga z vinom ter postavi oltar domačim bogovom. Drugi zaprežejo med tem pred plug na desni strani bika, na levi kravo in potegnejo okoli jame globoko brazdo. Ta je pomenila meje nove naselbine in okoli nje so potem sezidali mestne zidove. Kjer so imela biti vrata, tam so plug prizdignili in prenesli čez širjavo, določeno za vrata. Med obzidjem so potegnili čez jamo črto od severa proti jugu, drugo pa od vzhoda proti zahodu, in to so bile glavne mestne ulice. Tako je bilo novo mesto ustanovljeno in posvečeno. Pri posvečevanju se je prikazal nad glavo Rimljanov planinski orel, ki se imenuje v latinskem jeziku akvila. To vzame veliki duhoven za dobro znamenje in izpregovori v preroškem duhu: »Po orlu naj se imenuje naše mesto Akvileja in naj se njega slava povzdigne tako visoko, kakor se orel dviga v zrak.«

Iz Akvileje so strahovali Rimljani vse bližnje narode do Donave. Da bi jih laglje brzdali, so izdelali na vse strani zložne ceste. Iz Akvileje so pa tudi širili po deželi svojo vero in svoj latinski jezik.

V Akvileji je začel že l. 46. po Kr. evangelist sv. Marko oznanjevati krščansko vero. Njegova učenca sta bila

sv. Mohor in Fortunat. Ustanovila sta l. 63. za Rimom prvo škofijo v zahodnem cesarstvu, ali morala sta pretrpeti šest let pozneje mučeniško smrt. Toda seme, ki sta je zasejala, je pognalo obilen sad in iz njih škofije se je razvil mogočni akvilejski patrijarhat (od l. 557. dalje), čegar duhovna oblast je segala po vsej gorenji Italiji ter po vseh slovenskih deželah. Leta 811. je odločil cesar Karol Veliki, da morajo vsi tisti Slovenci, ki stanujejo na južni strani Drave, spadati pod Akvilejo, drugi pod Salzburg. Leta 1001. postanejo patrijarhi celo grofje furlanski, leta 1028. deželni knezje v Istri, na Krasu in na Notranjskem, a leta 1077. začasno celo na Kranjskem. Posvetno oblast patrijarhov so uničili Benečani l. 1418. do 1420., a duhovna oblast je prenehala l. 1751., ko sta se ustanovili nadškofiji v Gorici in Vidmu.

Ustanovitev Emone.

Na južni strani Ljubljane, kjer se razprostira danes močvirje, je stalo v starodavnih časih jezero, ki se je počasi izpremenilo v močvirje. Ni dolgo temu, ko so zasledili na tem kraju ostanke starodavnih stavb na koléh. Našli Mostičarji. so tudi raznovrstnega orodja iz kamena in brona.

Vse to nam kaže, da je bila ljubljanska okolica obljudena že v starodavni, prazgodovinski dôbi. Ne dá se pa določiti, katera ljudstva so se tu najprej naselila. Stari zgodovinarji stavijo naselitev v zvezo s pravljico o Argonavti. Argonavti. navti, ki se glasi tako-le:

V starodavnem boetskem mestu Orhomenu je kraljeval Atamant, ki je zavrzel svojo ženo Nefelo. Po smrti svoje prve žene se je zaročil z Ino. Ta je nagovarjala soproga, naj bi otroka iz prvega zakona, sina Friksa in hčer Helo, daroval bogovom. Rajna mati pa se je usmiliła otrok in jima pošlje zlatega ovna, ki je letal po zraku. Oba ga zasedeta in zbežita čez morje v zlato deželo Kolhido. Toda Hela pade z ovna in utone v morji (v morski ožini, ki loči Azijo od Evrope). Po Heli se je zvalo

odslej to morje Helespont. Friks pa je srečno prišel v Kolhido, solčno deželo na vzhodnem obrežju Črnega morja. Kralj Ejet ga prijazno vsprejme ter mu dá svojo hčer za ženo. Zatega ovna je daroval Friks bogovom, a zlato runo pa je obesil v svetem logu.

Kralju Ejetu (Aetu) je bilo prorokovano, da bo vladal toliko časa, dokler bo visela zlata runa v logu. Zato je ukazal log ograditi z močnim zidovjem, a za stražo je postavil velikanskega zmaja, ki ni imel nikoli spanja, in dva bika, kojima je švigal ogenj iz nosnic.

V Orhomeni je nasledoval kralja Atama njegov brat Kretej. Za njim bi moral vladati njegov sin Jazon. A mlajši sin Pelija mu s silo vzame kraljestvo ter ga zapodi. Obljubil mu je pa, dati kraljestvo nazaj, če mu iz Kolhide prinese zlato runo.

Jazon zbere najslavnejše junake svojega časa, Herakleja, Tezeja, dvojčka Kastorja in Poluksa, božjega pevca Orfeja in mnogo drugih. Narede si veliko ladijo, Argo imenovano, za katero je sama Palada Atena v Dodonski dobri iztesala vedeževalni hrast. Na tej ladiji so jadrali proti vzhodu. Zato so se zvali Argonavti. Po čudnih dogodkih pridejo v Kolhido.

Jazon gre kar naravnost h kralju Ejetu ter ga prosi za zlato runo. Kralj Ejet mu obeta jo izročiti, če dovrši tri težavna dela. Ejet mu ukaže, naj razorje ledino z dvema bikoma; bruhajočima ogenj, poseje zmajeve zobe in pobije oborožene velikane, ki vzrasto iz njih, potem pa še umoriti zmaja, ki čuva runo.

Vse to opravi Jazon s pomočjo kraljeve hčere Medeje, ki je znala čarati, in kateri je Jazon obljubil, da jo vzame v zakon. Dala mu je mazilo, ki ga je varovalo ognja bruhajočega bika. Močni Jazon privede živali iz hleva, vpreže ju in razorje ledino, in ko vzrasto oboroženi velikani, vrže kamen mednje; nato planejo drug na drugega in se pomore.

Kralj Ejet pa ni ostal mož beseda in mu neče izročiti runa. Nameraval je junake pomoriti in zažgati ladijo. Na to pelje Medeja ponoči svojega ženina v log, omami zmaja z bajilom, Jazon pa vzame kožo ter zbeži z Medejo in njenim malim bratom iz Kolhide. Kralj jo udari za njimi. Na ustji Donave jih malone doide. Medeja umori zdaj svojega bratca Absinta ter pomeče razkosane ude v morje. Kralj Ejet (Aeet) spozna ostanke svojega sina; prične jih loviti po morji, da jih spodobno pokoplje. S tem se toliko zamudi, da so mu Argonavti utekli. Peljejo se po Donavi, iz Donave krenejo v Savo, iz Save pa v Ljubljano. Dospевši pozno na jesen v kraje, kjer stoji danes Ljubljana, postavijo si bivališča, katera so utrdili. V njih so našli zavetje pred hudim mrazom in sovražniki. Iz lju-bezni do svoje domovine je zval Jazon to naselbino Hemonijo ali Emono. —

Seveda, to je le pravljica. Mnogoštevilne črepinje prazgodovinskih posod in grobišča okrog Ljubljane pričajo, da so prvi prebivalci za mostičarji stanovali na Šišenskem vrhu, na Gradu in na Golovcu. Na mestnih tleh pa je bila najstarejša naselbina v kotanji okrog cerkve sv. Florijana, kjer so izkopali že več starin iz dobe mostišč.

Ko je pa rimski cesar Oktavijan Avgust premagal Japode, je ustanovil l. 34. pred Kr. naselbino Emono, ki se je razprostirala od Zvezde do Mirja, in je naselil v nji rimske državljane. Na Gradu so imeli Rimljani svojo trdnjavo.

Emono je razdejal najbrž Atila l. 452.

2. Razširjanje krščanstva v Avstriji.

Z Rimljani se je jelo razširjati po sedanjih avstrijskih deželah tudi krščanstvo po raznih misijonarjih. Najbolj znana med temi sta sv. Mohor in Fortunat. Prvi apostelj avstrijski pa je sv. Severin, ki je ob Attilovem času označeval sv. vero po Gorenji in Dolenji Avstriji.

Sv. Mohor
in Fortunat.
Sv. Severin.

3. Slovani.

Polabski Slovani. V rimskih časih so živeli Slovani po vzhodni Evropi — po sedanjem Ruskem in Poljskem. V srednjem veku t. j. v početku VI. stoletja pa so se jeli naseljevati tudi po osrednji Evropi tja do reke Labe in še čez. To so bili polabski Slovani.

Korotanski Slovenci. Ko so se Germani ali Nemci pomaknili s Češkega in Moravskega proti jugu in zahodu, so se po čeških deželah in zapadnem Ogrskem naselili tudi Slovani. Po goratih krajih t. j. po planinskih deželah tostran Dunava so se naselili v drugi polovici VI. stoletja korotanski Slovenci, ki so imenovali novo svojo domovino Korotan.

4. Obri.

Karol Veliki. Po donavskih ravninah, kjer so kedaj razsajali divji Huni, so se naselili ob istem času kakor Slovenci iz Azije prilomastivši Obri. To pastirsko ljudstvo je stanovalo med nasipi za rekami in nepristopnimi močvirji ter je napadalo na svojih čilih in brzih konjih sosedne narode, sosebno Slované in Nemce. Tako so se, živeč ob neprestanem boju, razprostrli od Tise do Aniže in so postali mejaši ogromni frankovski državi, katero je okoli l. 800. vladal Karol Veliki.

5. Karol Veliki.

Obri, kot mejaši veliki frankovski državi, so sedaj pogosto napadali Franke.

Premagani Obri. Da bi obvaroval Karol Veliki svoje dežele vednih napadov, prekorači l. 791. vzhodno mejo svojega kraljestva, prodre v oberske pokrajine, premaga Obre popolnoma in jih prepodi v široke ogrske planjave.

Frankovska država. Pomagali so Karolu Velikemu tudi korotanski Slovenci. Pozneje je frankovska vojska (pod Pipinom, sinom Karola Velikega) prodrla do središča oberskih selišč med

Donavo in Tiso. Na ta način se je razširila frankovska država od Aniže do savskega izliva ter uničila popolnoma obersko dršavo l. 796. (Slovansk pregovor: »Izginili so kakor Obri« !)

Razpad
oberske
države
l. 796.

Karol Veliki si je prizadeval, seznaniti nemške narode svojega kraljestva z vero Kristusovo. Poleg tega pa je skrbel tudi za omiko mladine. On sam se je učil brati in pisati, ko je bil že precej v letih.

Živel je Karol Veliki v vsem zelo skromno in ponižno. Njegova soproga in hčerke so same gospodinjile. Oblačile so se v obleko iz domačega platna, katerega so same napredle.

Kako je
živel
Karol Veliki.

Po Karolu so Slovenci začeli imenovati »kralje«.

Nasledniki Karola Velikega niso mogli vzdrževati velikega frankovskega kraljestva skupaj, ampak so ga razdelili v tri samostojna kraljestva: v Francijo, Italijo in Nemčijo.

Razdelitev
frankovskega
kraljestva.

6. Vzhodna krajina Karola Velikega.

Začetek
avstrijske
zgodovine.

Po pridobljenih bitkah proti Obrom je ustanovil Karol Veliki iz pribojevanih pokrajin l. 803. mejno grofijo (Nemci so ji rekli »marka«) — vzhodna krajina (marka) imenovana in sicer med Anižo in Rabo, ki je obsegala sedanje avstrijske dežele med Donavo in Dravo. V deželah pod Dravo je pa ustanovil Karol Veliki »furlansko krajino« (marko).

Ustanovitev
vzhodne
krajine l. 803.

»Vzhodna krajina« je imela namen, braniti Franke pred napadi Obrov; zato se je ta krajina imenovala tudi »oberska vzhodna krajina«. Vojskini poveljniki na mejah, torej tudi poveljniki »vzhodne krajine« so se imenovali »mejni grofje«. Mejni grofje so bili sicer cesarski služabniki, a po svojih pravicah prvi za vojvodi.

Mejni grofje.

»Vzhodno krajino« je naselil Karol Veliki največ z nemškimi naseljenci z Bavarskega.

Nemški
naseljenci.

Po Karolu Velikem ustanovljena »Vzhodna krajina« je prvi kal avstrijsko-ogrske države.

Prvi kal
Avstrije.

7. Razpad po Karolu Velikem ustanovljene »vzhodne krajine«.

Vzhodna krajina (marka, granica), ki jo je ustanovil Karol Veliki l. 803., je obstala komaj 100 let. Razdjali so jo bojeviti Ogrri, ki so se okoli l. 900. po odhodu Obrov naselili po sedanjem Ogrskem.

Ciril in Metod.

V IX. stoletju so gospodovali po slovanskih deželah (Velika Moravska) trije mogočni knezi: Mojimir, Rastislav in Svatopolk. Vneti so bili za krščansko vero in izomiko svojih podložnikov. Pošljejo h grškemu cesarju prošnjo, rekoč: »Naša država se je pokristijanila. Nimamo pa učiteljev, da bi nas vodili in nam razlagali svete bukve. Pošlji torej učenikov, kateri nas bodo znali učiti besede sv. pisma!«

Apostola
slovanska.

Brž popraša cesar svoje svetovavce, koga naj bi poslal. Ti mu imenujejo učena brata iz mesta Soluna: Cirila in Metoda. Car ju da poklicati ter jima razodene prošnjo slovanskih knezov. Obadva privolita in se napotita med Slované luč sv. vere prižigat. Razlagata jim v domačem jeziku večne resnice in poslovenita potrebne sv. bukve. Po pravici se zoveta apostola slovanska.

8. Ogrri.

Koncem IX. stoletja so zasedli donavske planjave Ogrri ali Madjari, kakor so se sami imenovali. Prišli so — kakor Huni in Obri — iz Azije. Njim so se pridružili tudi ostanki Obrov, kar jih ni potegnilo k Slovanom.

V vojni so bili Ogrri sila predrzni. Kadar so pognali sovražnika v beg, spuščali so se za njim ne mirujoč pred, da je zadnji padel pod njihovim ostrim mečem.

Razpad
Karlove
»vzhodne
krajine«.

Vihraje na vse strani, so se polastili tudi po Karolu Velikem ustanovljene »vzhodne krajine«.

9. Obnovitev »vzhodne krajine« (ustanovitev »avstrijske granice«).

Ogri so večkrat ropaje udarjali tudi v Nemčijo, dokler jih 1. 955. na Liškem polju pri Avgsburgu (dne 10. avgusta) popolnoma ne pobije nemški cesar Oton I.

Da bi pa imel za vselej mir pred njimi, je sklenil zavarovati meje svoje države proti ogrski strani tako, kakor jih je zavaroval Karol Veliki proti Obrom ter je ponovil »vzhodno krajino« (granico) v obrambo proti ogrskim napadom med Anižo in Erlavo. To marko je podelil Oton II. 1. 976. Leopoldu Svetlemu Babenberškemu in to je pravi začetek naše monarhije.

Otonova »vzhodna krajina, del sedanje Avstrije pod Anižo, je bila početna dežela sedanji avstrijski državi, jedro velikega cesarstva, kateremu so se pridružile v teku stoletij vse druge kronovine.

Poznejše ime te »vzhodne krajine« (latinski Austria, po nemški Ostmark — Ostarichi — Ostreich — Österreich) se je prijelo polagoma vse monarhije.

10. Sv. Štefan, prvi ogrski kralj.

Bitka na Liškem polju je bila za Ogre velikega pomena: oplašila jih je tako zelo, da so odložili orožje, se začeli privajati mirnemu življenju ter se oprijemati poljedelstva in zapadne omike s posredovanjem slovenskega jezika.

Gospodovali so jim vojvode iz Arpadovega rodu. Najimenitnejši iz tega rodu je bil Štefan Sveti.

Štefan sveti je bil rojen v Ostrogonu (Gran) na Ogrskem. Z veliko marljivostjo in gorečnostjo je razširjal sv. vero med svojim narodom. Ustanovil je nadškofijo v Ostrogonu (primas ogrski) in še deset drugih škofij. Razdelil je deželo na velike županije (comitatus, Gespannschaft), kakor je še sedaj razdeljena.

Bitka na
Liškem polju
1. 955.

Vzhodna
krajina.

Pravi
začetek
Avstrije
1. 976.

Početna de-
žela sedanji
avstrijski
državi.

Štefan Sveti.

Apostolsko
Veličanstvo.

Leta 1000. je dobil ta pobožni knez od nemškega cesarja (Otona III.) in papeža Silvestra II. naslov kralja, papež pa mu je poslal še dragoceno zlato kraljevo krono, ga imenoval za svojega legata ter mu podelil častni naslov »kralj apostolski«. Za njim so bili vsi ogrski kralji kronani s to krono in odtod ima tudi dandanes cesar avstrijski in kralj ogrski naslov »apostolsko Veličanstvo«.

Štefan je bil poročen z bavarsko princesinjo Gizelo, ki je bila katoličanka. Vpeljal je v svoji deželi bavarske zakone ter si prizadeval s pomočjo teh zakonov svoj nomadski narod privaditi dela in postavnega življenja. Pospesheval je naseljevanje tujcev na Ogrskem, zlasti saških Nemcev, ki so se pečali z rudarstvom.

Cerkvi je ostal kralj Štefan prijatelj do konca svojega življenja ter je storil za krščanstvo veliko dobrega. Pozneje ga je zato cerkev proglasila svetnikom in Ogri ga časte kot svojega deželnega patrona.

II. Babenberžani 976—1246.

Po smrti Otona I., zmagovavca Ogrov na Liškem polju, je zasedel nemški prestol njegov sin Oton II. in ta je izročil malo Vzhodno krajino kot mejno grofijo l. 976. Leopoldu I. Svetlemu iz rodu babenberškega.

Kako so postali Babenberžani mejni grofje v vzhodni krajini, nam pravljica tako-le pripoveduje:

Oton II.
izroči
Vzhodno kra-
jino Leopoldu
Baben-
berškemu
l. 976.

Pravljica o zlomljenem loku.

Nekoč jezdi Leopold Babenberški z nemškim cesarjem Otonom I. na lov. V gozdu naletita na velikega medveda. Kosmatinec plane na cesarja in zgrabi njegovega konja z močno šapo. Oton napne lok, da bi ustrelil razkačeno zver, toda lok je bil prenapet in se zlomi. Cesar je bil v smrtni nevarnosti. Zdaj priskoči Leopold in ponudi cesarju svoj lok. Cesar sproži, pušica prileti medvedu v glavo, da se zvrne na tla.

Oton zahvali hrabrega mladeniča za pomoč ter mu reče: »S srebrom in zlatom ne morem poplačati tvoje zvestobe. Vzemi ta zlomljeni lok. Prinesi mi ga, kadar ti bo treba moje milosti.«

Več let je minilo po tem dogodku. Leopold je postal hraber mož in je pokazal v mnogoteri bitki svoje junaštvo. Ko je umrl Oton I., je zasedel cesarski prestol njegov sin Oton II. Med tem časom tudi umrje mejni grof v Vzhodni krajini. Treba je bilo imenovati novega mejnega grofa, ki bi tam državo krepko branil sovražnih navalov. Leopold

je hotel pokazati svojo vdanost in zvestobo do cesarja na tako nevarnem mestu. Stopi torej pred Otona II., položi zlomljeni lok pred prestol in prosi, naj ga postavi za mejnega grofa v Vzhodni krajini (marki).

Ko zagleda cesar lok, se spomni svojega očeta in Leopolda, ki ga je bil rešil na lovu — in mu usliši prošnjo.

Tako je začel v krajini vladati sloveči rod Babenberški.

Vzhodna krajina se je imenovala pozneje Ostarichi. Iz tega je nastalo Oesterreich, kar se pravi slovenski Avstrija.

Razcvitanje
Avstrije pod
Babenberžani.

Babenberški mejni grofje so gospodovali v Avstriji pogumno in delavno ter so resno izpolnjevali nálog, braniti deželo proti navalom vzhodnih sosedov. Kakor v mirnih časih, tako so skrbeli tudi za časa vojske in nevarnosti za blagor svojih podložnikov. Vzhodno krajino so razširili na ogrski strani na obeh straneh Dunava do reke Litave in Morave; ustanovili so tudi več mest in samostanov; blagostanje dežele se je pod njimi hitro povzdignilo.

Najimenitnejši Babenberžani so:

a) Mejni grofje.

1. Leopold Babenberški Svetli (l. 976—994) je razširil »Vzhodno krajino« do Dunajskega lesa. Ogrom je vzel mejno trdnjavo Melk, vzhodno od izliva Erlave v Donavo. Tu je sezidal samostan, poleg njega pa grad Melk, v katerem je tudi stanoval. Umrli je l. 994.

2. Henrik Močni (l. 994—1018).

3. Adalbert Zmagoviti, sin Leopolda Babenberškega, (l. 994—1055) je vzel Ogrom tisti del Dolenje Avstrije, ki leži med Dunajskim lesom in reko Litavo in Moravo (l. 1043). Obe reki sta od teh časov pa do današnjega dne meja med Avstrijo in Ogrsko. Pa tudi onstran Donave proti severu je Adalbert razširil granico do tistih mej, katere ima Dolenja Avstrija tudi še dandanes.

Litava in
Morava
meja med
Avstrijo in
Ogrsko.

4. Ernest Hrabri, sin Adalberta Zmagovitega, (leta 1056—1075) je umrl v boju za svojega cesarja Henrika IV.

5. Leopold II. Lepi, sin Ernesta Hrabrega (leta 1075—1096) se je pridružil cesarjevim nasprotnikom; zaradi te nezvestobe mu je odvzel cesar »Vzhodno krajino«. Vendar se mu je posrečilo do smrti se držati v njej in jo zapustiti svojemu sinu Leopoldu III. Svetemu.

6. Leopold III. Sveti (l. 1096—1136). Za njega so se začele križarske vojne. Križarje je on zelo podpiral. Da bi bil bliže ogrske meje, je premestil svoje stolišče iz Melka na zadnji vršiček Dunajskega lesa na Kalenberg pri Dunaju, ki se še dandanes imenuje Leopoldov grič. Vnet je bil za božjo čast; sezidal je več cerkva in samostanov, med njimi tudi onega v Klosterneuburgu in Sv. Križ. V tem samostanu je tudi pokopan. L. 1485. je razglasila cerkev Leopolda za svetnika in Dolenja Avstrija ga časti kot svojega patrona.

Leopold III.
patron Do-
lenje Avstrije.

Leopold III. Sveti je ustanovitelj Klosterneuburga. Pravljica nam ustanovitev Klosterneuburga tako-le popisuje:

Leopold Sveti si je sezidal takoj, ko je nastopil vlado, na onem mestu Dunajskega lesa, ki se še dandanes imenuje Leopoldova gora, zelo močan in trden grad.

Vnet je bil za božjo čast ter je sezidal več cerkva in samostanov, med njimi tudi onega v Klosterneuburgu. Pripovedka pripoveduje, da se je že dlje časa pečal s to mislijo, le vedel še ni, kje bi to svojo misel izvršil. Nek pot se je razgovarjal o tej stvari s svojo ženo pri oknu svojega gradu na Leopoldovi gori, kar potegne veter ter odnese grofinji vel. To se je zdelo Leopoldu III. migljaj božji; obljubil je, sezidati samostan na onem kraju, kjer se bo našel vel. A iskali so ga zastonj. Minilo je že nekaj let, ko naleti Leopold Sveti nekega dne na lovu na že davno pozabljeni, toda — kakor bi se bil zgodil čudež — z njim — čisto nepoškodovani vel. Dani obljubi zvest je dal sezidati na tem kraju samostan Klosterneuburg,

kjer je tudi pokopan. To se je zgodilo 1108. l. Okoli tega samostana se je razvilo v teku časa lepo mesto, koje ima svoje ime po samostanu.

7. Leopold IV. Radodarni (l. 1137—1141) je dobil vojvodino Bavarsko od svojega polubrata cesarja Konrada III.

b) Vojvode.

8. Henrik II. Jasomirgott (l. 1141—1177) je povrnil Bavarsko nemškemu cesarju (Frideriku I. Rudečebradcu). Zato ga je pa odškodoval s tem, da je povzdignil 1. 1156. Avstrijo v vojvodino. Henrik II. Jasomirgott je bil torej prvi vojvoda avstrijski in kot tak je imel tudi pravico lasten denar kovati. Za glavno in stolno mesto si je izvolil Dunaj (»am Hof«). Dobil je od cesarja tudi velik del sedanje dežele nad Anižo.

Avstrija
postane
vojvodina
l. 1156.

Vindobona.

Dunaj se je imenoval za časa Rimljanov Vindobona in je bil obrežna trdnjava proti Germanom. Ob času križarskih vojen je postal važno skladišče za blago, zlasti ker je tu najvažnejši prehod med severovzhodnimi in jugozahodnimi avstrijskimi deželami. Henrik je poklical učene škotske menihe na Dunaj in jim sezidal samostan zunaj tedanjega mesta. (V njem je tudi pokopan.)

9. Leopold V. Krepostni (l. 1177—1194) Jasomirgottov sin in naslednik, je odrinil s svojo vojsko proti vzhodu na pomoč križarskim četam v sveto deželo. Pomagal je cesarju Frideriku I. Rudečebradcu pri obleganju mesta Akona (III. križarska vojna). Ko se vrne, mu je cesar l. 1192 potrdil Štajersko, potem ko je umrl zadnji štajerski vojvoda Otokar VIII. Travngavec. Ta dežela je sestavljena iz dveh prvotnih mark, ki sta spadali k vojvodini koroški; cesar Friderik I. jo je povzdignil l. 1180. v vojvodino. V spomin, ker je Avstrijo toliko povečal, je ustanovil vojvoda Leopold V. Dunajsko novo mesto.

Pridobitev
Štajerske
l. 1192.

Ustanovitev
Dunajskega
novega
mesta.

V sveti deželi — pri obleganju mesta Akona — sta se Leopold in pa angleški kralj Rihard Levosrčni posebno

odlikovala. Leopold se je boril tako junaško ta dan, da je bila njegova obleka proti večeru črez in črez rdeča od krvi, le pod pasom je ostala še bela. Pripelzal je prvi na Akonsko ozidje ter obesil svojo zastavo nanje. Ošabnega Riharda pa, ki Leopoldu V. ni privoščil take slave, je to tako razvnelo, da je dal zastavo sneti ter jo v blatu poteptati.

Obleganje
mesta
Akona.

Razžaljeni Leopold se je zavoljo tega vrnil nazaj v Avstrijo.

V spomin na hrabrost, ki jo je pokazal Leopold V. pred Akonom, mu je podelil cesar belo progo na rdečem polju namesto petih škrajncev, ki so jih tedaj imeli Babenberžani v svojem grbu. Rdeče polje pomeni namreč njegovo krvavo obleko, in bela proga pa oni del njegove suknje, ki je ostal pod pasom še bel.

Kako
je nastal
avstrijski
grb.

Tudi Rihard ni dolgo ostal v Palestini. Domov grede se je vračal skozi Jadransko morje in je stopil blizu Ogleja na suho. Kot romar preoblečen je prišel do Dunaja. Tu so ga spoznali, ujeli in zaprli v trdnjavo Dürnstein, potem pa izročili cesarju Henriku VI. Ta ga je dve leti imel zaprtega v trdnjavi »Trifels« ter ga izpustil šele, ko mu je plačal dva milijona tolarjev odkupnine. Od te svote je dobil tudi Leopold V. precejšen del.

Hrabri vitez v sveti deželi, Leopold V., je padel dne 26. grudna l. 1194., ko je jezdil po obedu na sprehod, tako nesrečno s konja, da si je zlomil nogo. Morali so mu jo v stegnu odrezati, pa ni več ozdravel, ampak dne 31. grudna umrl v prijetni zavesti, da zapušča Avstrijo in Štajersko čvrstima sinoma.

Leopold V.
zapusti
Avstrijo in
Štajersko
svojima
sinoma.

Pravljica o zvestem Blondelu (Dürenstein).

Rihard Levosrčni, angleški kralj, se je udeležil križarske vojne. Boril se je jako hrabro, a Jeruzalema pa le ni mogel vzeti. Zato se je vrnil domu v Angleško. A potoma ga je prestregel vihar, ga gnal v Jadransko morje ter ga prisilil, pri Ogleju stopiti na suho. Da bi ga ne

spoznali, se je preoblekel za romarja. Prišel je srečno že blizu Dunaja. Tu so ga pa spoznali na dragocenem prstanu, ko je nekega večera sukal pečenko na ražnju. Ujeli so ga ter ga izročili Leopoldu V., ta pa nemškemu cesarju Henriku VI., s katerim nista bila nič prav dobra. Ta ga je imel dve leti zaprtega v trdnjavi Dürenstein. Na Angleškem niso dolgo nič vedeli, kaj se je pripetilo kralju. Njegov zvesti sluga Blondel se napoti ga iskat. Prehobil je vso Nemčijo, obiskal vse grajščine in gradove in poizvedoval, kje bi bil kralj. Pred vsakim gradom je zapel neko pesem, s katero je časih razveseljeval kralja. Tako pride tudi do močno obzidanega gradu Dürenstein. Bila je mirna in tiha poletna noč. Blondel zapoje pod oknom Rihardovo najljubšo pesem: »Če tud' te zapusti ves svet, o Rihard, moj kralj!« Komaj je izpel prvo kitico, mu zadoni kot odgovor iz visokega stolpa druga kitica te pesmi na ušesa, znamenje, da je Rihard tu notri zaprt. Blondel hiti domu ter naznani, da je kralj zaprt v trdnjavi Dürenstein. Cesar ga je izpustil, ko je pritiskal papež na to in je Rihard plačal blizu 2 milijona tolarjev odkupnine. Svojega slugo je pa kralj Rihard Levosrčni zaradi njegove velike zvestobe imenoval sedaj vedno »zvesti Blondel«.

Friderik dobi
Avstrijo,
Leopold pa
Štajersko.

Naslednika Leopoldu V. sta bila njegova dva sina Friderik in Leopold, od katerih je dobil prvi Avstrijo, drugi pa Štajersko.

Leopold
združi obe
deželi.

10. Friderik I. Katoliški (l. 1194—1198) je kmalu umrl in njegov brat Leopold je združil zopet obe deželi.

»Švicarski
dvor«.

11. Leopold VI. Slavni (l. 1194(1198)—1230) je bil najslavnejši vojvoda iz rodu Babenberškega. Bil je mož blagega srca, slaven junak in prijatelj vsega, kar je lepega in dobrega. Na prostoru, kjer stoji dandanes cesarski grad, je sezidal nov, velik grad »švicarski dvor«. Leopold VI. je tudi ustanovitelj opatije Lilienfeldske in Fraisenhtalske ter je dal Dunaju posebne mestne pravice. Podpiral je tudi

trgovce in da bi se dunajska obrt in trgovina bolje povzdignila, je posodil Dunajčanom blizu milijon goldinarjev. Dunaj se je potem tako opomogel, da Dunajski bogatini niso denarja več šteli, ampak ga kar merili.

V Leopoldovem gradu na Dunaju so se shajali tudi največji nemški pesniki (n. pr. Walter von der Vogelweide).

L. 1229. je kupil Leopold VI. tudi prva posestva na Kranjskem in sicer nekaj vasi blizu Škocijana in Šmarjete na Dolenjskem. To je bil prvi kos kranjske dežele, ki se je združil z Avstrijo.

Prvi kos
kranjske
dežele se
združi
z Avstrijo.

12. Friderik II. Bojeviti (l. 1230—1246), zadnji vojvoda iz Babenberške rodovine, je priženil na Kranjskem toliko posestev, da se je imenoval »gospoda kranjske dežele«. V bitvi z Ogrji, katero je Bela IV. pričel ž njim, je obležal Friderik Bojeviti l. 1246.

Zadnji
Babenberžan.

»Gospod
kranjske
dežele«.

Zapustil ni nobenega sina. Tudi drugih Babenberških moških ni bilo.

Friderik II.
umre l. 1246.
brez otrok;
ž njim je
izmrl
Babenberški
rod.

Po njem so ostale lepe dežele: Gorenja in Dolenja Avstrija, Štajerska, precéj posestev na Kranjskem in tudi nekaj po Furlanskem.

Tako je izmrla s Friderikom II. Bojevitim sloveča rodovina, ki je s toliko hrabrostjo in srečo 270 let vladala Avstriji.

III. Medvladje.

Viharni časi
v Avstriji in
na Nemškem.

Pestna
pravica.

Otokar II.

Malo let po smrti zadnjega Babenberžana je izumrla na Nemškem vladajoča rodovina Štavfovsko. V Avstriji in na Nemškem so nastali sedaj viharni časi. Ker je ni bilo glave, ni ga bilo tudi miru, ni je bilo pravice in poštenosti, veljala je le sila. Kdor je le mogel, je pritiskal in dušil drugega. Nihče ni vedel, koga naj uboga.

V teh žalostnih časih se je polastil češki kralj in moravski mejni grof Otokar II. babenberških dežel in se oženil s starejšo Friderikovo sestro Margareto. Po smrti koroškega vojvode, Ulrika Sponheimskega (l. 1269.) pride tudi Koroško, velik del Kranjskega in Kras pod oblast češkega kralja. Mogočno kraljestvo Otokarjevo se je razprostiralo torej od Labe do Jadranskega morja.

IV. Rudolf Habsburški.

»Pravica s pestjo« je začela naposled presedati tudi mogočnikom samim. Da bi storili torej konec medvladju, zato so sklicali l. 1273. velik državni zbor ter izvolili nemškim kraljem švicarskega grofa Rudolfa Habsburškega.

Grof Rudolf Habsburški je bil rojen l. 1218. v rodnem gradu ob reki Ari na Švicarskem. Cesar Friderik II., vnuk Barbarosov, mu je bil krstni boter. Že kot 18letni mladenič je šel s cesarjem v Italijo v vojsko; ker se je hlabro vojeval, ga je imenoval Friderik II. vitezem. Pozneje je služil v vojski tudi češkemu kralju Otokarju II. Po očetovi smrti (l. 1240.) je podedoval grofijo Habsburg in deželo Alzacijo.

Nekoč je spremljal Rudolf nadškofa Wernerja iz Mainca, ki je potoval v Rim. Ko se je vračal, mu je prišel tudi do tja nasproti. Pri slovesu mu pravi nadškof: »Dal Bog, da bi Vam mogel kedaj povrniti to ljubav!« Ta želja se mu je kmalu izpolnila. V septembru l. 1273. so se zbrali nemški volilni knezi v Frankobrodu, da bi namesto umrlega kralja Riharda izvolili drugega. Na priporočilo nadškofa Wernerja so izvolili ti knezi Rudolfa Habsburškega zaradi njegovih lepih lastnosti nemškim cesarjem. Friderik, grof

Rudolf
Habsburški
izvoljen
l. 1273.
nemškim
kraljem.

Rudolf
venčan v
Ahenu za
kralja.

Colerski, njegov svak in začetnik pruske kraljeve rodovine, mu je prinesel še tisto noč to imenitno sporočilo. Še isto leto, dne 28. oktobra, so ga v mestu Ahenu venčali za kralja.

Žezlo Rudolfa Habsburškega.

Dne 28. oktobra 1273. l. dejal je nadškof Kolinski kraljevi kroni na glavo Rudolfu in ženi njegovi, katera se je imenovala kot kraljica in cesarica Ana.

Po kronanju zbrali so se knezi pred Rudolfom, da bi jim potrdil posestva, katera so imeli od države, in bi mu prisegli zvestobo. Ali manjkalo je državnega žezla. Nekateri so že mislili, da bi vse ne veljalo nič, ko bi cesar ne imel žezla v roki. V tej zadregi stopi cesar k altarju, vzame križanega Izveličarja v roko, poljubi ga in pravi: »To je znamenje onega, ki je rešil nas in ves svet; to mi bode rabilo tudi namesto žezla!« In glej, nikdo ni ugovarjal več, pobožno se priklonijo knezi, poljubijo sv. razpelo in prejmejo potrdilo svojih posestev.

Rudolf in duhovnik.

Rudolf Habsburški se je rad kratkočasil z lovom. Ko jaha nekega dne s svojimi služabniki na lov, zasliši v gozdu zvonček, ki naznanja, da nese duhovnik umirajočemu zadnjo popotnico. Pobožno se prikloni Rudolf, ko gre duhovnik mimo njega. Moral je dušni pastir čez globok potok. Ali povodenj je bila odnesla most; ni bilo drugače mogoče čez vodo, kakor da jo prebrede. Duhovnik postavi torej sv. Rešnje telo na tla, da bi izzul čevlje in prebredel vodo. Rudolf opazi to, skoči s konja in posadi duhovnika na njega, da bi mogel priti prej k bolniku.

Drugi dan pripelje duhovnik konja grofu nazaj in se mu srčno zahvali. Rudolf pa pravi: »Bog ne daj! Nikdar

ne zajašem več konja, ki je nosil mojega Odrešenika. Obdržite si ga, da boste obiskovali bolnike v oddaljenih krajih«. Duhovnika gane ta dobrota in pobožnost. Želi grofu obilni božji blagoslov.

Kot cesarju je bila Rudolfu prva skrb, kako bi ukrotil roparske viteze ter naredil zopet mir in red v državi. To je s svojim pravicoljubjem tudi kmalu dosegel. Odsihdob je hodil kupec zopet nenadlegovan po svoji poti in kmet pa na svoje delo. Kakor pa je bil cesar Rudolf oster sodnik hudodelnikom, prav tako je bil mil do svojih zvestih podložnikov, katere je ljubil očetovski in se rad ž njimi prav domače pomenkoval. Na zvestobo in moško besedo je držal toliko, da so v njegovem času rekli tistemu, ki ni držal dane besede: »Ta nima Rudolfove poštenosti«.*) —

Ko je bil Rudolf izvoljen kraljem, je vsa Nemčija odmevala veselja, le češki kralj Otokar II. je bil preponosen, da bi priznal Rudolfa I. cesarjem, in mu tudi, čeprav je Rudolf to zahteval, ni hotel dati nazaj Avstrije, Štajerske, Koroške in velik del Kranjske. Zato se vname med njima vojska. Rudolf napade Otokarja od dunavske strani ter pride s svojo vojsko do Dunaja. Več dežel, med temi tudi Štajerska, odpove Otokarju svojo vdanost ter priseže zvestobo Rudolfu.

Otokar se je moral naposled odpovedati vsem svojim pridobitvam ter priseči Rudolfu zvestobo in pokorščino (na državni cesti na Dunaju), prejel je pa Češko in Moravsko kot državna fevda.

Za te prelepe dežele pa je bilo Otokarju tako hudo, da je zopet pričel vojno z Rudolfom, a bil je v bitvi pri Suhih Krutih na Moravskem polju l. 1278. popolnoma tepen ter so mrtvega odnesli z bojišča. Tudi kranjski in goriški plemiči so pomagali Rudolfu.

Rudolfova
prva skrb.

Češki kralj
Otokar II.

Vojska se
vname.

Več dežel
odpove
Otokarju
zvestobo.

Otokar se
odpove
pridobitvam.

Vojska se
zopet vname.

Bitka na
Moravskem
polju l. 1278.

*) Cesar Rudolf je umrl l. 1291., v 74. letu svoje starosti za njim je vse žalovalo.

Razdelitev
dežel.

Češke dežele je Rudolf pustil Otokarjevemu sinu Vaclavu kot fevde. Gorenjo in Dolenjo Avstrijo, Štajersko in Kranjsko je dal spočetka skupno svojima sinovoma Albrehtu in Rudolfu l. 1282., Koroško pa tirolskemu grofu Meinhardu kot državna fevda, ker mu je v boju z Otokarjem največ pomagal. Ker mu pa ni mogel povrniti takoj vseh stroškov, zastavil mu je tudi Kranjsko (l. 1282.).

Prvi
habsburški
vojvoda
v Avstriji.

Na prošnjo stanov se je pa naslednje leto (1283) izročilo vladanje teh dežel edino le Albrehtu. Albreht je bil torej prvi habsburški vojvoda v Avstriji.

V. Avstrija pod Habsburžani.

1. Albreht I. je bil tudi nemški cesar (1297—1308). Vladal je modro in skrbno, vendar je moral prestati s plemenitaši mnogo bojev.

Upor v Švici. — Gesslerjev klobuk. — Viljem Tel.*)

O Albrehtovem času so se jeli Švicarji prvikrat sovrážno gibati proti habsburški rodovini, ki je imela tudi v Švici več grajščin in posestev, zraven njih je bilo mnogo švicarskih kmetskih občin še popolnoma samostalnih. Imele niso nad seboj nobenega družega gospoda, kakor cesarja. Kadar je šlo za kako posebno imenitno stvar, pošiljali so jim cesarji svoje uradnike in namestnike v deželo. Ti so imeli tudi nalogo, braniti jih pred zatiranjem mogočne gospode. Pripovedka pripoveduje nastopno: Namestnika, ki ju je poslal cesar Albreht I. k njim, sta jih pritiskala na vso moč. Posebno oblastno se je vedel eden od njiju, nek Gessler. Odiral in pritiskal jih je z velikimi davki in hudimi tlakami, zapiral jih je v temne ječe ter jih za najmanjše pregreške hudo kaznoval. Delal jim je tudi sicer krivico. Da bi jih še celo ponižal, dal je postaviti visok drog ter natakniti nanj klobuk habsburških grofov. Temu se je moral vsak mimogredoči odkriti.

*) Ivan Vrhovec: Zgod. povesti.

S tem se je švicarskim kmetom zelo zameril. Zato so sklenile občine Schwitz, Uri in Unterwalden skrivno zvezo, ki bi imela namen, upirati se tacemu nasilstvu. V tej zvezi je bil tudi mladi in pogumni Viljem Tel, mej Švicarji znan za izvrstnega lovca in strelca. Ko je šel nekega dne mimo Gesslerjevega klobuka, se mu ni odkril. Gessler ga je poklical na odgovor. Tel se je izgovarjal, da tega ni storil nalašč, ampak iz pozabljivosti. Prosil je, naj se mu prizanese ter je obljubil, da tega ne bo več storil. A Gessler si je hotel ohladiti svojo jezo nad njim. Dejal mu je: »Čul sem, da si dober strelec, videl pa bi sam rad tvojo spretnost. Zato boš odstrelil jabolko z glave svojega fantiča. Toda meri dobro. Ako ne pogodiš jabolka, zapadeš smrti!«

Tel se vstraši ter prosi Gesslerja za božjo voljo, naj ne zahteva kaj tako nečloveškega. Rajši umrje, kakor bi streljal proti svojemu otroku. A Gessler se ni dal preprostiti. Ko Tel vidi, da mu ne preostaja nič drugega, dene svojemu fantiču sam jabolko na glavo, nameri vpričo velike množice svojih trepetajočih rojakov z lokom ter sproži. Pušica sfrči z njega in jabolko strkolá skozi sredo prestreljeno z nedolžne glavice na tla. Gessler pohvali Tela, praša ga pa, čemu je imel pripravljeni dve pušici? Tel se je izgovarjal, da je lovška navada taka, česar mu pa Gessler ni verjel, ampak silil vanj, naj pove resnico. Nič mu ne bo storil žalega. — »Bodi torej!« pravi Tel, »druga pušica je bila pripravljena za Vas, ko bi prva prav ne bila ustrelila; druga bi bila gotovo dobro pogodila.«

Ko je Gessler to čul, je dal Tela povezati, vreči ga v čoln ter prepeljati ga preko jezera; odmenil mu je ječo do smrti. V čoln je sédel tudi on sam. Pripeljali so se že do srede jezera, kar nastane tako grozen vihar, da se je čoln topil. Gesslerjevi čolnarji so bili v največjem strahu; dejali so, da jih more rešiti le Telova krepka in vajena roka. Ker ni bilo druge pomoči, dal je Gessler Tela razvezati in mu izročiti vesla. Tel privede čoln srečno do

brega; tu pa skoči kakor bi trenil na suho, sune čoln (bil je sila močan mož) z nogo daleč nazaj v jezero ter zbeži v goré. Gessler je prebil še mnogo strahu, vendar naposled srečno ušel viharju.

Tel se je skrival po gorah, vedel pa je, da Gessler ne bo odjenjal prej, dokler ga ne dobi v pest. Zato je sklenil spraviti ga s poti. Prežal je nanj v neki skalnati soteski, o kateri je vedel, da Gessler večkrat prihaja skoz njo. Necega dne ga je vendar pričakal ter ga ustrelil. Glas o Gesslerjevi smrti se je ko blisk urno raznesel po vsi deželi ter sklical vse Švicarje na noge. V kratkem so pognali tudi družega namestnika in vse njegove briče in pisarje iz dežele.

Tako neki so se pričeli dolgotrajni boji švicarski s Habsburžani; Švicarji so pokončali večkrat viteške vojske ter si naposled privojskovali samostalnost svoje dežele.

2. **Friderik Krasni**, Albrehtov sin, se je bojeval brez-uspešno z Ludovikom Bavarskim za nemški prestol. (Bitka pri Mühldorfu 1322.)

Friderik III. Krasni in Ludovik Bavarski.

Avstrijski vojvoda in nemški cesar Albreht I. je imel sina po imenu Friderik. Bil je zelo ljubeznjiv in uljuden. Zaradi njegove lepe postave so ga imenovali Krasnega.

Leta 1313. je bil izpraznjen cesarski prestol. Upal je, da ga bodo nemški knezi nanj posadili. Volili so ga samo nekateri, drugi pa so glasovali za Ludovika IV. Bavarskega. Vsled tega je nastala med obema dolgotrajna vojska. Dasi se je Friderik Krasni bojeval z največjim junaštvom in dasi mu je bil njegov brat Leopold krepka podpora, bil je vendar nesrečen. Friderika Krasnega so vjeli in zaprli v trdni grad.

Ločen od vsega sveta, preživel je Friderik Krasni v trdnjavi prav žalostne dni. Ni dobil poročila niti od svoje žene, niti od bratov.

Friderikov brat Ludovik si je na vso moč prizadeval, da bi osvobodil svojega brata, zato je Ludovika vedno nadlegoval.

Nekega dne zajaše Ludovik Bavarski konja in se poda v grad, kjer je bil Friderik Krasni zaprt. »Prijatelj«, nagovori Ludovik Friderika, »ali hočeš prost biti?« »Prost?« zavzame se ta, »prost, da zopet vidim svojo ženo in brate? O, za tako prostost storim ti vse, vse, karkoli zahtevaš«. Ludovik nadaljuje: »Odpovej se vsem kraljevim pravicam in pregovori brata Leopolda, da se pomiri z menoj. Ako mi obljubiš, da se vrneš v ječo, ko bi brata ne pregovoril, te osvobodim«.

Friderik Krasni se zaveže v to z besedo in prisego ter se odpravi v svojo milo domovino. Ludovik Bavarski ga spremi do meje. O, kako žalostna mu je bila vrnitev v domačijo! Obile solze, katere je bila njegova žena Elizabeta jokala za svojim možem, so ji ugasnile luč lepih oči! Slepa je sirotica sama živela v tužnem gradu.

Friderikov brat Leopold ni odobral bratovskih obljub in ni odjenjal od vojne proti Ludoviku Bavarskemu.

Ker Friderik Krasni ni mogel brata Leopolda pregovoriti, da bi se pomiril z Ludovikom Bavarskim, vrne se, zvest zastavljenej besedi, na Bavarsko nazaj. Zastonj ga je prosila uboga Elizabeta, zastonj so trdili dvorniki, da taka prisega ne more biti veljavna in vezalna: možato se je iztrgal iz rok svoje družine ter odšel.

Kako se začudi Ludovik Bavarski, ko stopi Friderik Krasni zopet pred njega! Ta možatost, pravičnost in poštenost gane ga tako, da se spravi s Friderikom in mu ponudi, naj si delita kraljevo oblast.

Beseda dana sveta naj ti bo!
Ne oprosti ga več nobena moč,
Kdor se je enkrat zavezal sam. —

3. **Albreht II. Modri (Hromi) in Oton Veseli.** Po smrti Friderika Krasnega sta prevzela njegova brata Albreht II. in Oton Veseli vladanje avstrijskih dežel.

Ker Henrik, sin Majnharda Tirolskega, ni imel nobenega sina, je prevzela njegova hči Margareta Ši-rokoustna, vlado Tirolske; zastavljeno **Koroško** pa je podelil cesar Ludovik Bavarski l. 1335. avstrijskima vojvodoma Albrehtu II. in Otonu Veselemu; **tako je prišla Koroška zopet k Avstriji** in pri tej priliki so dobili Habsburžani tudi Gorenjsko zopet nazaj.

Koroška
pripade
zopet
k Avstriji
l. 1335.

Habsburžani
dobe zopet
Gorenjsko
nazaj.

Ker je bil Albreht II. vsled otrovanja hrom, je sprejemal njegov brat vojvoda Oton Veseli prisega zvestobe in vdanosti.

Po stari koroški navadi se je v dan prisega vdanosti vsedel kmet iz rodu Edlingov na knežji okrogli in ploš-nati mramorjev kamen, ki je stal na Krnski gori blizu cerkve sv. Petra. Tu sem je prišel vojvoda v kmetiški obleki in s pastirsko palico v roki. Spredej je šel goriški grof kot palatin koroški, za njim vojvoda v sredi dveh plemenitašev in za vojvodo pa drugi vitezi. S Krnskega grada so šli k maši v prestaro Gosposvetsko cerkev, a po cerkvenem opraviu sta delila novi vojvoda in palatinski grof fevde na dvojnem vojvodskem stolu na Gosposvetskem polju.

Prisega
zvestobe in
vdanosti na
Krnski gori.

Delitev fevd
na Gospo-
svetskem
polju.

Ustanavljanje goratanskih vojvod.

Goratanski (koroški) vojvode so se ustanavljali pod Krnsko goro blizu cerkve sv. Petra. Tam je stal kamen, na katerem je sedel prostorojen kmet. Z eno roko je držal marogastega bika, z drugo pa enake barve kobilo. Ne daleč od njega je stal vojvoda v sivej suknji in v kmetskih čevljih z deželno zastavo sredi svojih plemenitnikov in vitezov. Ko se približa vojvoda, na palico naslonjen, kmetu na ka-menu, vpraša kmet v slovenskem jeziku: »Kdo se tam približuje?« — Na to odgovore vsi okoli stoječi: »To je deželni knez.« — Kmet dalje vpraša: »Ali bode pravičen

sodnik, ki išče sreče domovini? Ali je prostorojen? Ali je prijazen varuh prave vere?» — Na to vsi odgovore: »Je in vselej bode«. — »Pa po kateri pravici«, reče kmet, »more me pregnati z mojega sedeža?« — Vsi odgovore: »Dobiš 60 beličev, marogastega bika, kobilo in obleko, katero zdaj nosi knez, in prosta bode tvoja hiša vseh davkov.«

Zdaj udari kmet kneza rahlo v lice, opominjaje ga, naj bode pravičen sodnik. Potem odstopi in odpelje živinčeti. Knez pa stopi na uborni, neolepšani kamen, potegne meč, mahne ž njim na vse štiri vetrove in se zaroti, biti vsem sodnik po dolžnosti in pravici.

Hude nadloge.

a) Kobilice, lakota, potresi.

Za časa vladanja Albrehta II. so prišle hude nadloge črez vzhodno Evropo. L. 1338. so preplavile kobilice Avstrijo, Ogrsko in Češko v takih trumah, da so dosti-krat solnce zatemnele. Kjer so se vsedle, so uničile vse rastline do korenin. Le vinogradov se niso lotile. Šele tretje leto so zopet odšle.

Tej nesreči je sledila lakota in tej pa zopet strahoviti potresi l. 1348. Na Koroškem (okoli Dobrača) so razsuli potresi 17 gradov, 10 vasij in mesto Beljak.

Potres v Bazelu l. 1356.

Za časa Albrehta II., dne 18. vinotoka l. 1356. nastane v mestu Bazel silen vihar; po hribih in gorah so padala drevesa, po dolinah pa je bil silen šum. Na zemlji so nastale velike razpoke, iz katerih je švigal ogenj in so se vzdigovali neprijetno dišeči žvepleni pari. Na to se prične tresti in deset sunkov je hitro drug za drugim pretresalo zemljo. Veliko vasij in 84 gradov je bilo porušenih, polovica mesta Bazela popolnoma razdjana. Mestno ozidje je

razpadlo. Vrh vse nesreče nastane v mestu ogenj, in osem dni ga ni bilo mogoče pogasiti. Bridko so zdihovali umirajoči, jokali ranjeni in bolniki, na pomoč klicali bežeči.

Albreht je takoj ukazal svojim podložnikom, naj nemudoma gredo Bazelčanom na pomoč. Ko so bili meščani še vsi zbegani in preplašeni, prišlo jim je 400 avstrijskih podložnikov pomagat; pripeljali in prinesli so s seboj živeža, lesa in denarja. Potem so jeli podirati poškodovana poslopja, kakor je ukazal Albreht. Slednjič je dal plemeniti vladar na svoje stroške sezidati poslopja v Kovaških ulicah od Renskega mostu do Žitnega trga.

Z neizbrisnimi črkami je zapisano v zgodovini ravnanje vrlega Albrehta, ki je tako plemenito lajšal bedo ponesrečencem po potresu.

b) Črna kuga.

Najstrašnejša nadloga za časa vladanja Albrehta II. pa je bila »črna kuga«. Ta morivka je pobrala dve petini prebivavcev v Evropi. V naše kraje so jo zanesli kupci iz jutrovih dežel. Človeku so se naredile velike bule z rumenimi in črnimi pikami; v hudih bolečinah je tak človek v treh dneh umrl. Samo na Dunaju je umrlo vsaki dan črez 500 ljudi. Cela mesta, trgi in vasi so ostali brez prebivavcev.

Čim večje pa so bile te nadloge, tolikanj bolj si je prizadeval Albreht II. jih zlajšati ljudstvu. Dasi hrom na rokah in nogah, je vendar vedno neutrudljivo delal za blagor svojih dežel. Čestokrat je bil sam za sodnika in po več dni v tednu je bil k njemu pristop vsakemu dovoljen. Ker je bil previden in moder, so si ga izvolili knezi mnogokrat za razsodnika v tožbah med seboj. Po pravici so ga tedaj imenovali »Modrega«.

Leta 1338. je bil Albreht II. v Ljubljani; ob tej priliki je podelil nunske mu samostanu v Mekinah posebno sodstvo. L. 1351. je pridobil Avstriji Vipavo z okolico.

Albreht II.
pridobi
l. 1351
Vipavo.

Pridobitev
Tirolske
l. 1363.

4. Rudolf IV. Ustanovitelj je kot najstarejši sin nasledoval Albrehta; l. 1363. je pridobil Tirolsko Avstriji.

Bil je vihareen zimski dan l. 1363., ko je šlo nekaj mož črez gorovje iz Salcburške na Tirolsko. Trije izmed teh, katerim so bili gorski poti znani, so korakali naprej, za njimi pa je stopal čvrst mladenič: vojvoda Rudolf IV.

Namen tega potovanja je bil, da bi pridobil vojvoda Rudolf knežjo krono Tirolske avstrijski hiši, katero bi si bili prisvojili tudi drugi knezi.

Majnhardova vnukinja, Margareta Širokoustna, je zagotovila avstrijskim vojvodom nasledstvo na Tirolskem, ako bi umrl njen sin brez naslednika.

Rudolf je izvedel, da je Margaretin edini sin na smrt bolan in ko je prišel Rudolf na Tirolsko, je bil že tudi umrl.

Rudolf IV.
pridobi
Tirolsko.

Mladi knez je potoval skozi Briksen v Bolcan, kjer so bili zbrani Margaretini svétniki in pa deželni gospodje. Na tem zborovanju v mestni hiši izroči Margareta svoja posestva avstrijski hiši in vsi pričujoči svétniki so prisegli Rudolfu IV. zvestobo in vdanost.

Odsihdob se je imenoval Rudolf IV. tudi grofa Tirolske in 14 dni potem mu je priseglo vse tirolsko ljudstvo zvestobo in vdanost kot svojemu novemu deželnemu knezu. Rudolf IV. je povabil potem Margareto na Dunaj, kjer je v miru preživela svoja zadnja leta.

Rudolf IV. Ustanovitelj je v sedmih letih svojega vladanja mnogo storil za blagor in razširjanje Avstrije, posebno pa še za blagostanje Dunaja.

Ustanovitev
dunajskega
vseučilišča
l. 1365.

Ta delavni knez je ustanovil l. 1365. dunajsko vseučilišče ter pričel zidati (l. 1359.) veličastno cerkev sv. Štefana, eno izmed najlepših cerkva svetá. Njen zvonik je visok 137 m in veliki zvon pa tehta 12.000 kg ter je ulit iz turških topov. (Primeri: Ljubljanski grad je visok 72 m, a stolp na njem 31 m.)

V pospeševanje znanosti in umetnosti je posnemal Rudolf IV. svojega tasta nemškega cesarja Karola IV.

Rudolf IV. je bil oženjen s hčerjo češkega kralja Karola I.

Karol I. je bil sin Ivana Luksenburškega, ki je dobil v 14. stoletju od svojega očeta Henrika VII. češko kraljevo krono. To je podedoval po svojem očetu zelo nadarjeni Karol I., katerega so knezi izvolili tudi za nemškega cesarja. Kot nemški cesar se je imenoval Karol IV.

Karol I. (IV.)

Karol I. kot nemški cesar

Karol IV.

Karol IV. je bil moder in zelo učen vladar. S posebno ljubeznijo je skrbel za svojo dedno deželo Češko. Pospeševal je znanosti, umetnost (stavbarstvo), kupčijo in poljedelstvo. Gozdove je ukazal posekati ter izpremenil ta svet v njive in travnike. Za njegovega vladanja so se nasadili vinogradi in hmeljniki na Melniških hribih ob Labi. Dalje je razširil na Češkem cestno mrežo ter uravnal mnogo rek. V Pragi je sezidal kraljevi grad Hradčane in začel zidati prekrasno cerkev sv. Vida ter postavil velikanski most (Karlov most) čez Vltavo. Po vzgledu visoke šole v Parizu, je ustanovil v Pragi univerzo, ki je slovela kot prva v nemškem cesarstvu. Slavno zdravilišče »Karlove vari« je tudi on ustanovil.

Karlova skrb za Češko.

Hradčani.

Cerkev sv. Vida.

Karlov most. Univerza.

Karlove vari.

S svojim zetom Rudolfom IV. je sklenil dedinsko pogodbo, vsled katere naj bi te dve rodovini dedovali druga za drugo.

Dedinska pogodba.

Šlezijo in Moravsko je priklopil češkim kronovinam.

Šlezija in Moravska se priklopita češkim kronovinam.

Da se je moglo vse to izpeljati, je bilo treba miru v deželi; zato je zatiral in ostro kaznoval roparske viteze.

Med tem ko se je pokazal Karol za Češko kot najbolj skrbnega očeta, se pa za nemško cesarstvo ni preveč brigal. —

Rudolf IV. Ustanovitelj se je pokazal prijatelja tudi na Kranjskem; tu si je pridobil toliko posestev, da se je leta 1364. imenoval »vojvoda Kranjski«. Leta 1360. je obiskal z velikanskim spremstvom Ljubljano.

Rudolf IV.

Vojvoda Kranjski.

Ustanovitev
Novega
mesta.

L. 1365., na veliki pondeljek, je ustanovil ob reki Krki na Dolenjskem, kjer je l. 1081. stal le en sam stolp in je bil l. 1331. tu le mali kraj »Sv. Anton v gozdu«, novo mesto Rudolfovo.*)

Dedinske
pogodbe.

Da bi povečšal Rudolf IV. Avstrijo, je sklenil več srečnih dedinskih pogodb, tako n. pr. z grofom Albrehtom Goriškim ter ogrskim in češkim kraljem. Ko bi izmrla ena teh rodovin, dedovala naj bi druga in res so te njegove pogodbe mnogo pripomogle, da se je Češka in Ogrska združila z Avstrijo.

Smrt
Rudolfa IV.

Rudolf IV. je umrl brez otrok v Milanu za mrzlico, star šele 26 let.

5. Rudolfu IV. sta sledila njegova dva brata **Albreht III.** (ki je sezidal grad Laksenburg pri Dunaju in v njem tudi umrl) in **Leopold III.** Po smrti mlajše rodovine goriških grofov (l. 1374.) je pripadla vsled dedinske pogodbe Avstriji in bila pridružena Kranjski: Slovenska marka, Metlika in vzhodna Istra. Tako pomnoženo deželo so začeli imenovati »vojvodino«. (Prvi, ki se je imenoval »vojvoda Kranjski« je bil Rudolf IV.)

Delitev
dežel.

Albreht III. je bil zelo pobožen in učen, Leopold III. pa bojažljiven in častilakomen; zato se nista mogla sporazumeti ter sta si vsled tega l. 1379. delila svoje dežele.

Albreht III. si je pridržal samo Avstrijo nad in pod Anižo, brat njegov pa je dobil vse druge dežele t. j. Notranjo Avstrijo, Visoko Avstrijo (Tirolsko) in Prednjo Avstrijo (v Švici in na Švabskem).

Pridobitev
Predarlske
in Trsta.

Leopold III. je pridobil del Predarlske in mesto Trst l. 1382., ki se je prostovoljno podvrigel Avstriji.

Leopolda III. sin je bil Ernest Železni, ki je za časa turških vojsk vladal na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, Slovenci so mu bili posebno pri srcu. Tako n. pr. je šel

*) O tem času (1350—1360) je podaril nemški cesar Karol grofu Ortenburškemu 300 premaganih Frankov in turinških družin, katerim je ta dovolil, da se smejo naseliti v maloobljudenem predelu med Ribnico in Kolpo na Kranjskem.

na Gosposvetsko polje na Krnsko goro, kjer mu je po znanem prelepem običaju potrdil zbrani narod vladarsko oblast. Leta 1418. je ustanovil tudi v Ljubljani javno šolo.

Javna šola
v Ljubljani
l. 1418.

Ernest Železni je imel dva sinova, Albrehta in Friderika. Oba je prav skrbno odgojeval. (Friderik je bil pozneje rimsko-nemški cesar in ustanovitelj ljubljanske škofije.) Albreht je bil vesel, živahen deček; Friderik pa je že v mladosti kazal, da bode kdaj resnoben mož. Nekega dne ukaže vojvoda Ernest napolniti več vrečic s srebrnim drobižem. Potem pokliče svoja sinova in ukaže pred njima stresti denar na tla. Na to pa reče sinovoma: »Naberita si, kolikor kdo more!« Albreht zbira silno urno drobiž, tlači ga v žepe, potem pa hiti k svojim tovarišem in jim lahkomišljeno razdeli denar. Friderik pa nabira počasi novce. Dobi jih sicer manj, kot njegov brat, toda to, kar si je nabral, zaveže v vrečico in skrbno shrani. Prav veselilo je očeta Ernesta, da je Friderik tako skrben in varčen že v mladosti; grajal je pa lakomišljenega Albrehta.

Ustanovitelj
ljubljanske
škofije.

Kakoršna sta se sinova pokazala v mladosti, taka sta bila vse svoje življenje. Friderik je kot rimsko-nemški cesar vsako stvar dobro prevdaryl, predno se je odločil za njo. Skrbno in varčno je gospodaril, zato pa je tudi ustanovil mnogo koristnih naprav, ki še poznim rodovom pričajo in bodo pričale o njegovi modrosti. Albreht pa je le prerad verjel svojim pravim in lažnjivim prijateljem, katerim je razdal vse svoje premoženje, tako, da so ga sovrstniki imenovali »zapravljivca«.

6. Unuk Albrehta III. **Albreht IV.** je postal l. 1438. tudi nemški cesar in od tega leta naprej so bili avstrijski vladarji v skoro nepretrgani vrsti hkrati tudi nemški cesarji in sicer do l. 1806. Albreht IV. je umrl l. 1439. Njegov sin **Ladislav Posmrtnik** se je rodil štiri mesece po očetovi smrti.

Avstrijski
vladarji
postanejo
l. 1438.
hkrati
nemški
cesarji.

Bili so zelo resnobni in viharne časi, v katerih je bil Ladislav vojvoda avstrijski, kralj češki in ogerski. Na Avstrijskem je vladal zanj Friderik V., vojvoda štirski,

Z Ladislavom
Posmrtnikom
je izumrla
l. 1457.
avstrijsko-
albertinska
vrsta.

ki je bil pozneje nemški cesar in je skrbel tudi za izrejo mlademu Ladislavu. Leta 1452. so Ogrri zahtevali mladega kralja in krono od nemškega cesarja nazaj, a Friderik se ni hotel odpovedati oskrbništvu. Primorali so ga naposled avstrijski stanovni s silo, da jim je izročil mladega kralja, kateri je takoj nastopil vladarstvo. Ali sreča mu ni bila ugodna. Umrl je 17 let star v 23. dan novembra 1457. l. v Pragi, kamor se je bil podal, da bi bil obhajal svojo poroko z Margarito, kraljičino francosko. Ž njim je izumrla avstrijsko-albertinska vrsta in avstrijske dežele so pripale k štirsko-leopoldinski vrsti. Kronovini Ogrska in Češka sta zopet odpadli od Avstrije. Čehi so si izvolili Jurija Poděbrada, a Ogrri Matijaža Korvina za svojega kralja.

Celjski grofje.

V soneškem gradu blizu Brazlovč so v 14. stoletju živeli junaški in bogati plemenitniki. Razni zapravljeni plemenitaši na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem so njim zastavljali svoja posestva; ker jih navadno ti niso mogli več rešiti, ostajala so soneškim gospodom, kakor so se s prva sami imenovali.

Vsled velike dedščine po heunburških grofih so se pozneje zvali »celjski grofje«, ker je bilo Celje glavno mesto njihovega posestva; l. 1436. so pa bili celo povzdignjeni v knežji stan. Zgodovina te stare in plemenite rodovine našteva nam mnogo dejanj in važnih dogodkov. Grof Herman je bil celo vrhovni poglavar Slavoniji in Bosni. Celjski grofje so bili v rodu s cesarji, kralji, knezi, grofi in drugimi mogočnimi gospodi; imeli so 70 grajščin po Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, Hrvaškem in Avstrijskem. Zadnji iz te rodovine je bil Ulrik II., prvi minister ogrskega in češkega kralja Ladislava. Osebni sovražniki so ga umorili 9. novembra 1456 v Belemgradu na meji ogrski in srbski. Ko so ga v Celju v minoritski cerkvi slovesno pokopali, ter je grbonosec v črni obleki zaklical: »Danes

grof celjski in nikoli več!« — zajokali so se možje in žene tako, da ni popisati.

Celjska posestva pa so prišla večinoma pod avstrijsko oblast.

7. **Friderik III.** Vojvoda Friderik V. Habsburški, sin Ernesta Železnega, je nastopil vlado notranje-avstrijskih dežel l. 1435. Po smrti Albrehta II. so ga nemški knezi izvolili tudi za nemškega cesarja kot Friderika III.; on je zadnji prejel v Rimu od papeža cesarsko krono. Bil je dobrega, miroljubnega srca, a moral je v sredi svojih dežel prebiti več bojov in vstaj. Slovenski narod mu je v takih slučajih pokazal posebno zvestobo, ker mu je vselej takoj prihitel na pomoč zoper nasprotnike. Ko se je združil celjski knez Ulrik z avstrijskimi vstajniki l. 1452., prihiteli so Kranjci, Štajerci in Korošci rešit svojega vladarja ter so pomogli, pomiriti ustajnike. Ko se je hotel polastiti Friderik III. po smrti celjskega grofa Ulrika 1456 celjske grofije, se je vojskovodja ubitega kneza vzdignil zoper njega ter ga napadel v celjskem mestu; takrat so prihiteli zopet Kranjci, Korošci in Štajerci cesarju na pomoč in sovražnik je zbežal. Cesar Friderik III. je ustanovil v zahvalo za to rešitev l. 1461. ljubljansko škofijo.

Slovenci
branijo
cesarja
Friderika III.

Ustanovitev
ljublanske
škofije l. 1461.

L. 1462. so se vzdignili Dunajčanje zoper cesarja, ki je bil takrat v Dunajskem Novem mestu. Po daljšem odlašanju se vzdigne cesar proti nepokornemu mestu. Ko je prodril v mesto in odpustil vojake, ga napadejo v njegovem gradu. Takrat so se vzdignili zopet Avstrijci, Štajerci, Korošci in Kranjci v obrambo cesarja. Tudi Čehi so mu prišli s svojim kraljem na pomoč.

Več znakov cesarske milosti je prejela potem za nepremakljivo zvestobo slovenska zemlja. Tako n. pr. je Friderik III. povzdignil več plemenitašev v višjo čast; dovolil je, da se sme v grbu Kranjske rabiti mesto bele zlata barva in ker so o njegovem času Turki prilomastili devetkrat v deželo ter razdrli 40 cerkva, požgali 5 trgov in

Friderik se
skaže
Slovcem
hvaležnega.

Lož,
Višnjagora,
Krško
in Kočevje
postanejo
mesta.

Tabori.

Avstrija
postane
nadvojvodina
l. 1453.

200 vasij, pomorili na tisoče ljudi ali pa odgnali v sužnost, izpremenil je trge Lož, Višnjagora, Krško in Kočevje v mesta ter je ukazal Ljubljano in druga mesta tako utrditi, da so imeli ljudje ob času vojske za temi utrdbami varno zavetje. Ljubljani, Kamniku, Kranju in Tržiču je podelil cesar Friderik III. posebne pravice in sloboščine. Ob tistem času so začeli ljudje zidati tudi tabore na hribih ali pa okoli cerkev, okoli katerih so se branili sovražnika.

V Gradcu je predelal Friderik III. stari grad in tamkaj sezidal stolno cerkev. L. 1453. je povzdignil Avstrijo med nadvojvodine. Sklenil je konkordat s papežem Pijem II. (poprejšnjim škofom tržaškim), po katerem so dobili avstrijski vladarji pravico, škofo imenovati. Linc je povzdignil v glavno mesto Avstrije nad Anižo in tu je tudi umrl.

Iznajdbe v srednjem veku.

Zgodovinski čas delimo v tri dele in sicer:

1.) v »stari vek« od prvih zgodovinskih poročil do l. 476. po Kr.;

2.) v »srednji vek« od 476 po Kr. do l. 1492. in

3.) »novi vek« od 1492 do današnjih dni.

V srednjem veku so iznajdli ljudje več prekoristnih stvari za človeštvo. Posebno se imamo za to zahvaliti menihom tedanjega časa. V tem času so se razni narodi vojskovali, menihi so se pa bavili z zidanjem cerkva, s poukom mladine ter so zapisovali svoje in drugih poskušnje in iznajdbe, da se niso izgubile. Najimenitnejše iznajdbe tedanjega časa so: smodnik, kompas z iglo magnetnico, papir, tisek, ure in najdba Amerike.

a) Smodnik.

Kakor je menih Marko Graecus zapisal v 10. stoletju, so znali v Carigradu že ob njegovem času napravljati smodnik in kuhati žganje. Arabci na Španskem so rabili

smodnik že v XIII. stoletju. V severnih krajih ga je pa začel delati šele v 14. stoletju menih Bertold Schwarz in sicer iz žvepla, oglja in solitra. Do tega časa so se bojevali ljudje z mečem, pušico in sulico. A kmalu na to so začeli delati možnarje, topove, puške in samokrese. Smodnik pa se ne rabi samo za streljivo, ampak tudi za kršenje (razpršenje) kamenja in vrtanje predorov skozi trdno gorovje, skozi katero drči vlak; tega bi ne imeli danes, ko bi ne bilo smodnika.

b) Papir.

V starih časih so pisali ljudje z dletvi na kamen ali pa z bronastimi klinčki na povoščene table; Egipčanje so pisali na ličje Nilove rastline »papir« ali pa na nalašč za to ustrojene kože »pergament« (po mestu Pergamon v Mali Aziji).

Kitajci so iznašli papir iz bombaža še pred Kristusovim rojstvom. Od njih so se ga učili delati Arabci, in v 11. stoletju so zanesli to znanost na Španško.

Okolu l. 1300. so imeli pa že na Laškem, Francoskem in Nemškem tovarne za izdelovanje papirja iz cunj, kakoršne imamo dandanes. Na Kranjsko je prihajal papir iz Romanje, potem iz Padove in Treviža (tudi v Venconu je bila papirnica); iz Avgsburga pa še le po letu 1500.

c) Tiskarstvo.

V starih časih niso imeli tiskanih knjig, ampak so jih pisali in prepisovali na kože in papir. To delo je pa bilo zelo zamudno in ker je znal le malokdo pisati, so bile knjige zelo drage. S tem delom so se pečali večinoma le menihi v samostanih,

Pozneje so izrezovali podobe in črke na lesene tablice in z barvo prevlečene tiskali na pergameno. To pa je dalo povod Janezu Gänsefleischi, imenovanemu Gutenberg, da je izrezal posamezne črke vsako za-se, zvezal jih v besede in vrste, pobarval in odtisnil na papir. S pomočjo

bogatega zlatarja Janeza Fusta je natisnil prvo latinsko sv. pismo. Ker je bil Gutenberg dolžan Fustu 2000 gld., mu je vzel ta tiskarno in je sam isto vodil. Gutenberg je umrl vsled tega žalosti v Moguncu l. 1468.

č) Ure.

Tudi ure so iznašli v srednjem veku. Poprej so imeli vodene in peščene ure, kakoršnjih podobe se vidijo na pratiki, kjer je zaznamovana dolgost dneva. Ko je voda ali pesek izkapal v spodnji predal, so tako uro obrnili in tek se je ponovil. Imeli so pa tudi solnčne ure na zidovih. L. 1000. po Kr. so pa imeli že ure s kolesi. Papež Silvester II. sam je naredil tako uro. V 14. stoletju so začeli delati ure z bitjem, ki so pa bile zelo okorne. Žepne ure je pa začel izdelovati Peter Hele v Norimberku l. 1509. (imenovali so jih norimberška jajca).

d) Kompas.

Dokler ni bilo kompasa, so jadrali mornarji le v obližju suhe zemlje, niso si upali na široko morje, čeprav so jadrali le od ene dežele do druge. Po mnogih izkušnjah so se prepričali ljudje, da kaže igla magnetnica, narejena iz železne rude, ki so jo našli pri mestu Magnezija, vedno proti severu. S pomočjo te naprave — «kompasa» vedeli so mornarji v oblačnih dneh in tudi ponoči, proti kateri strani sveta jadrajó z ladijo. Vsled tega so se upali spuščati tudi na široko morje. Kitajci in Arabci so poznali kompas že od nekdaj, a v Evropi so ga začeli rabiti šele v 12. stoletju. S početka so imeli magnetnico v slamnati cevi, ki je plavala na olju. Trgovec Flavijo Gioia iz Amalfov pa je priredil kompas v tej obliki, kakor ga imamo dandanašnji.

e) Krištof Kolumb najde Ameriko.

Ko so izboljšali v Evropi kompas, upali so si Portugalci čimdalje po morju iskat novih deželâ. Posebno jih je mikalo v bogato vzhodno Indijo v Aziji, odkoder so do-

bivali začimbe in dišave. Na teh potih so našli l. 1419. otok Madero, kjer raste prav žarka vinska trta. Jarnej Diaz je našel »rt dobre nade« in okoli njega je prišel Vasko de Gama l. 1498. v Prednjo Indijo, v Kalikut.

Te in druge najdbe novih dežel so vnele tudi druge mornarje za potovanje po morju. Posebno vnet za to je bil **Krištof Kolumb**, sin suknarja v Genovi, ki je hotel najti krajšo pot o vzhodno Azijo. Že v svoji mladosti je imel veselje do mornarstva. V svojem rojstnem mestu je prosil za ladijo in mornarje, pa možje, katerim je odkril svoj načrt, so ga imeli za sanjača. Tudi portugalski kralj Ivan II., katerega je prosil podpore, ga ni hotel uslišati. Slednjič sta ga uslišala španski kralj Ferdinand in kraljica Izabela; dala sta mu tri ladije s 120 mornarji in živežem. S temi se je napotil iz mesta Palos l. 1492. proti zahodu atlantiškega morja, zakaj vedel je, da je svet okrogel.

Krištof
Kolumb.

Po mnogih težavah in lakoti so prijadrali v 70 dneh l. 1492. do nove še nepoznane zemlje. Vsi mornarji so poklekli od veselja in hvalili Boga za to najdbo. Kolumb je imenoval novi otok St. Salvador, t. j. otok sv. Odrešenika.

Ko se je vrnil v Evropo, je vzel seboj nekaj divjakov, živali, rastlin in zlata.

Kolumb je potoval pozneje še trikrat na tisto stran in našel vselej nekaj novih dežel.

Po četrtem potovanju je umrl l. 1506. v Valadolidu, kjer je bil od začetka tudi pokopan; (pozneje v Havani na Kubi, sedaj v Sevilji).

Vse te dežele skupaj so dobile po nekem Italijanu, Amerigu Vespucci, ki je našel Brazilijo in narisal dele Južne Amerike, ime »**Amerika**«.

8. Maksimilijan I. (1493—1519). Po smrti Friderika III. je prevzel l. 1493. vladu avstrijskih dežel Maksimilijan I., katerega so izvolili nemški knezi že l. 1486. rimskim kraljem. Bil je pravičen, velikodušen in ljubeznjiv vladar. Govoril je več jezikov in podpiral znanost in umetnost. (Slavni slikar Albrecht Dürer.) Zgodovina ga imenuje »zadnjega viteza«, zakaj na pragu nove dobe, ko je izginjevalo srednjeveško življenje, je bil on sijajen zastopnik propadajočega viteštva. Pod njim je vladal mir in red v avstrijskih deželah. Za časa njegovega vladanja je obiskovalo nad 7000 dijakov dunajsko vseučilišče. Nemško cesarstvo je razdelil v 10 okrajev. Maksimilijan I. je ustanovil cesarsko knjižnico na Dunaju ter zbiral zgodovinske in slovstvene spominke.

Maksimilijan
združi
zopet vsa
habsburška
posestva.

Maksimilijan I. je združil znova zopet vsa habsburška posestva.

Po svojem očetu Frideriku III. (IV.) je podedoval Gorenjo in Dolenjo Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko, po zadnjem goriškem grofu Leonardu l. 1500. Goriško, po svojem stricu (Sigismundu) Tirole, z Marijo Burgundsko je pa priženil bogate burgundske in nizozemske dežele.

Ponovitev
dedinskih
pogodb.

Želel pa je pridobiti svoji rodovini še več posestev. Pridobitev Ogrske in Češke je tudi njegovo delo; oženil je namreč v ta namen svojega unuka Ferdinanda in unukinjo Marijo z Ano in Ludovikom (II.), hčerjo in sinom ogrskega in češkega kralja Vladislava, ter ponovil dedinske pogodbe med Avstrijo, Ogrsko in Česko.

Po nepričakovani smrti Ludovikovi je Ferdinand podedoval ogrske in češke dežele l. 1526. Zato so tedanjiki po vsi pravici blagrovali Avstrijo ter rekli:

»Drugi vojskujte se le, ti, Avstrija srečna, se ženil!«

Konec
pravice s
pestjo.

Kot nemški cesar je storil konec »pravici s pestjo«. Razklical je precej drugo leto svojega vladanja »večni mir«, to se pravi: prepovedal je vsakomur, delati si pravico samemu. Pravico delati ima le gosposka in v ta namen je ustanovil »državno sodišče«.

Državno
sodišče.

Veliko hvalo si je zaslužil Maksimilijan I., ker je na Nemškem uvedel pošte. Prva poštna zveza je bila med Dunajem in Bruseljem; pravico vožnje je dobil grof Turn Taksis.

Prva poštna
zveza.

Avstrija, ki je bila dosihmal le mali del nemške države, je postala po Maksimiljanovem prizadevanju kmalu evropska velevlast.

Idrijski
rudnik.

Ob njegovem času (l. 1490.) so našli v Idriji živo srebro.

Za časa vladanja Maksimilijana I. (l. 1510.) je bila huda kuga na Kranjskem in leto pozneje spomladi (l. 1511.) pa je bil tako hud potres, da je razsul v Ljubljani nekaj mestnega obzidja in 8 stolpov, na Gorenjskem 6 gradov, na Notranjskem 4 in na Dolenjskem 1 grad.

Kuga in
potres na
Kranjskem.

Maksimilijan I. na Martinovi steni.

Velikonočni ponedeljek l. 1490. je šel Maksimilijan z nekaterimi lovci in služabniki na lov. Bival je namreč tedaj v Inomostu na Tirolskem. Večkrat že bil je drzni vitez v smrtni nevarnosti. Isti dan pa je prišel v tako nevarnost, da se je le čudežno rešil.

Svoje spremstvo pusti Maksimilijan v dolini in se napoti sam s samostrelom na rami in opiraje se na gorjačo na strmo goro. Dolgo že hodi. Kar ugleda majhno dolinico in notri četo divjih koz. Pa tudi divja koza, ki je bila na straži, začuti ga takoj, stegne vrat, dá znamenje drugim živalim in v silnem begu se spusti čreda čez pečine naravnost proti Maksimiljanu. Še nekaj skokov naj bi bile naredile živali in dohitele bi bile drznega lovca in pahnile ga v silen prepad. Maksimilijan spozna nevarnost, ozre se okolu sebe in z junaško srčnostjo preskoči prepad. Pred divjimi kozami je varen, toda s kraja, kamor je stopil, ne more nikamor več. Zašel je na takozvano »Martinovo steno« pred goro Solstein. Nazaj čez prepad ne more

skočiti, ker je oni kraj višji, kakor svet, kjer stoji. Prvikrat v svojem življenju strepeta Maksimiljan. Zatrobi na lovski rog, pa samo odmev iz prepada mu doni v ušesa. Sedaj povzdigne roki in srčno prosi božje pomoči. Ko se ozre zopet v dolino, prikaže se mu čudovit prizor. Ljudje sicer niso čuli njegovega lovskega rogu, a opazili so, da je na Martinovi steni lovec, da je ta nesrečni lovec — Maksimiljan. Kakor blisk se je raznesla novica po okolici in ljudstvo je hitelo pod hrib. Sedaj začuje Maksimiljan tožen glas zvona sem od Zirlske cerkve. Duhovnik v belem koretlju nese sv. monštranico. Ljudstvo poklekne. Duhovnik blagoslovi nesrečnega lovca. Maksimiljan sklene roki in se priporoči Bogu v varstvo. Ljudstvo pa moli za njegovo rešitev.

Zmračilo se je. Maksimiljan ni smel zatisniti očíj, ker zdrčal bi v grozovit prepad. Čujoč počaka družega dne. Pri sebi je imel košček kruha in nekaj sira. Kmalu je to povžil in bati se je moral tudi lakote. Drugi dan in drugo noč je bil še na Martinovi steni. Duhovniki in pobožno ljudstvo na Tirolskem so klečali po cerkvah in molili za kneza; pred Martinovo steno pa je bila množica zvestih podložnikov, ki se niso hoteli ločiti od ljubljenega vladarja.

Tretje jutro se približa. Maksimiljan truden pogleda na ljube mu planinske snežnike; zdi se mu, da jemlje za zmiraj slovo od njih. Oslabljen se ozre še enkrat po dragi mu Tirolski in po zvestih njenih prebivavcih. Zdi se mu tudi, da jih vidi zadnjikrat. Silna utrujenost se ga poloti, že hoče zatisniti oči. Tedaj pa začuje zraven sebe glas:

»Kaj pa delate tukaj, milostljivi gospod?«

»Smrti čakam«, je odgovoril na pol nezavestni Maksimiljan.

»Primate se me; z božjo pomočjo vas bom rešil!« nagovarja ga nadalje neznanec. Maksimiljan odpre trudne oči in zagleda lovca poleg sebe. Misel, da mu je še mogoče

rešiti se, prešine vladarja, trdno se prime svojega rešitelja, ki ga varno pelje do mesta, kjer je bil prepad ožji in je strleča skala delala skoraj most med obema stenama. Kmalu pripelje lovec onemoglega Maksimilijana med množico, ki mu roke poljubljuje in na kolenih hvali Boga za njegovo rešitev. Med tem pa izgine lovec-rešitelj. Ljudstvo je menilo, da je pravi angelj iz neba rešil vladarja, a božja previdnost je poslala Maksimiljanu le vrlega lovca v pomoč. Ta vrli lovec — z imenom Holauer — je ves čas, ko je bil Maksimilijan v nevarnosti, iskal poti, kje bi prišel do njega. Hvaležni vladar je svojega rešitelja bogato obdaroval ter povzdignil njega in njegovo družino v plemeniti stan. Še dandanes vidiš lahko na Martinovi steni leseni križ, ki kaže prostor, na katerem je bil Maksimilijan I. v smrtni nevarnosti.

9. Ferdinand I. — (Zdužitev Ogrske in Češke z Avstrijo.)

Da bi pridobil Maksimilijan I. svoji rodovini vedno več posestev, zato je oženil svojega sina Filipa Lepega s špansko dedičino Ivano.

Filip se poroči s špansko dedičino Ivano.

Iz tega zakona to bili trije otroci: Marija, Karol in Ferdinand.

Maksimilijanovi vnuki.

Karol (V.) je podedoval po zgodnji smrti svojega očeta Španijo z vsemi k nji pripadajočimi deželami, (Napolj, Sicilijo, Nizozemsko in ravnokar odkrite, nepremerne dežele amerikanske.)

Karol v Španiji.

Ferdinand je dobil po svojem dedu avstrijske dedne dežele l. 1522. Tega leta so priklopili Vipavo Kranjskemu.

Ferdinand v Avstriji.
Vipavo priklopijo Kranjskemu.

Poročil se je Ferdinand (v Lincu) z Ano, sestro ogrskega in češkega kralja Ludovika II. Ludovik je pa poročil Ferdinandovo sestro Marijo. (Med obema vladarjema je veljala dedinska pogodba.)

Turške vojske.

Turške vojske.

a) Bitka pri Mohaču 1. 1526.

Za časa vladanja Ludovika II. je pridrl na Ogrsko sultan Soliman z 200.000 Turki.

Bitka pri
Mohaču.

Komaj 20letni ogrski in češki kralj Ludovik II. se mu upre s 15.000 možmi na ravnini okoli **Mohača** ob Donavi 1. 1526. (dne 29. avgusta). Ogrska vojska je bila do dobra pobita. Mladi kralj Ludovik II. se je hotel rešiti ter pognal svojega konja po močvirju čez blatni potok; konj pade vznak in pokoplje pod seboj v blatu Ludovika.

Združitev
ogrskih in
čeških dežel
z Avstrijo.

Po Ludovikovi smrti sta pripadli vsled dedinskih pogodb Ogrska in Češka z Moravsko in Šlezijo avstrijskemu Ferdinandu I., ki je bil poročen z Ludovikovo sestro Ano.

Zedinjene
alpske, kar-
patske in su-
detske dežele.

Od te dobe (1526) so zedinjene alpske (avstrijske), karpatske (ogrske) in sudetske (češke) dežele pod žezlom naše slavne vladarske rodovine.

Ustanovitelj
avstro-ogrske
monarhije.

Ferdinand I. je torej pravi ustanovitelj avstro-ogrske monarhije.

Na Češkem so Ferdinanda I. brez pomisleka volili in kronali svojim kraljem. Na Ogrskem so se pa morali Habsburžani bojevati skoraj 200 let z upornikom Ivanom Zapoljskim v deželi sami in s Turki, ki so se polastili velikega dela Ogrske. Šele po sklepu Karloviškega miru l. 1799. so bili priznani Habsburžani kot gospodarji in lastniki Ogrske.

b) Prvo obleganje Dunaja 1. 1529.

Po bitki pri Mohaču (1526) je hotel biti Ivan Zapoljski kralj ogrski, podal se v sultanovo varstvo in ga poklical na pomoč. Ker se mu pa Ferdinand Avstrijski ni hotel vdati ter pripisoval po vsej pravici last ogrske dežele sebi, prigrmi Soliman l. 1529. z 250.000 možmi pred Dunaj. Oklenil ga je od vseh strani ter ga oblegal skoraj tri tedne. Mislil si je, ako dobim glavno mesto

Prvo
obleganje
Dunaja.

države, se bodo vdala tudi druga mesta. Pa ta naklep mu je izpodletel. Pod vodstvom hrabrega grofa Nikolaja Salmskega, 71letnega starčka, je branilo 24.000 mož in dijakov napade divjih Turkov na glavno mesto.

Nikolaj grof Salmski.

Pa tudi mnogo kranjskih plemenitnikov je bilo, ki so pomagali Dunajčanom. Tako Ivan Kacijanar (Kocjan), poveljnik konjikov, Nikolaj Thurn, zapovednik pešpolka, Nikolaj Schützenbaum s 160 oklepniki in mnogo drugih.

Kranjski plemenitaši.

Kacijanarju je bila izročena obramba koroških vrat. Turki so napadali trikrat ta vrata, a Kacijanar jih odbija s svojimi vojaki tako hrabro, da je obležalo čez 1000 Turkov mrtvih.

Kacijanar.

Ko so bili Turki dne 14. oktobra tistega leta pregnani izpred Dunaja, jo vdere Kacijanar s svojimi konjiki za njimi ter jih mnogo pokonča in vjame.

Leta 1532. je prodiral Soliman zopet proti Dunaju, a ker sta ga Karol V. in Ferdinand I. pričakovala z 80.000 možmi, jo vdere na Štajersko, opustoši deželo ter se vrne s 30.000 ujetimi kristijani skozi Slovaško v Turčijo.

Tako so se pričele one nesrečne turške vojske, ki so trajale malo da ne dvesto let ter nakopale ogrskim, hrvaškim in slovenskim deželam nepopisnega trpljenja in skrbi na glavo. Hkrati pa so tudi najslavnejša doba avstrijske zgodovine; v teh nesrečnih časih so se pokazali naši predniki junake, kakršnih je bilo malo na svetu. Dokazali so gorečo ljubezen do domovine in v najhujših dneh neomahljivo zvestobo do habsburške vladarske rodovine.

10. Maksimilijan II.

c) Bitka pri Sigetu 1. 1566.

Turški sultan Soliman je pridrl že kot siv starček, torej že koncem svojega življenja, l. 1566. še enkrat z veliko vojsko na Ogrsko. Takrat je vladal v Avstriji in na Ogrskem Ferdinanda I. sin Maksimilijan II. Najprvo napade sultan Siget, majhno, sredi velikih močvirij tičečo trdnjavo, ležečo zahodno od Mohača. V nji se je branil

Bitka pri Sigetu.

Nikolaj
Zrinjski.

hrvaški ban grof Nikolaj Zrinjski. Imel je nekaj nad 2000 hrvaških in ogrskih junakov, a Turkov pa je bilo nad 100.000 ter so imeli s seboj čez 300 topov. Nikolaj Zrinjski se je branil tako junaško, da so si Turki dva tedna razbijali zastonj glave ob trdnjavi. Soliman je škripal z zobmi in poskusil vse, da bi dobil Siget. Naposled je ponudil Zrinjskemu celo vso hrvaško in slavonsko deželo, če se poda. Toda Zrinjski je bil zvest in trden kakor skala.

Raztogočen je ukazal sultan naposled, zgrabiti mesto na vseh straneh in z vsemi silami hkrati. Pa tudi to ni nič izdalo. Sultan Soliman pa je umrl od jeze, vidé, da je vse zastonj in da se Zrinjski ne poda. Veliki vezir (prvi minister) je utajil turški vojski sultanovo smrt, da ne bi nastala v nji zmešnjava ter je dal naskakovati Siget z nepopisno srditostjo.

Kmalu je jel pohajati Zrinjskemu živež. Sila je postala naposled tolika, da so brambovci, njih žene in otroci padali od lakote po tleh. Ko Zrinjski vidi, da je vse junaštvo zastonj in da se Turkov ne obrani, sklene umreti tako, kakor umirajo pravi junaki. Obleče najlepšo svojo obleko, kakor bi šel v svate, opaše sabljo rajnega svojega očeta ter stopi tako pred svojo 600 mož broječo zvesto četo. Razloži ji, da rešitve zanjo ni, na izbiro sta ji le: ali turška sužnost ali pa junaška smrt za dom in vero. Z gorečimi besedami kliče svoje tovariše v zadnji boj; dá odpreti grajska vrata ter plane srdit na Turke. Vname se kratek a srdit boj. Kakor snopje padajo Turki pod krščanskimi meči; a Turkov je preveč. Hitro padajo tudi Zrinjskega junaki drug za drugim; z dvema krog-lama zadet se zgrudi Zrinjski tudi sam na tla.

Slavna smrt
Zrinjskega
in njegovih
junakov.

Kakor lačne zveri planejo sedaj Turki v grad. Ko pa se svoje zmage najbolj veselé, potrese se zemlja in sigetski grad zleti v zrak. V gradu ostali vojaki so po Zrinjskega povelju zažgali ves smodnik ter razstrelili grad; nad 3000 Turkov je našlo smrt ob tej priliki, čez 20.000 pa jih je pa padlo sicer.

Taka je bila slavna smrt Zrinjskega in njegovih junakov — za vero in domovino; pozabila se ne bo do konca dni.

č) Bitka pri Budačkem l. 1575.

Bitka pri
Budačkem.

Po Kacijanarjevi smrti so vodili Slovence na Turka: grofje Lambergarji, Turni, Višnjegorski gospodje, Ivan Lenkovič, baroni Ravbarji, posebno pa se je odlikoval Herbart Turjaški. Že z 20. letom je postal poveljnik v granici ter je pregnal večkrat Turke iz nje. Šel pa je kar naravnost na Turško nanje ter je nek pot ujel turškega pašo. Gnal ga je s seboj v Ljubljano, imel ga tu več mesecev zaprtega ter ga izpustil šele, ko se je odkupil s 30.000 cekini.

Herbart
Turjaški.

Kmalu po nesreči pri Sigetu so privihrali Turki zopet na Hrvaško. Herbart Turjaški, kateremu je bila tudi hrvaška meja izročena v varstvo, skliče v naglici nekoliko plemenitašev in mladih kmetskih ljudi na noge ter gre Turkom nasproti, katerih je bilo 12.000. Pri Budačkem (l. 1575.) se sprime ž njimi. A krščanska vojska je bila premajhna in zastonj vse njeno junaštvo. Videč, da ne more zmagati, sklene rajši umreti, kakor pa podati se. Svoje rdeče banderce s podobo Izveličarjevo visoko vihteč, zaleti se med sovražnike. Na desni, na levi cepajo neverniki. Toda preveč jih je; kmalu pade banderce, pade tudi Turjačan sam in vsi njegovi tovariši.

Herbartu in vitezu Višnjegorskemu so odrezali Turki glave ter jih poslali v Carigrad (l. 1575.); tu se je razlegalo nepopisno veselje, ko je umrl junak, pred katerim so trepetali Turki nad 20 let. Vsa Ljubljana je točila solze, ko so pripeljali Herbertovo truplo brez glave v cerkev sv. Elizabete pred špitalskim (sedaj frančiškanskim) mostom. Turjaškega rodbina je kupila pozneje za drag denar glavo od Turkov in jo hranila z glavo Višnjegorskega v spomin potomcem na svojem gradu Turjaku.

11. Rudolf II.

Bitka pri
Sisku.

d) Bitka pri Sisku 1. 1593.

Andrej
Turjaški.

Tudi od strani Hrvatov in Slovencev je prišel Turkom vračilni dan, namreč v bitki pri Sisku, na dan sv. Ahaca, 1. 1593. Sisek je bil za varnost Kranjske, Štajerske in Koroške kaj imenitna trdnjava. Ravno zato pa je sklenil ljuti bosenski paša Hasan vzeti ga kristijanom po vsaki ceni. Poveljnika v Sisku sta zagrebška kanonika Blaž Gjurak in Matej Fintič. Toda kaj hočeta! Vseh brambovcev imata samo 300 mož, Hasan pa je pripeljal nad 30.000 vojakov in mnogo velikih topov. Hrvati so v strašni stiski, zakaj ako pade Sisek, padejo tudi vsa druga mesta in z mesti postane vsa dežela turška. Pa tudi na Slovenskem so spoznali veljavo te trdnjave. Zatorej se oborože tudi Slovenci. Najprej odrine Ravbar s svojim krdelom na Hrvaško; potem pride Andrej Turjaški in kmalu je bilo zbranih okolu 4000 Slovencev. Tem se pridruži še nekaj Hrvatov, Nemcev in Madjarov, tako, da so imeli že blizu 10.000 mož skupaj. Na sv. Ahaca dan, dne 22. rožnika, so se odpravili proti Sisku. Po turškem taboru je bilo vse na nogah, ko je počil glas, da se bliža kristijanov cela vojska. Hasan izbere brž nad 20.000 najboljših svojih ljudi, skoraj same konjike ter se okolu 10. dopoldne zakadi naprej v Hrvate. Morali so se mu umakniti. Tu plane Andrej Turjaški s kranjskim svojim krdelom naprej. Vname se grozovit boj. Turki padajo kakor snopje. Zdaj se udero Turki v največji zmešnjavi proti mostu čez Kolpo. Toda čezenj ne morejo, zakaj zgradili so jim pot kranjski Uskoki. Nastala je nepopisna zmešnjava in grozna gnječa. Ker Turki ne morejo čez most, začno skakati v vodo, da bi preplavali reko. Tudi pašo Hasana zavlečejo v Kolpo. A voda je pregloboka in zmešnjava tolika, da Turki drug drugega tlačijo pod vodo. Vse se potaplja, ljudje in konji. Kolikor je Kolpa široka in kakor daleč neso oči na daljavo, povsodi se zibljejo po vodi doli turški mrličji med konjskimi glavami.

Poginila je večina turške vojske; rešili so se le tisti, kar jih je ostalo v taboru, ki so, videč, da gre pred Siskom vse narobe, popustili tabor ter zbežali. Kristijani so v zapuščenem taboru dobili silno bogat plen: zastav, streliva, srebrnine, zlatnine i. t. d. Izvlekli so tudi Hasana mrtvega iz vode, mu slekli dragoceni, svileni, z zlatom pretkani plašč ter dali pozneje narediti dva mašna plašča, v katerih se bere sv. maša še sedaj vsako leto sv. Ahaca dan; enega hranijo v ljubljanski stolni cerkvi, drugega pa na Turjaku.

Za to zmago si je pridobil Andrej Turjaški s kranjskim svojim krdelom največ zaslug. Cesar Rudolf ga je počastil za to z zlato ovratno verižico in papež Klemen VIII. se mu je zahvalil v posebnem pismu za to zmago.

12. Matija. — 13. Ferdinand II. — 14. Ferdinand III.

Tridesetletna vojna (1618—1648).

Rudolfu II. je sledil njegov brat, cesar Matija. Za časa njegovega vladanja se je unela 30letna vojna (1618—1648), ki je opustošila vso Nemčijo in jo napojila s krvjo. Naslednik cesarja Matije, cesar Ferdinand II. ni doživel konca vojne. Končal jo je šele cesar Ferdinand III. (starejši sin Ferdinanda II.), ko je sklenil l. 1648. vestfalsko premirje. (Westphalen je pruska provincija. Mir se je sklenil v dveh vestfalskih mestih: v Münstru s Francosi in v Osnabrücku pa s Švedi, imenuje se zato vestfalski mir.)

Tridesetletna vojna.

Vestfalsko premirje.

15. Leopold I.

e) Drugo obleganje Dunaja l. 1683.

Po bitki pri Sisku je turška moč sicer pešala, vendar so morali Dunajčanje videti še enkrat veliko turško vojsko pred svojim mestom. L. 1683. so planili Turki namreč zopet na Ogrsko in od tod so se pomikali proti Dunaju. V tem času je vladal v Avstriji cesar Leopold I., sin Ferdinanda III. Strahovito divjajo Turki po okolici in na-

Drugo obleganje Dunaja.

Rüdiger
Starhemberg.

padajo tudi mesto vedno hujše. Sovražnikova vojska, pod poveljstvom velikega vezirja Kara Mustafe, je bila močna blizu 300.000 mož. Poveljnik glavnemu mestu je bil grof Rüdiger Starhemberg. Tudi veliko kranjskih plemičev je šlo Dunaju na pomoč, vendar se dunajska posadka, obstoječa iz vojakov, meščanov in dijakov ni mogla niti primerjati z ogromno turško druhaljo, zakaj štela je komaj 22.000 mož.

Vojvoda
Lotarinški.
Ivan
Sobieski.

In vendar je prišel Bog stiskanemu ljudstvu na pomoč. Vrli Dunajčanje so bili od turških napadov že popolnoma oslabljeni; skoraj bi se morali že vdati, kar se jim zasvetijo z Golovca kresovi, znamenje, da se jim bliža pomoč.

Vojvoda Lotarinški je premagal Turke onstran Donave. Poljski kralj Ivan Sobieski je pa prišel Dunajčanom z ogromno vojsko na pomoč, mnogo vojakov je prišlo z Nemškega in tudi dva viteza s Kranjskega: Turjaški in Galenberg sta bila zraven. Vse te vojske so prijele Turka na prostem polju in ga v nedeljo, dne 12. septembra l. 1683. popolnoma premagale. Turki so še istega dne pred nočjo zbežali v nerednih vrstah izpred Dunaja.

f) Pridobitev mesta Budima l. 1686.

Karol
Lotarinški.

Zmaga nad Turki pri Dunaju je bila začetek več sijajnih zmag nad njimi, ki so poveljavale vladanje cesarja Leopolda. Kranjci in Hrvatje so premagovali v malih bitkah Turke ob mejah. Karol Lotarinški pa je peljal l. 1686. ob Donavi proti Budimu celo vojsko. Zastonj so se branili v utrjenem mestu in zastonj je prišla še ena vojska Turkom na pomoč. Karlova vojska je naskočila mesto ter pregnala Turke, ki so gospodarili tu že 145 let.

Kako so Kranjci želeli cesarski vojski zmage, se vidi iz tega, ker so se Ljubljancanje, dne 1. septembra 1686. l., ko so se Kranjci borili s Turki, postili ob kruhu in vodi in šli v procesiji k sv. Petru molit za srečno zmago nad Turki.

Leto pozneje (1687) je pridrla nova turška vojska na Ogrsko. Cesarski so jo pri Mohaču zopet premagali in zasedli Slavonijo do izliva Save v Donavo. To leto je tudi cesar Leopold I. izpremenil Ogrsko v dedno državo moškega rodu avstrijskih Habsburžanov.

Ogrska po-
stane dedna
država mo-
škega rodu
avstrijskih
Habs-
buržanov.

16. Jožef I. — 17. Karol VI.

VI. Avstrija pod dinastijo habsburško-lotarinško od l. 1740.

1. Marija Terezija. 1740—1780.

Pragmatična
sankcija.

Cesar Karol VI. je bil zadnji dedič moškega rodu iz habsburške hiše, katera je 458 let blagrovito vladala Avstrijo. Leta 1713. je izdal nov zakon (prvi skupni državni zakon naše monarhije), imenovan »pragmatična sankcija«, ki določa:

1.) Avstrijske dedne dežele se ne smejo nikdar razdeliti in ločiti (ena od druge).

2.) Ako izmrje moški rod vladarske rodovine, nasleduje ženska, po prvenstvu v istem redu kakor moški in sicer najprej Karlove hčere in vsi njih potomci, potem pa hčere Jožefa I. in njih potomci.

Franc
Lotarinški.

Ker je s Karlom VI. izmrl moški rod habsburške rodovine, mu je na podstavi pragmatične sankcije sledila njegova hči, slavna cesarica Marija Terezija. Leta 1740. je nastopila, stara 23 let, vladanje avstrijske monarhije. Omožena je bila s Francom Lotarinškim, vojvodo toskanskim, katerega je imenovala sovladarjem.

V tedanjem času so žugale Avstriji velike nevarnosti. Pojavljali so se zunanji sovražniki, ki so hoteli vzeti

cesarici dedne dežele. A slavna cesarica Marija Terezija se jih ni zbalala; imela je dva močna zaveznika zoper nje: zaupanje v Boga in ljubezen svojih narodov.

Ko je napadel pruski kralj Friderik II. Šlezijo in ko so se bližale avstrijski meji tudi francoske in bavorske vojske, so prileteli zvesti narodi svoji cesarici na pomoč. Prišli so Ogrji in ž njimi tudi vsi drugi narodi cele države ter so pregnali sovražnike. V teh bitkah sta se odlikovala posebno avstrijski feldmaršal grof Daun pri Kolinu in hrabri Lavdon pri Kunersdorfu. (Sedemletna vojna 1756—1763.)

Sedemletna vojna.

Daun.

Lavdon.

Po končani vojni je obrnila slavna cesarica vso svojo skrb v blagostanje svojih dežel. Oživel je rudarstvo in trgovino. V povzdigo kmetijstva je vse potrebno ukrenila, da so se ustanovila l. 1767. razna kmetijska društva. V prospeh čebeloreje je bil l. 1769. Anton Janša z Gorenjskega poklican na Dunaj, da je vodil tam šolo za čebelorejo. Na njen ukaz se je začel na Kranjskem pouk v sviloreji. Omejila je tlako in odpravila natezalnico. Sezidala je več bolnišnic in sirotišnic.

Skrb Marije Terezije za blagor podložnikov.

Pa tudi za dušni blagor svojih podložnikov je skrbela Marija Terezija prav po materski. Ustanovila je višjo šolo za izobraževanje častnikov ter ukazala, da se je ustanovila v vsaki fari po ena javna ljudska šola, katero so pohajali otroci od 6.—12. leta. Dosihdob so le duhovniki prostovoljno poleg veronavka učili otroke tudi brati in pisati. Na Kranjskem so bile prve javne ljudske šole: v Ljubljani, Kranju, Škofji Loki, Radovljici, Idriji in v Kamniku; nunska šola v Ljubljani je bila izboljšana. Vseh ljudskih šol je bilo takrat ustanovljenih nad 4000.

Ustanovitev ljudskih šol.

Za časa vladanja Marije Terezije je pomniti te-le pridobitve:

Pridobitve.

1. Pri prvi delitvi Poljske l. 1772. je dobila Marija Terezija vse tiste dežele, katere, združene v kraljestvo Galicijo in Lodomerijo, še dandanes tvorijo to kronovino.

2. Turčija je odstopila vsled pogodbe Bukovino, kot nekdanji del Zalesja, Avstriji (1775).

3. Leta 1779. je prirastel naši domovini Inski okraj (dežela ob Inu v Gor. Avstriji).

Smrt Marije
Terezije.

Blaga cesarica Marija Terezija je umrla dne 29. novembra 1780. l. zvečer. Cesar Franc Jožef I. ji je postavil na Dunaju krasen spomenik.

Mladi Vukasović.

Cesarica Marija Terezija je imela posebno skrb za šole. Celó sama se je hotela večkrat prepričati, kako napreduje mladina. Leta 1752. je ustanovila v Dunajskem Novem mestu zavod za vzgojevanje častnikov. Nekega dne pride sama v šolo. Ravnatelju namigne, naj pokliče najbolj pridne učence. Bilo jih je veliko pridnih, najbolj pa se je odlikoval mladi Vukasović, sin priletnega častnika iz Dalmacije. Bil je priden, nadarjen, vesel deček, in kar je bilo cesarici posebno všeč, bil je tudi prav ponižen. Za dar mu dá 12 cekinov. Dečka je dar zelo razveselil; opazila je to tudi cesarica.

Črez štiri tedne pride Marija Terezija zopet v vojaško šolo. Kmalu opazi med drugimi gojenci pridnega Vukasovića. Pokliče ga k sebi in smehljaje se ga vpraša, kam je dal podarjeni denar. Nekako boječe odgovori deček: »Veličanstvo, denar sem poslal svojemu ubogemu očetu. Služili so kot častnik pri vojacih, pa so bili odpuščeni brez pokojnine in sedaj morajo živeti v revščini.«

»Bog ti povrni, Vukasović,« reče cesarica, položi svojo roko dečku na ramo in pravi: »Pojdi v klop in piši očetu pismo, koje ti bom narekovala!«

Vukasović gre v klop, vzame pero in cesarica mu narekuje:

»Ljubi oče!

Pismo, ki Vam je pišem, narekuje mi cesarica sama. Moje obnašanje, moja pridnost in posebno moja otroška ljubezen do mojega dobrega očeta je bila cesarici tako

všeč, da bodete Vi dobivali odslej vsako leto 200 goldinarjev pokojnine, meni pa je cesarica zopet podarila 24 cekinov.«

Solze veselja in hvaležnosti so se pokazale Vukasoviću v očeh in poljubil je roko dobri cesarici. Obetal je, da bo vedno priden, da bode tako dejansko pokazal svojo hvaležnost. Kakor je obetal, tako je tudi ravnal. Že v svojem 23. letu se je pokazal hrabrega junaka v boju zoper Bavarce, in cesar Jožef II. mu je podelil red Marije Terezije kot plačilo za izvenredno hrabrost. Odlikoval se je v vseh bitkah, dokler ni pri Ogronu l. 1809. dobil smrtne rane.

Smrt Marije Terezije.

Štirideset let je vladala velika cesarica svojim deželam. Bog je blagoslavljal njeno blago početje, pa tudi nji pošiljal britke izkušnje. L. 1765. ji je umrl Franc I., njen mož in sovladar. Od tega časa ni več slekla črne, žalne obleke. Vsako leto na smrtni dan svojega rajnega moža je hodila molit k njegovi rakvi. Dne 20. listopada 1780 pa sama hudo oboli. Kakor je Bogu vdano živela, tako je tudi dokončavala svoje zadnje dni. Dne 26. listopada prejme sveto popotnico; v noči od 28. do 29. je govorila dolgo s svojim prvorojencem Jožefom. »Ko bi bila po telesu neumrjoča«, rekla je, »bila bi rada zaradi tega, da bi nesrečnikom pomagala«.

Skrbni sin prigovarja bolnici, da naj bode mirna in naj počiva. Cesarica pa mu odgovori: »Čez nekaj ur stopim pred božji sodni stol, in ti meniš, da bi mogla spati?« Zvečer 29. listopada čuti se zelo slabo. Kar zakliče: »Odprite okna!« in se hoče v postelji vzdigniti, potem reče: »K tebi pridem!« nagne se nazaj in umrje.

2. Jožef II. 1780—1790.

Jožef II., nastarejši sin Marije Terezije, je bil prvi vladar iz rodu habsburško-lotarinškega. Bil je zelo izobražen in ljudomil vladar.

Prvi vladar
iz rodu
habsburško-
lotarinškega.

Verski
zaklad.

S posebnim patentom je dal protestantom in grško-iztočnim kristijanom ter židom dovoljenje, da so smeli odsihdob nemoteni izvrševati svoje veroizpovedanje ter jim dal tudi pravico do vseh javnih uradov. Število samostanov je zmanjšal Jožef II. za tretjino; obdržal je le tiste samostane, ki so se pečali s poukom mladine in postrežbo bolnikov. Iz denarja, ki ga je dobil za prodane samostane je ustanovil verski zaklad. Cesar Jožef II. je ustanovitelj vseučilišča v Lvovu.

Odprava
tlake.

Kmetskemu stanu je bil Jožef II. posebno naklonjen. Pokazal je to svojo naklonjenost posebno z odpravo tlake. Takrat je bil namreč kmet grajščinski podložnik in so morali on in njegova družina grajščaku obdelovati polje, kositi travnike, sekati drva, na lovu zveri priganjati i. t. d. Taka dela so se imenovala tlaka.

»Prater.«

»Prater« ki je bil dosihdob dostopen le plemenitašem, je bil vsled dovoljenja Jožefovega odsihdob vsakemu odprt.

Na Ogrskem je naselil skrbni vladar 1100 rokodelskih družin.

Cesar Jožef II. je umrl l. 1790, šele 49 let star. Vsi avstrijski narodi so žalovali po njem.

Cesar Jožef II. pri plugu.*)

L. 1769. je potoval cesar Jožef II. po Moravskem. Sredi polja ukaže kočijažu ustaviti konje. Potem stopi z voza in gre na bližnjo njivo, kjer je oral kmet Trenko. Poljedelec se sicer čudi neznanemu častniku, ko prosi, naj mu pusti za nekaj časa plug, vendar ustreže njegovi želji. S svojima rokama, s katerima je prijemal kraljevo žezlo, prime cesar za plug in izorje eno brazdo. Utrujen in ves poten izroči zopet poljedelcu plug in ga bogato obdaruje. Na onem kraju, kjer se je to zgodilo, postavili so pozneje lep spomenik, ki naj bi pričal še poznim rodovom, kako je cesar spoštoval kmetski stan. Zna se, da odsihdob nihče ni več rabil tega pluga. Hranili so ga, kakor kako sveto

*) Primerjaj J. Dimnik: »Pripovedke iz avstrijske zgodovine.«

stvar, najprej v hiši omenjenega kmeta; a pozneje so ga prenesli v mesto Brno na Moravskem, kjer se še dandanes nahaja.

Kmetova ljubezen do cesarja.

Jožef II. je potoval po Sedmograškem. Kmet izve, da pride cesar ta in ta dan skozi njegovo vas. Osedla torej najlepšega konja, odiči ga po svoje, odžene ga iz vasi ter čaka ob cesti cesarja, češ, da mu konja ponudi v ježo. Brez spremljevalca prijezdi cesar, ogrnjen v preprosto gorlenjo suknjo, in vpraša kmeta, kaj namerja s tem odičenim konjem. Kmet, misleč, da ima pred sabo dvornega strežnika, pravi: »Čakam svojega ljubega cesarja in kralja. Naprosil ga bodem, naj blagovoli zasesti tega mojega konja; dobri gospod mi gotovo ne odbije te prošnje, in moji otroci in otrok otroci bodo še govorili, kako čast so nam izkazali dobri in presvetli cesar«. — »Pa boste morali še dolgo čakati«, odgovori cesar, »dajte meni jezdit, plačam vam za to nekaj cekinov«. — »Tega pa že ne«, pravi kmet, »če plačate tudi vsega konja; moj cesar ga morajo jezdit, drugače mi je vse veselje skaženo«. — »Saj sem vendar jaz sam cesar«, meni nato Jožef, »ali me ne poznate?« Nejevoljno reče kmet: »Veste, gospod, za tako neumnega me pa ni treba imeti! Ko bi potem cesar prišli, pa bi se zelo jezil; zakaj že dolgo sem se veselil današnjega dne, vsa vas ve o tem«. — »Pa pogledjte sem!« veli cesar in odgne gornjo suknjo, »poglejte ta trak in te rede na prsih!« Zopet mu reče kmet: »Vse lepo in prav, gospod, in vendar me ne prevarate! Gospodov, ki so imeli take zvezde na prsih, videl sem v našem velikem mestu že dosti, a vendar niso bili cesarji!« Ko pride ob tem pogovoru cesarjevo spremstvo ter spoštljivo pozdravi cesarja, spozna kmet, da ima res cesarja samega pred seboj. Poklekne predenj in ga prosi naj mu oprost, da je tako govoril. Cesarju pa je ta ljubezen kmetova tako ugajala, da je rad zajahal konja, kmeta pa je bogato obdaril.

Cesar Jožef II. na tlaki.

Jožef je zvedel, da ravna grajščak silno strogo in nečloveško s podložniki kmeti. Hotel se je sam prepričati, ali je to res. Preobleče se torej za navadnega delavca ter gre h kmetu onega grajščaka. Ker je bilo že pozno na večer, naprosi kmeta prenočišča ter obljubi zato drugi dan namesto njega iti h grajščaku na tlako. Kmet je s tem zadovoljen, in takoj se spravi Jožef spat.

Zjutraj zgodaj pride kmet cesarja klicat naj vstane ter gre h grajščaku kosit. Jožef odgovori, da se mu ne mudi, ker je čas za tlako po cesarskih postavah šele ob devetih. Kmet mu pritrdi, a dostavi, da se njegov grajščak nič ne ozira na to določilo, temveč zahteva, da morajo biti vsi delavci s svitom vred na delu, drugače čaka vsakega ostra kazen. Jožef ga potolaži, naj bo brez skrbi, on že napravi, da bo prav.

Mirno ostane torej Jožef do devetih doma. Ko pa ob devetih pride s koso na rami na grajščakov travnik, zagrmí grajščak nanj, ali ne veš, kdaj je treba priti na delo. Ko mu Jožef odgovori, da se drži cesarskega zakona, ki določuje začetek tlake na deveto uro, ukaže grajščak, naj ga zvežejo in mu naštejejo petdeset gorkih. S tem je priklopela cesarjeva jeza do vrhunca. Dá se spoznati, ukaže vsem delavcem oditi domov, grajščaku pa naloži ostro kazen. — Od tega dne se kmetom v tem kraju ni bilo treba bati grajščaka.

Cesar Jožef II. na Kranjskem.

Za svojega bivanja na Kranjskem se je cesar Jožef II. izprehajal nekega dne preprosto oblečen, da bi ga vsakdo ne poznal, ob travnikih in njivah nekje tam na Dolenjskem. Na eni teh njiv je ugledal kmeta, ki je ravno sejal pšenico. Bog daj dobro srečo! ogovori cesar kmetiča. Kako je očka? Ali boste pridelali kaj prida? Kmet se popraska za ušesi ter odgovori čmerno: No, no, če pride, ne pride, če ne pride pa pride. — Čuden odgovor! Cesar misli in misli, kako bi si raztolmačil te kmetove besede, a ne more po-

goditi prave; zatorej veli kmetu, naj mu reši zastavico. Šegavi kmetič, ki ni kaj zaupal gospodi, brani se in brani in šele ko se mu cesar razodene, razloži mu stvar tako le: Vidite, presvetli cesar, tukajle blizu moje njive na oni strmi pečini gnezdi silno veliko divjih golobov, katerim gre moja pšenica sosebnost v slast. Če pridejo tedaj golobje zobat pšenico, tedaj je ne pride mnogo v moj skedenj, da bi jo omlatil; če se mi pa posreči, da preženem požrešne ptice, pride tudi pšenica v moje shrambe. — To si treba zapomniti, misli cesar sam v sebi ter pravi kmetiču: Dobro ste jo pogodili, oče, nate pet tolarjev za zastavico ali proti temu, da živemu človeku ne poveste rešitve svoje uganke, dokler mene stokrat ne vidite v svoji hiši, sicer zapadete glavo! — Že dobro! odgovori kmet, spravi tolarje ter seje dalje, a cesar se vrne domov.

Takoj potem je bila velika pojedina pri cesarju v Ljubljani, h kateri je bilo povabljenih mnogo imenitnih gospodov. Pri tej priliki pravi cesar zbranim gospodim, da pove zastavico, katere gotovo ne ugame nihče. Napravijo veliko stavo ter določijo čas, do kdaj bi bilo treba uganiti zastavico. Ministri in svetovavci ter vsa druga imenitna gospoda si beli lase z zastavico: Če pride, ne pride — če ne pride pa pride, ali zastonj, vsa njih bistroumnost je brezuspešna. Dobila pa se je vendar zvita glavica, kateri je bilo dobro znano, da cesar rad občuje nepoznan s preprostimi ljudstvom in ta zvita glava je bil cesarjev prvi svetovavec. Ta prehodi vso okolico ter poizveduje, s kom je cesar občeval zadnji čas (da cesar zastavice ni sam izumil, o tem je bil prepričan). Naposled res naleti na kmeta, kateri se sicer uda, da je cesarju zastavil omenjeno uganko, rešitve pa svetovavcu nikakor neče povedati, spominjaje se cesarjeve grožnje. Cesarski svetovavec mu ponudi deset, petdeset, sto srebrnih tolarjev, ali vse zastonj. Svota dveh sto tolarjev pa vendar zavede kmeta do izpovedbe. Vesel se vrne cesarski svetovavec domov, a ne menj vesel spravi zviti kmetič lahko zaslužene srebrnjake.

Dan, ko bi se morala ugeniti zastavica, pride. Cesar se zbrani gospodi nagajivo posmehuje, ker si je v svesti, da zastavice nihče ne ugane. Ali kako se začudi cesar, ko mu prvi svetovavec ugane zastavico, a še bolj se razjezi, ko mu na njega zahtevo izpove, kako je prišel do prave rešitve.

Posljejo orožnike po kmeta, ki je tudi pričakoval kaj takega. Vzemivši dvesto tolarjev, katere mu je podaril svetovavec, odide radovoljno z orožniki.

Glej, glej, tak mož beseda si! nagovori ga cesar ostro, ali ti nisem ukazal molčati, dokler me ne vidiš stokrat v svoji hiši? — Dane besede nikakor nisem prelomil, odgovori kmet. Glejte cesarost! Ko sem Vas videl desetkrat, nisem se hotel udati, ko sem vas petdesetkrat tudi ne in takisto ne, ko sem vas videl stokrat; a ko sem vas videl dvestokrat, povedal sem šele skrivnost; kdo je tedaj prelomil besedo? Nesramni lažnik! vzklikne cesar, saj me niti enkrat ni bilo v tvoji hiši, kako bi me tedaj videl dvestokrat? Motite se, presvetli cesar, odreže se kmetič pogumno ter strese tolarje iz vrečice na mizo, ali ni na vsakem izmed teh tolarjev vaša podoba, in ali ni tukajle dvesto tolarjev — blagovolite jih prešteti in potem povejte, ali vas nisem videl dvestokrat v svoji hiši? Vsa gospoda se nasmeje kmetovi zvijači, in ko ukaže cesar kmetu odšteti še sto tolarjev za njegovo prekanjenost, smeje se kmetič še najbolj.

Sled dobrega cesarja.

Jožef II. je bil ljubljenec ljudstva, ki dolgo ni hotelo verjeti, da je res umrl. Vedno je ljudstvo upalo, da se zopet prikaže ter pomôre ljudem. Posebno genljiva pa je ljubezen ubogih Slovakov do Jožefa. Slovaki si še sedaj kaj radi pripovedujejo o dobrem cesarju Jožefu, ki je svojo zlato obleko podaril siromakom, sam pa hodil ogrnjen v star plašč. Ali ko je hotel pomagati tožnemu slovaškemu narodu, izginil je v valovih reke Morave. Toda utonil ni in

tudi ni umrl do danes. — Od tega časa morajo slovaški dečki hoditi daleč po svetu in iskati dobrega cesarja Jožefa. V slovo pravijo slovaškim dečkom: Kjer komu izmed vas podaré belega pšeničnega kruha, tam ste našli sled dobrega cesarja, in kjer vas kdo prijazno pozdravi, tam cesar Jožef ni več daleč.

Bitka pri Belemgradu 1. 1789. (Lavdon).

Lavdon je bil rojen l. 1717. v Tocenu na Livonskem. Ko je bil star 18 let, je stopil v rusko vojsko kot kadet. Ker je bil hraber junak in v svoji službi zelo natančen, postal ja kmalu podpolkovnik.

L. 1759. se je pa poslovil na Ruskem ter se napotil proti Dunaju. Med potjo so mu svetovali, da bi ustopil v prusko vojsko, a pruski kralj Friderik II. ga ni hotel vsprejeti. Na to je ustopil v Avstriji v vojno službo in sicer kot polkovnik pandurjev. Ves svoj čas je posvetil vojaškim vedam; zato je bil tudi v sedemletni vojni (1756—1763) najbolj občudovani vojskovodja.

Ko je l. 1758. napadel pruski kralj Friderik II. Moravsko in oblegal Olumec, ga je junaški Lavdon prisilil, da je zapustil Moravsko. Prav tako ga drugo leto v družbi z ruskim vojskovodjem popolnoma porazi pri Kunersdorfu in l. 1760. je po srečni bitki pri Kladskem vzel z drznim naskokom trdnjavo Švidnico.

Bitka pri
Kunersdorfu.
Bitka pri
Kladskem.

Cesar Jožef II. je imenoval Lavdona maršalom ter mu je izročil vojsko zoper Turke pri Belemgradu. V tej vojski je dala dežela kranjska 650 konj; razven velikega števila vojakov-prostovoljcev, ki so se vpisali k ogerskemu polku, sta šla tudi dva bataljona domačega polka pred Beligrad. Tu so se kranjski vojaki držali prav hrabro. Isti čas, ko so se avstrijske vojske bojevale s Turkom, so bile na po-velje cesarjevo dne 20., 21. in 22. septembra (1789) v Ljubljani po raznih cerkvah javne molitve z blagoslovom

Bitka pri
Belemgradu.

za srečen izid. General Lavdon je s svojimi hrabrimi vojaki dne 9. oktobra 1789. l. tudi res vzel v naskokom Beligrad in slavno premagal divje Turke. Veselo so prepevali potem »zahvalno pesem« Bogu za to zmago.

V tej slavni bitki so se tudi trije Turjaški grofje in grof Lichtenberg kot višji vojaški častnik, junaško vojskovali zoper Turke.

O Lavdonu pri Belemgradu pojemo še dandanes pesem ter ž njo poveljučujemo slavo in spomin tega hrabrega junaka.

3. Leopold II. 1790—1792.

Cesarja Jožefa II. brat, Leopold II., je vladal samo dve leti. Na Ogerskem (in Nizozemskem), kjer so ostali za vladanja Jožefa II. nemiri in neredi, je napravil zopet mir in red.

4. Franc II., kot cesar avstrijski Franc I. 1792—1835.

Cesar Franc II., sin in naslednik Leopolda II., je moral prestat s Francozi hude vojne, a navzlic temu je zelo skrbel za notranji blagor svojih dežel in narodov. Da bi se o stanju svojih dežel prepričal, je potoval od kraje do kraja, bival med svojimi podložniki ter se posvetoval ž njimi prav po očetovski.

Pomnožitev
ljudskih in
srednjih šol.
Prve realke.
Visoke šole.

Uredil je pravosodje ter obračal veliko pozornost na javno šolstvo. Pomnožil je ljudske šole in gimnazije ter ustanovil prve realke. Ljubljana, Celje, Gorica in druga mesta so dobila svoje gimnazije. V Pragi in na Dunaju so se odprle višje politehnične šole. Vseučilišča v velikih mestih so bila deloma pa popolnena. V Brnu, Pešti in v Pragi so se ustanovili muzeji. Za časa njegovega vladanja se je pospeševalo kmetijstvo, (osuševanje barja), zavarovalnice zoper ogenj, hranilnice in posojilnice. Tudi kranjska hranilnica v Ljubljani je bila ustanovljena tačas. Podpirala se je obrtnost, osnovale so se tovarne in gradile ceste. V tistem času so se jele razvijati tudi železnice in parobrodi.

Muzeji.

Leta 1804. je ustanovil cesar Franc II. cesarko dostojanstvo avstrijsko ter se postavil za **dednega cesarja avstrijske monarhije** kot cesar Franc I.

Avstrija
postane
cesarstvo.

Leta 1806 je odložil cesar Franc II. nemško cesarsko dostojanstvo.

Umrli je l. 1835. Vsak Avstrijec ga mora imeti v blagem spominu, zakaj on je rešil Avstrijo vesoljne monarhije Napoleonove.

Nadvojvoda Karol.

Po smrti Leopolda II. (1792) je prevzel vladanje njegov sin Franc, kot nemški cesar Franc II. in kot cesar avstrijski pa Franc I. O tistem času so nastale na Francoskem velike prekucije. Vsled hujskanja nekaterih nezadovoljnejšev se je vnela domača vojna. Na tisoče dobrih in kralju zvestih ljudi so pomorili podivjani rogovileži in na tisoče jih je pa zbežalo na Nemško. Junaški vojskovodja Napoleon Bonaparte, rojen l. 1769. na otoku Korsika, jih je sicer ukrotil, a komaj je bil izvoljen francoskim konzulom, se je vzdignil v svoji ošabnosti zoper vse evropske vladarje in tudi zoper Avstrijo. L. 1797. so bili Francozi prvikrat na Slovenskem.

Prekucije na
Francoskem.

Napoleon
Bonaparte.

Francozi
prvikrat na
Slovenskem.
Nadvojvoda
Karol.

Avstrijski vojski je takrat poveljeval nadvojvoda Karol, rojen 1771 v Florenci in brat cesarja Franca I. Bil je najslavnejši junak in vojskovodja tedanjega časa. Najslavnejši bitki pod poveljništvom nadvojvode Karola sta bili pri Aspernu in Vagramu blizu Dunaja l. 1809.

Bitka pri
Aspernu in
Vagramu.

Bitka pri Lipskem l. 1813.

Leta 1812. je začela ošabnega Napoleona zapuščati sreča. Sicer je pridrl s 570.000 vojaki v Moskvo na Ruskem kot zmagovavec, a ko so Rusi mesto zažgali, niso dobili Napoleonovi vojaki niti živeža in ne drv, da bi se pogreli v trdi zimi. Morali so se vrniti. Komaj deseti del vseh vojakov je prišlo srečno nazaj. Mnogo so jih pomorili Rusi, še več jih je pa potonilo v reki Berezini.

Bitka pri
Lipskem.

Ljudstvo je sprevidelo, da ga Bog kaznuje, a ne tako Napoleon.

Kmalu je zbral zopet 500.000 vojakov in pridrl ž njimi na Nemško. Rusi in Prusi mu pa gredo s svojimi vojskami nasproti. Cesar Franc I. jih je hotel pomiriti, a Napoleon ne odjenja. Na to stopi tudi Avstrija v zvezo z Rusi in Prusi. V več bitkah so bili Francozi premagani, a pri mestu Lipsko je imela biti odločilna bitka.

Dne 14. oktobra leta 1813. je postavil Napoleon 180.000 vojakov okoli Lipskega ter jih navduševal za boj. Isti dan je pa navduševal tudi maršal Schwarzenberg avstrijske, pruske in ruske vojake za boj ter poudarjal, da se gre za prostost cele Evrope. »Vsi za enega in eden za vse!« — s temi besedami jih je peljal v vojsko.

Mogočni strel, ki je dne 16. oktobra 1813 pretresal na daleč zemljo, je razjasnil tudi oblačno nebo. Francozi so zvezne vojne že toliko premagali, da je Napoleon, zmage se nadajaje, ukazal v Lipskem z vsemi zvonovi zvoniti. A med tem, ko je v mestu zvonilo, udarijo zvezne vojske pod poveljstvom Schwarzenberga, Blücherja in drugih celo do mestnega ozidja. Dva dni pozneje, ko je že padlo na tisoče vojakov na obeh straneh, prijaha general Schwarzenberg na hrib, s katerega so avstrijski, pruski in ruski vladar opazovali bitko, ter naznani veselo novico, da je francoska vojska premagana. Napoleon sam je bil ujet; odgnali so ga najprvo na otok Elba, pozneje pa na samotni otok Sv. Helena, kjer je ostal do svoje smrti, leta 1821.

Potihnilo je strašno gromenje topov in več ko 80.000 vojakov je obležalo mrtvih na bojišču. To je bila res huda bitka.

Slovenska zemlja in francoska vojska.

Velika francoska vojna je hudo zadela tudi slovensko zemljo ter jo pripravila pod tujo oblast. A slovenski narod je ohranil srce vedno zvesto svojemu cesarju Francu I. in njegovi hiši.

Schwarzen-
berg.
Blücher.

Francoska
vojska
premagana.
Napoleon
ujet.

Konec grozne
bitke pri
Lipskem.

Že spomladi leta 1797. so prišli Francozi čez Sočo prvičkrat na slovenska tla. Sicer se niso mudili tu čez dva meseca, a vendar jim je moral plačati Trst 3 milijone lir; Ljubljana jim je morala dati mnogo kruha, mesa, vina in živine, v Idriji pa so vzeli 16.000 centov živega srebra.

Jeseni, l. 1805. so pridrli Francozi drugič čez Laško na našo zemljo ter prišli do Dunaja. Zopet je moral dati Trst 6 milijonov frankov, Kranjska pa 3 milijone ter mnogo blaga in živeža, Gorica pa poldrug milijon, Koroška 5 milijonov in Štajarska pa 14 milijonov frankov. Sicer so se Francozi l. 1806. umaknili nazaj čez Sočo, a zemlja naša jim je ostala v oblasti.

Ker je sovražna sila pritaskala vedno bolj na Avstrijo, je poklical cesarski glas l. 1808. narode v obrambo domovine in cesarske hiše. Tudi Slovenci so junaškega srca hiteli v vrsto brambovcev in mojster slovenskih pesnikov, Valentin Vodnik, je začel zlagati razne vojaške pesmi namesto veselih narodnih.

Spomladi, l. 1809., začela se je vojska iznova. Za cesarsko armado so se pomikali kranjski in primorski prostovoljci proti Italiji, pa tudi štajerski brambovci so šli čez domačo mejo. Pri Razdrtem na Notranjskem so se borili za dom in za cesarja s Francozi tržaški in drugi brambovci, na Predelu pa topničarji in hrvaški brambovci, a prevelika sila sovražnikova jih je premagala.

Le z nevoljo se je podvrglo ljudstvo francoskemu gospodstvu in se je tuintam še spuntalo proti tujemu gospodstvu, tako v Rudolfovem, v Idriji, Kočevju in v Trebnjem. Sovražnik je hotel vse te kraje za kazen požgati, a na prošnjo črnmošniškega župnika Joketa, ki je rešil več francoskih vojakov iz rok kmetov, na prošnjo trebanjskega dekana in tedanjega ljubljanskega škofa je opustil sovražnik to namero.

Koncem vojske, jeseni l. 1809., ostale so: Kranjska, gorenji del Koroške, del Hrvatske do Save, Primorska in Dalmácija Francozom in so bile imenovane Ilirija. Na-

L. 1809. se začne vojna iznova.

Boj pri Razdrtem.

Boj na Predelu.

Ljudstvo se punta proti Francozom.

Ilirija.

Napoleon je bil gospod Ilirije. Glavno mesto Ilirije je bila Ljubljana.

Štiri leta je te dežele stiskal tuji jarem. Ni čuda, da je bilo vse veselo, ko so se začeli l. 1813. cesarski vojaki zopet zbirati, da napadejo sovražnika.

Srečni boji avstrijskih čet pri Beljaku in na Ljubelju pod višjim poveljnikom Hillerjem in lovskim stotnikom Molom; pri Kranju in Mengšu pod generalom Feleisem; pri Višnjigori in Cerknici pod polkovnikom Milutinovičem; pri Postojini pod generalom Nužentom in v Istri pod stotnikom Lazaričem so bile zgolj vesele novice za slovenski narod. Povsod so bili avstrijski vojaki veselo vsprejeti kot rešeniki. Vsa slovenska zemlja je po teh hudih nadlogah radostno vzdihnila in ko je bila Ljubljana z Trstom vred zopet v cesarskih rokah, je donelo iz polnih src: Živio, cesar Franc I.!

Kako priljubljen je bil cesar Franc I.

Leta 1813. je prišel s svojo armado v neko mesto, ki je bilo poprej avstrijsko, tedaj pa že pod Napoleonovo oblastjo. Meščani so bili še svojemu vladarju iz srca vdani in so upali, da zopet kmalu pridejo pod peroti avstrijskega orla. Cesarja Franca I. in njegove vojake so prav slovesno sprejeli. Vladarju so šle nasproti belo oblečene deklice, ki so potresale cvetic po potu, in pet- do šestletna deklica je mu izročila šopek dehtečih rož z besedami: »Oče, ne pozabite nas! Oče, ne pozabite nas!«

Dobro je umel cesar Franc I. pomen priprostitih besedij, vzdignil je dekletce k sebi na konja in je posadil pred se. Prav kmalu se privadi otrok milega vladarja, vzame šopek, razveže ga in jame zatikati cvetke v zapone cesarjeve vojne sukne in za njegov klobuk.

Armada se pomika dalje. Pred stolno cerkvijo pozdravi duhovščina svetlega vladarja. Ko ljudstvo vidi nedolžno dekletce, ki je bilo pozdravilo vladarja, na cesarjevem na-

ročju, zalijó marsikatero oko solze veselja. Cesar Franc I. se pa ozre po množici in reče: »Menil sem, da so moji zvesti otroci, moji vdani podložniki samo na Dunaju in glejte, tukaj jih tudi najdem.« Silna navdušenost zavlada po teh vladarjevih besedah med narodom. Cesar izroči deklico njeni materi, stopi raz konja in gre spoštljivo v cerkev, kjer je vsa cerkev zapela zahvalno pesem.

Iz cerkve gre svetli vladar do svojega stanovanja. Kompanija avstrijskih grenadirjev je stala pred hišo za stražo. Takoj ukaže, da naj odide, češ, tukaj me bodo varovali moji otroci, moji zvestovdani podložniki.

5. Ferdinand I. 1835 do 2. decembra 1848.

Cesarju Francu I. je sledil njegov sin Ferdinand I. kot drugi »cesar avstrijski«. Ferdinand je odpravil tlako popolnoma ter osvobodil kmeta. Tudi trgovina in obrt sta se pod njim zelo povzdignili. A ljudstvo vendar ni bilo zadovoljno. Na Ogrskem, v Lombardiji in Veneciji, na Dunaju in v drugih krajih naše monarhije so se spuntali. To je dobrega cesarja tako bolelo, da se je dne 2. decembra 1848. l. v Olomucu odpovedal cesarski kroni. Ker ni imel otrok, bi mu moral slediti njegov brat Franc Karol, a tudi ta ni maral prevzeti vladarstva, češ, v tako resnih in nevarnih časih je treba mladega in čilega vladarja in na ta način je zasedel avstrijski prestol Franc Karlov starejši sin Franc Jožef I., naš presvetli cesar, Franc Jožef I. star šele 18 let.

Odprava
tlake.

Vstaje.

Odpoved.

Radecki.

Feldmaršal grof Jožef Vaclav Radecki je bil rojen dne 2. novembra 1766 v Třebnici na Češkem. L. 1784. je vstopil kot kadet v kurasirski polk. Na bojišču je prvič stal v turški vojski pod poveljstvom Lavdonovim ter precej zaslovel za zelo srčnega in neustrašenega častnika. V Napoleonovih vojnah se je tako izkazoval, da so ga s 33. letom naredili za polkovnika ter mu podelili red Marije Terezije. Ravno tako častno se je udeležil bitek pri Aspernu in

Wagramu. Ko je morala l. 1812. iti avstrijska vojska kot zaveznica Napoleonova na Rusko, je bil tudi Radecki pri nji. Naslednje leto je sestavil Radecki načrt za bitko na Lipskem polju. Po končanih vojnah so mu izkazovali čast za častjo in že cesar Franc mu je zaupal najvišje vojaško poveljstvo v Benečiji in Lombardiji.

Bitka pri
Novari.

Naš presvitli cesar Franc Jožef je poslal slavnega in izkušenega Radeckega, ko je bil že 82 let star, nad uporne Benečane in Lombarde. Radecki jih je ugnal pri Kustoci brez velikih težav. Naslednje leto 1849. pa so se že zopet uprli; toda Radecki jih je pri Novari popolnoma premagal.

Do vojakov je bil Radecki zelo dober in po vsej pravici so ga imenovali »očeta Radeckega«.

Bitka pri
Sv. Luciji
l. 1848.

Z Radeckijem je bil osemnajstletni nadvojvoda Franc Jožef, naš sedanji cesar, dne 6. maja 1848 v bitki pri Sv. Luciji.

Grof Radecki je umrl 1858. l., v svojem 92. letu.

6. Franc Jožef I.

Nastop
vladarstva.

Naš presvitli cesar Franc Jožef I. je zasedel prestol avstrijski kot 18letni mladenič dne 2. decembra 1848. l.

Rojstvo.

Rodil se je dne 18. avgusta 1830 kot najstarejši sin nadvojvode Franca Karola in bavarske princesinje nadvojvodinje Zofije.

God.

Dne 4. oktobra je njegov god.

Kot vladar ima naš presvitli cesar pred očmi vedno svoje prednike, v prvi vrsti nepozabljivega ustanovitelja naše vladajoče hiše, slavnega grofa Rudolfa Habsburškega. Kakor znano, je imel Rudolf Habsburški na svojem ščitu okovano roko s kijem in oljkino vejico in spodaj je pa bilo zapisano njegovo geslo: »Utrum lubet?« — Katero ti drago? Kij je znamenje boja in vojske, oljkina vejica pa znamenje miru. Tega gesla se drži tudi naš cesar. Zgodovina nam pripoveduje, da se naš cesar, kadar je bilo treba braniti pravice svojih podložnikov, ni ogibal vojske, sam prijel za meč in ga neustrašeno sukal proti sovražniku;

seveda, za prelivanje krvi svojih vdanih podložnikov se pa odloči naš usmiljeni vladar le v najhujši sili in najljubši mu je mir; saj je znano, da prvi in najboljši zaščitnik evropskega miru je cesar Franc Jožef I. Pravico in resnico braniti ter pobijati krivico — ta lepa čednost Rudolfa Habsburškega diči tudi našega vitežkega vladarja.

Naš cesar po svojem notranjem prepričanju.

Za vzgled ima naš cesar tudi slavno cesarico Marijo Terezijo. Ta slavna cesarica je storila za svoje narode vse, kar je vedela, da jih more pripeljati k časni in večni sreči. »Justitia et Clementia« — Pravičnost in usmiljenje — je bilo nje geslo. Pa tudi življenje in delovanje našega predobrega vladarja je krasna knjiga življenja, polna najlepših dokazov njegove pravičnosti in usmiljenja.

Tudi geslo, koje si je izvolil cesar Franc Jožef I. dne 12. svečana 1849. l., je značilno za smer njegovnga stremljenja: »Viribus unitis« — z združenimi močmi! Ta rek priča, da pozna naš vladar prav dobro avstrijske razmere in potrebe ter predobro vé, kaj je potrebno za blagostanje in srečo narodov avstrijskih. Zato pa tudi žrtvuje vse svoje sile v združenje vseh dobrih moči ter nam daje najlepši vzgled, da se moramo i mi ravnati po njegovem geslu.

»Utrum lubet?«, »Justitia et Clementia« in »Viribus unitis!« = ta tri gesla so zvezde vodnice našemu modremu vladarju, ki so ga vodile in ga še vedno vodijo po težavnih in nevarnih njegovih vladarskih potih. V cesarskem dvoru na Dunaju imajo hranjenih veliko dragocenosti, ki poveljujejo slavo Habsburškega rodu, a vse to ni tako veličastno, kakor so ta tri gesla, ki nam jih hrani in pripoveduje po-vestnica iz ust, iz duha in srca Habsburžanov.

Zvesto posnema naš vladar tudi svoja nesmrtna prednika, po katerih so mu dali ime pri sv. krstu. Cesar Franc se je moral za slavo in čast svoje države trdno bojevati in po viharnih bojih sta pa zavladala mir in sreča v državi. Cesar Jožef II., »ljubitelj človeštva«, prijatelj svodobe in prosvete, je živel in delal le za blagor svojih narodov. Tema dvema vladarjema je izkazovalo ljudstvo neomejeno

ljubezen, zvestobo in vdanost; in imeni teh dveh slavnih vladarjev iz rodu Habsburžanov, njih duši in srci združuje v eni osebi, v eni duši in enem srcu naš veliki in slavni cesar Franc Jožef I.

Tak je naš cesar po svojem notranjem prepričanju, po svojih zmožnostih, po svojem srcu in duši. Dotaknimo se še s par besedami njegovega življenja in delovanja.

Življenje cesarja Franca Jožefa I. je bogato krasnih knjig s podobami, ki nam kažejo njegove blage namene in dejanja, več srečnih dogodkov in bolečnih dogodiljav, mnogo britkih izkušenj ter neštevilnih dokazov ljubezni in zvestobe. Knjiga cesarjevega življenja in delovanja nam spričuje, kako čudovito se je razvijala in napredovala Avstrija v zadnjih desetletjih ter vsled tega stopila v vrsto omikanih držav.

Če se ozremo v dobo cesarjevega življenja, vidimo, da je bil Franc Jožef že kot otrok milosrčen in usmiljenega srca do bližnjega. Kot deček je bil najzornější učenec ter delal največje veselje in čast svojim starišem in učiteljem. Kot mladenič je pokazal mladi princ svoj pogum, nevstrašenost in junaštvo v bitki pri Sv. Luciji, in mladega cesarja je vse občudovalo, ker je razumel »z združenimi močmi«¹ voditi svoje narode, da so napredovali v vsakem oziru.

Ko je nastopil Franc Jožef I. vladarstvo, ni prevzel na znotraj in na zunaj zavarovanega kraljestva; ljudstvo je bilo nezadovoljno ter živelo v neslogi, državna uprava ni imela modrih zakonov ter bila obenem v zelo slabem gmotnem položaju; ljudstvo se je puntalo in zaničevalo zakone, — s kratka: vse je vrelo, cesarsko žezlo je bilo brez moči.

Velikansko in zelo težavno nalogo je prevzel mladeniški vladar, a izvršil jo je s svojo pridnostjo, vstrajnostjo in zvestim izpolnjevanjem svojih dolžnosti tako, da danes po preteku dveinpetdesetih let vsi hvalimo Boga, da nam je dal tako dobrega vladarja, njemu samemu pa izkazujemo zve-

stobo in vdanost na razne načine in iz vseh krajev naše širne Avstrije se čuje danes navdušeni klic: »Slava cesarju Francu Jožefu I.«

Komaj je cesar Franc Jožef I. nastopil vladarstvo, je bila njegova prva skrb, da je odpravil tlako, ter povzdigvil kmetski stan. Vstrezaje duhu svobodnosti, je vpeljal novo sodno oblastvo z neodvisnimi in nepristranskimi sodniki. Uravnal je politično upravo ter ji izročil nadzorstvo nad šolo, obrtom, zdravstvom, nad varnostjo državljanov in občinsko upravo. Z občinskim zakonom je ustanovil svobodne občine, s šolskim zakonom svobodno in napredno šolo, z obrtnim zakonom pa je odprl pot obrtu in trgovini. Ustanovil je šole, učiteljišča, strokovne šole za kmetijstvo, trgovino in obrt. Izkopali so se prekopi in zgradila pristanišča; regulovale so se reke, železniška mreža razširila in napeljal brzojav in telefon po vsi državi. Avstrijsko vojno brodovje zavzema eno prvih mest sveta in trgovsko brodovje pospešuje kaj mogočno čezmorski promet.

Odprava
tlake. Skrb
za kmetski
stan, za obrt
in šolstvo.

Cesar je dal svobodno ustavo in ž njo pa zakone, ki so povzdignili denarstvo, trgovino, obrt in varstvo osebne svobode; ti zakoni so tudi dokazi, da ustava ni bila mrtva črka, ampak zrno, ki je padlo na njivo domovine ter obrodilo bogato žetev.

Ustava.

Da je bilo mogoče vse to izvršiti, zato je delal naš cesar z neumorno pridnostjo od ranega jutra do poznega večera; le malokdaj se je oddahnil od napornega dela. Delavnost, vestnost v izvrševanju dolžnosti, natančnost in točnost našega vladarja so res občudovanja vredne čednosti, s katerimi daje najlepši vzgled vsem podložnikom.

Velikodušni naš deželni oče se je spominjal vedno tudi delavcev. Zakoni o bolniških blagajnah in o zavarovanju proti nezgodam so temu najlepši dokaz. Pravični naš vladar je tudi ukrenil, da imajo delavci, ki imajo težke dolžnosti do države, volilno pravico za državno zastopstvo.

Cesarjeva
skrb
za delavca.

Da vidi povsod sam, kako se godi narodom, zato potuje večkrat po raznih krajih cesarstva. Kamor pride,

pridobi s svojo ljubeznjivostjo, prijaznostjo in s svojim vi-težkim nastopom hipoma srca vseh. Povsod ga navdušeno pozdravljajo, on pa deli revežem milodare, jih tolaži, jim briše solze, ter podpira dobrodelne namene. Pri tem pa Nj. Veličanstvo nikdar ne opusti svojih verskih dolžnosti ter izkazuje Bogu čast, svojim narodom pa daje najlepši vzgled.

Cesar podpira tudi umetnosti in znanosti, obiskuje razstave posameznih dežel in hvali pridnost dvžavljanov. V lastni osebi te časti! A tudi avstrijski narodi ga časte, spoštujejo in ljubijo ter tekmujejo med sabo, kako bi mu lepše in dostojnejše skazali svojo hvaležnost in ljubezen za njegovo očetovsko skrb. Ni čuda torej, da so leta 1898. celo vrsto spomenikov postavili v spomin na plodonosno 50letno vladanje Nj. Veličanstva cesarja Franca Jožefa I. V Olomucu, kjer je l. 1848. prevzel naš cesar vladarstvo, so postavili velik cesarjev spomenik, na Dunaju doprsno podobo najvojvode Karola Ludovika ter vojnega maršala in slavnega vojskovodje Albrehta. V Ljubljani se bo postavil v znak hvaležnosti za njegovo pomoč in njegove tolažilne besede, s kojimi je tako plemenito lajšal bedo ponesrečnejšem po potresu, ki je razdjal belo Ljubljano dne 14. malega travna 1895. l., na javnem trgu v spomin prihoda Nj. Veličanstva v Ljubljano povodom potresne katastrofe krasen spomenik. V spomin na cesarjevo petdesesletnico je mesto Ljubljana zgradilo mestno ubožnico in kopališče ter še več drugih dobrodelnih naprav in zavodov. Slovensko učiteljstvo s Kranjskega, ki nikdar ne zastane za drugimi stanovi, kadar je treba skazati cesarju vdanost in zvestobo, je zložilo ob svojih skromnih plačah v spomin in proslavo na cesarjev zlati jubilej tisočštiristo goldinarjev prostovoljnih doneskov za »cesarja Franca Jožefa I. jubilejsko ustanovo za učiteljske sirote na Kranjskem« in vseslovensko učiteljstvo s Kranjskega, Štajerskega in Primorskega je pa ustanovilo v Ljubljani v trajen spomin in proslavo na plodonosno petdesetletno vladanje Nj. Veličanstva cesarja Franca Jožefa I. »šolski muzej«.

Avstrija je praznovala dne 2. grudna 1898 velik in vesel praznik, ki bo ostal zapisan z zlatimi črkami v zgodovini avstrijski. Ta praznik bo pričal svetu, kako ljubijo in časté avstrijski narodi svojega cesarja ter delé ž njim veselje in žalost. Kadar praznujejo v cesarski rodbini kak veseli god, tedaj se vesele tega vsi zvesti podložniki; če pa zadene našega dobrega in skrbnega cesarja nesreča, žalujemo vsi ž njim ter občudujemo krepost njegove duše in vdanost v voljo božjo. Zlati jubilej.

Kako dele avstrijski narodi s svojim cesarjem žalost, se je pokazalo posebno, ko mu je umrl dne 30. prosinca 1889. leta nadepolni edini sin, cesarjevič Rudolf. Prav tako smo žalovali s cesarjem vsi avstrijski podaniki, ko je dne 10. septembra 1898. l. zver v človeški podobi, Italijan Alojz Lucheni prebodel z ostro pilo srce naši blagi cesarici Elizabeti. Vsa Avstrija je žalovala z našim dobrim cesarjem. To leto je praznoval naš dobri vladar svoj zlati jubilej in v znak žalosti je prošil svoje narode, da naj ne praznujejo tega dneva s hrupnimi slavnostmi, ampak naj se ves v ta namen določeni denar obrne v dobrodelne namene.

Cesar Franc Jožef I. je v kratkem času po svojem nastopu napravil red in mir v državi. Da je pa premagal z božjo pomočjo vse težave, trebalo je v resnici združenih močij.

Od l. 1849. je imela Avstrija deset let mir. Pričelo se je novo življenje; Avstrija se je prerodila.

L. 1859. pa je cesarju in avstrijskim narodom prineslo velike skrbi. Francoski cesar Napoleon III. je sardinskemu kralju ponudil pomoč, da Avstriji odtrga laške dežele. Cesar je zbral svojo zvesto armado, toda v največji sili so Avstrijo zapustili njeni nemški zavezniki, in naša vojska je bila nesrečna dne 24. junija pri Solferinu. Kakor levi so se bili naši vojaki, med katerimi so bili tudi Kranjci, Štajerci, Korošci in Primorci. Cesar sam je bil v najhujšem ognju ter navduševal vojake: »Naprej, tudi jaz imam ženo in otroke«. Avstrija je morala laškemu

Smrt
cesarjeviča
Rudolfa
l. 1889.
Cesarica
Elizabeta
umorjena
l. 1898.

Bitka pri
Solferinu.

kralju Viktorju Emanuelu prepustiti Lombardijo. Ljubezen in zvestobo svojih narodov je presvetli cesar poplačal dne 20. oktobra 1860, ker je podelil Avstriji ustavo, po kateri je prostovoljno razdelil postavodajno oblast tudi zastopnikom prebivalstva.

Bitka pri
Kraljevem
gradu.

L. 1864. so se avstrijski vojaki vojskovali v Šlezvik-Holstajnu, l. 1866. pa sta Avstrijo zavratno napadli Prusija in Italija. Lahe je avstrijska vojska pod nadvojvodo Albrehtom slavno zmagala pri Kustoci (24. junija), in na morju pod hrabrim Tegetthoffom pri otoku Visu (20. julija). Nesrečna pa je bila naša armada na Češkem, ker bolje oboroženi Prusi so jo premagali pri Kraljevem Gradcu. Laškemu kralju je Avstrija morala odstopiti Benečijo. Vsled nesrečne vojske je cesar pretakal grenke solze; vendar je država hitro pridobila novo moč in staro veljavo. Drugo leto se je Avstrija razdelila v »deželee v državnem zboru zastopane« in v »deželee ogrske krone«. Ogrom se je sicer izpolnila izkrena želja, ali skupni državi ta delitev ni ravno na korist. Dne 8. junija 1867 je bil cesar kronan s krono sv. Štefana kot kralj ogrski. Dne 22. decembra 1867 je cesar potrdil državne temeljne in nove ustavne postavbe, ki so podlaga državnemu redu.

Vojna v
Bosni.

Ko se je po rusko-turški vojni začela rušiti Turčija, sešli so se v Berlinu zastopniki prvih evropskih držav in naročili Avstriji, da naredi v Bosni in Hercegovini mir in red. Dne 29. julija 1878 je general Filipovič z avstrijsko armado prekoračil bosensko mejo; v vojski so bili vsi polki iz slovenskih dežel. Upornike so nahujskali turški uradniki. Hude boje je imela armada z vstajniki, vendar jih je premagala in dne 19. avgusta z naskokom vzela bosensko glavno mesto Serajevo.

Kot osemnajstletni mladenič je prevzel cesar Franc Jožef I. cesarsko krono ter jo je nosil, da se je postaral pod njo; ves ta čas pa je vladal podložne in vdane narode svoje po volji božji.

Pa tudi v trnjevi kroni, katero je posadila previdnost božja na glavo najplemenitejšemu knezu, kar jih pozna vesoljni svet, ne manjka danes nobenega bodočega trnja in prav lahko trdimo po vsi pravici:

»Noben vladar ni vladal tako blagodejno, pod nobenim vladarjem se ni Avstrija razvila tako uspešno, noben ni prejel od svojih narodov toliko dokazov ljubezni, pa tudi nobeden ni pretrpel toliko bolečin in prežil toliko britkih ur, kakor Franc Jožef I.

Svetovna zgodovina imenuje našega cesarja varuha svobode in miru, zaščitnika umetnosti in znanosti, branitelja sv. vere in cerkve, očeta ubogih, pospešitelja vseh človekoljubnih podjetij, značaj poln milosti, prisrčnosti in plemenitosti.

»Pobožen, pošten in pravičen, veren in odkritosrčen« — tak je naš cesar.*)

Potres v Ljubljani l. 1895.

Ime viteškega cesarja Franca Jožefa I. bode v zgodovini mesta Ljubljane zapisano z neizbrisnimi črkami hvaležnosti.

Ljubljana, glavno mesto Kranjske in središče slovenskih pokrajin, je zadela 14. malega travna l. 1895. nesreča, podobna oni v Bazelu. Potres je uničil veliko poslopij, nesrečnih storil premnogo družin. Naš presvetli cesar Franc Jožef I. je prvi poslal 10.000 gld. podpore Ljubljančanom in 5000 gld. okoličanom. Pa to še ni bilo dovolj Njegovi očetovski ljubezni. V svoji veliki naklonjenosti do zvestih podložnikov je 7. velikega travna l. 1895. sam prišel v Ljubljano tolažit nesrečne meščane in navdajat jih z novim upom. Hvaležni slovenski narod nikdar ne bo pozabil, da je ob veliki nesreči presvetli

*) Črtice iz življenja cesarja Franca Jožefa I. glej Dimnik: Pri-povedke iz avstrijske zgodovine!

vladar v Ljubljani sam tolažil z lajšajočimi besedami ubogega bolnika v bolnišnici, da je dobrotljivo pogledal v kuhinje, ki jih je ustanovila krščanska ljubezen revežem, in da je v potrta srca vdihnil nove upe in nove nade. V znak hvaležnosti za Njegovo pomoč in Njegove tolažilne besede, s kojimi je tako plemenito lajšal bedo ponesrečencem po potresu, je občinski svet ljubljanski sklenil, postaviti na javnem trgu v spomin prihoda Nj. Veličanstva v Ljubljano povodom potresne katastrofe krasen spomenik.

Nadvojvoda Albreht.

Nadvojvoda Albreht, stareji sin nadvojvode Karola, je bil rojen dne 3. avgusta 1817. l. na Dunaju. Že kot 13leten princ je bil imenovan za polkovnika. Leta 1840. je bil imenovan generalnim majorjem ter se naselil v Gradcu. Leta 1843. je imenoval cesar Albrehta feldmaršallajtnantom za Brno. Od tam je bil l. 1846. kot zapovedujoči general za Gornjo in Dolnjo Avstrijo pozvan na Dunaj, kjer ga je tudi zasačilo viharo leto 1848.

Vojna z Pijemontezi. V spremstvu feldmaršala Radeckega se je udeležil Albreht vojne s Pijemontezi. To je bila prva bitka, katere se je udeležil mladi nadvojvoda ter se prav hrabro obnašal. Radecki je pisal takrat cesarju tako le: »Nadvojvoda Albreht se je izkazal za izvrstnega poveljnika; niti za korak se ni umaknil iz svojega nevarnega mesta. Le pravično bi bilo podeliti mu red Marie Terezije.« (To je najvišji vojaški red; ustanovila ga je nepozabna velika cesarica Marija Terezija.)

Bitka pri Mortari. L. 1849. je korakal Albreht kot poveljnik proti Mortari. Polkovniku Benedeku se je posrečilo, da je z enim bataljonom prodril v mesto Mortaro, kjer je bilo nakopičenih vse polno sovražnih vojakov. Komaj je Albreht zapazil ta Benedekov čin, že je ukazal sredini svoje divizije naskočiti Mortaro. Zmaga je bila naša in nadvojvoda Albreht se je pvikrat okril s krvavim lovorovim vencem zmage.

Albreht se je udeležil tudi bitke pri Novari. Vodil je osebno štiri bataljone na naskok, a ni mogel napredovati. Že tri ure so stali Albrehtovi vojaki v ognju ter se branili proti Pijemontezom, ko so prišli ostali voji na pomoč. Kmalu je bila bitka dobljena in ostanki pijemontske vojske nakopičeni v Novari. V tej bitki se je nadvojvoda Albreht posebno odlikoval in zato prejel komturski križ reda Marije Terezije.

Bitka pri
Novari.

Leta 1866. je premagal Albreht Lahe pri Kustoci. Po končani bitki je brzojavil staremu vojskovodju Hessu: »Hvaležni učenec naznanja svojemu mojstru, da je danes pri Kustoci zmagal«.

Bitka pri
Kustoci.

Nadvojvoda Albreht ni bil le hraber junak, ampak tudi v zasebnem življenju ga smemo v posnem staviti slehernemu človeku; bil je vitežkega značaja, ljudomil in dobrosrčen oče vsem podložnikom. Ogromne svote je podelil dobrodelnim zavodom in na tihem podpiral nesrečneže. Bil je zvest svetovalec našega cesarja in dasi slaven vojskovodja, je ljubil mir in s svojim tehtnim svetom našo državo dvakrat obvaroval krvave vojne. Z mirno vestjo in vdan v voljo božjo je trpel mučno bolezen na svojem gradu v Arku na južnem Tirolskem. Previden s svetimi zakramenti za umirajoče, je dne 18. februarja ob 1. uri popoldne 1895. l. zaspal mirno v Gospodu.

Nadvojvodo Albrehta smemo po vsi pravici prištevati najplemenitejšim Habsburžanom. In kakor naš narod ne more pozabiti Lavdona in Radeckega, prav tako ne bo pozabil nadvojvodo Albrehta.

(V to dobo spada tudi slavni poveljnik avstrijskemu brodovju **Tegetthoff**, ki je zmagal italijansko silo pri dalmatinskem otoku Visu l. 1866.)

VII. Avstrija kot konstitucionalna država.

Oktobrski
diplom
l. 1860.
Februarski
patent
l. 1861.

Z oktobrskim diplomom (l. 1860.) in s februarjskim patentom (l. 1861.) je izpremenil naš dobri vladar Franc Jožef I. Avstrijo v konstitucionalno (omejeno) državo, to se pravi, vladar deli zakonodajno oblast z zastopniki, ki jih ljudstvo izmed sebe voli v državni zbor.

Franc Jožef I.
se da l. 1867.
kronati
ogrskim
kraljem.

Avstrijsko-
ogrska
monarhija.

Avstrijsko
cesarstvo.
Ogrsko
kraljestvo.

Prvikrat je dobila Avstrija omejeno vlado l. 1848., ki se je pa zaradi tedanjih velikih homatij l. 1851. odpravila. A presvitli cesar je izpoznal, da to ni dobro. Držeč se svojega gesla »z združenimi močmi« (viribus unitis) je razglasil avstrijskim narodom zopet omejeno vlado. Toda ž njo niso bili zadovoljni Ogrji in ne slovanski narodi. Ogrom je ustregel presvetli cesar l. 1867., ko je podpisal ogrsko »spravo« in se dal v Budimpešti slovesno kronati ogrskim kraljem. To leto je dal tudi drugim avstrijskim narodom zaželjene državne pravice. Tako je nastala »avstrijsko ogrska monarhija«, sestavljena iz dveh državnih polovic: iz »kraljestev in dežel, zastopanih v državnem zboru« in iz »dežel ogrske krone«; navadno pa jim pravimo tudi »avstrijsko cesarstvo« in »ogrsko kraljestvo«. Vsaka teh državnih polovic ima svoje zakone, tujim državam nasproti pa sta celota.

1. Vlada avstrijskih dežel.

Avstrijske dežele so: 1. Avstrija pod Anižo; 2. Avstrija nad Anižo; 3. Salcburška; 4. Tirolska in Predarlška; 5. Koroška; 6. Štajerska; 7. Kranjska; 8. Primorska; 9. Dalmacija; 10. Češka; 11. Moravska; 12. Šleska; 13. Galicija in Vladimirja; 14. Bukovina.

Avstrijske
dežele.

O zakonih za avstrijske dežele se posvetujejo v državnem zboru, ki se deli v dve skupini: v gosposko Državni zbor. zbornico in zbornico poslancev. Posvetujeta se vsaka posebe.

V gosposki zbornici sede: vsi polnoletni principi cesarske rodovine, vsi nadškofje in knezoškofje, dalje zastopniki onih plemenitaških rodovin, katerim je cesar podelil to čast kot dedno pravico in naposled odlični možje, katere je poklical cesar v gosposko zbornico zavoljo njih zaslug za državo, cerkev, vednost, umetnost i. t. d.

Gosposka
zbornica.

V poslanski zbornici sede za šest let izvoljeni poslanci. Vseh je 425. Poslance volijo v vsaki deželi; volivci so razdeleni v pet volivnih skupin: 1.) veleposestvo, katero voli 85 poslancev; 2.) mesta in trgi; 3.) trgovinske in obrtne zbornice (volivci pod 2. in 3. volijo skupaj 137 poslancev); 4.) kmetijske občine (131 poslancev) in 5.) peta volivna skupina, v kateri volijo tudi volivci prvih štirih volivnih skupin in vsi vsaj 24 let stari državljani brez ozira na davščino.

Zbornica
poslancev.

Kranjska voli 11 državnih poslancev, Koroška 10, Štajerska 27, Goriško in Gradišče 5, Istra 5, Trst z okolico 5 in Dalmacija 11 drž. poslancev.

Državnim poslancem zamore biti voljen vsak avstrijski državlján, če je že 30 let star.

Državni zbor skliče cesar vsako leto na Dunaj. Zakon je veljaven, če mu pritrdita obe zbornici z večino glasov ter ga cesar podpiše.

Da se pa razglašeni zakoni tudi res izvršujejo, zato skrbe ministrstva. Teh je osem in sicer:

Ministrstva.

1.) Ministrstvo za notranje reči upravlja notranje avstrijske reči. 2.) Ministrstvo za bogočastje in nauk izvršuje zakone in naredbe o verskih in učnih rečeh. 3.) Ministrstvo za pravosodje upravlja pravosodje, a nima nič vpliva na sodnijske razsodbe. 4.) Ministrstvo za denarstvo ali finance skrbi zlasti za državne dohodke. 5.) Ministrstvo za trgovino upravlja trgovinske in obrtnijske reči. 6.) Ministrstvo za železnice upravlja državne železnice. 7. Ministrstvo za poljedeljestvo ima upravo raznih delov zemljedelstva, poljedelstva, rudarstva, državnih posestev, posestev verskega zaklada in učnih zalog. 8.) Ministrstvo za deželno brambo oskrbljuje avstrijsko deželno brambo, črno vojsko in žandarmerijo.

Včasih tudi imenujejo ministre brez portfelja, ki imajo manjše področje ter zastopajo le bolj koristi tiste dežele, za katero so imenovani. Ministrski predsednik je prvi minister.

Deželni zbori.

Deželni zbori sklepajo o potrebah posameznih dežel. Deželne poslance volijo tako, kakor državne, le škofje in nadškofje so deželni poslanci že po svoji časti (virilni glasovi). V deželni zbor volijo štiri volilne skupine in sicer; 1.) Veleposestvo. 2.) Mesta, trgi. 3.) Trgovinske in obrtne zbornice. 4.) Kmetske občine. Kranjskih poslancev je 37 in sicer: 1 knezoškof. 10 iz veleposestva, 8 iz mest in trgov, 2 iz trgovske in obrtne zbornice, 16 iz kmečkih občin. Koroška ima 37 poslancev, Štajerska 65, Goriško in Gradišče 22, Istra 33 in Dalmacija 43 deželnih poslancev.

Kar je za vso državo ministrstvo, to je za vsako Deželni odbor. posamezno deželo deželni odbor, ki izvršuje sklepe de-

Deželni
glavar.

želnega zbora. Deželni glavar, katerega imenuje cesar, vodi deželni zbor in seje deželnega odbora. Kranjska ima 4 deželne odbornike, Koroška 4, Štajerska 6, Goriško in Gradišče 4, Istra 4 in Dalmacija 4.

Občinski
odbor.

Občinsko upravo in izvršitev občinskega delokroga imata občinski odbor in občinsko predstojništvo, katera se skupno imenujeta občinski zastop. Občinski

odbor voli iz svoje srede občinsko predstojništvo, kateremu pripadajo občinski predstojnik in dva ali več občinskih svetovavcev. Sklepe občinskega odbora izvršuje občinski predstojnik (župan). Občinski zastop je voljen na tri leta ter ima različno število članov. Nekatere občine imajo 12 občinskih odbornikov, druge pa več ali manj. Ljubljanski mestni zastop ima 30 občinskih odbornikov.

Župan.

Mesta s svojim zakonom ali statutom imajo posebne pravice. Občinski zastop upravlja za dotično mesto obenem posle okrajnega glavarstva ter ima v ta namen posebne uradnike: magistrat. Župana v takih mestih potrjuje cesar. Taka mesta so: Dunaj, Gradec, Ljubljana, Trst, Gorica, sploh večina glavnih mest.

Magistrat.

2. Vlada ogrskih dežel.

Ogrske dežele so blizu tako osnovane, kakor avstrijske, le da se gosposka zbornica imenuje tam zbornica magnatov ali velikašev, zbornica poslancev pa zbornica zastopnikov. Voljeni so samo za tri leta. Shajajo se v Budimpešti. Ministrov je za ogrske dežele sedem, osmi pa je za kraljestvo Hrvatsko in Slavonijo. — Ministr na najvišjem dvoru na Dunaju posreduje med kraljem in ogrskim ministrstvom.

Zbornica magnatov.

Deželni zborov na Ogrskem ni, pač imata deželni zbor Hrvatska in Slavonija, ki šteje 121 poslancev. Ta voli izmed sebe 40 poslancev v ogrski državni zbor. Delokrog deželnega zbora obsega notranjo upravo, nauk in bogocastje in pravosodje, v katerih rečeh je dežela samostalna.

3. Skupna vlada.

Čeprav sta ti dve državni polovici druga od druge do dobra nezavisni, vežejo ju vendar osebe vladarjeve tri skupne stvari prav tesno. Za upravo vsi državi skupnih reči imamo skupno državno ministrstvo, kije odgovorno

Državno ministrstvo.

delegacijama in ima svoj sedež na Dunaju. Skupno ministrstvo je razdeljeno v tri ministrstva: 1.) C. in kr. ministrstvo zunanjih reči vodi zunanjo politiko. 2.) C. in kr. državno vojno ministrstvo oskrbuje skupno vojsko. 3.) C. in kr. državno finančno ministrstvo upravlja obema državnima polovicama skupne finančne (denarstvene) reči.

Delegacije. O skupnih stvareh se posvetujejo »delegacije«, in sicer eno leto na Dunaju, drugo v Budimpešti. Vseh delegatov je 120 in sicer 60 avstrijskih, 60 ogrskih. Gosposki zbornici (avstrijska in ogrska) jih pošljeta vsaka po 20, zbornica poslancev pa vsaka po 40. Izvoli jih vsaka zbornica sama.

VIII. Pravice in dolžnosti avstrijskih državljanov.*)

I. Pravice.

Občne pravice avstrijskih državljanov določuje »državni osnovni zakon z dne 21. grudnia 1867. leta, o občnih pravicah državljanov za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru.«

Radi velike važnosti priobčujemo doslovno omenjeni zakon z nekaterimi rãzjasnujočimi opazkami. Zakon se glasi:

Vzvidelo se mi je s privolitvijo obeh zbornic državnega zbora izdati nastopni državni osnovni zakon o občnih pravicah državljanov ter zaukazati tako:

Člen 1. Za vse deželane v državnem zboru zastopanih kraljevin in dežel velja občna avstrijska državljanska pravica.

Zakon določa, s katerimi pogoji se dobiva, izvršuje in izgubi državljanska pravica.

Vsled državljanstva pripada posameznik državi, kateri je dolžen zvestobo in pokorščino, država pa mu ščiti osebo in premoženje in pospešuje njega blagostanje.

Avstrijski državljani niso vsi prebivavci avstrijskih dežel, ampak le oni, katerih stariši so že bili avstrijski državljani, in inozemci, kateri so izrecno za to prosili in

*) Orožen: Ustavoznanstvo.

bili sprejeti kot avstrijski podaniki. Ženske zadobe državljanstvo, ako se omožijo z avstrijskim državljanom. V Avstriji živeči inozemci, kateri nimajo državljanske pravice, tudi nimajo volilne pravice in ne morejo biti uradniki, uživajo pa varstvo zakonov.

Državljeni dobe šele s 24. letom vse državljanske pravice. Z ljudmi, ki so na umu bolni in sodniško označeni zapravljevci, ravna se enako, kakor z mladoletnimi. Avstrijski državljan more obenem imeti tudi ogrsko državljanstvo.

Člen 2. Pred zakonom so vsi državljani enaki.

Vsi državljani uživajo enako varstvo zakonov brez ozira na veroizpovedanje in narodnost, plemenitaši, meščani, kmetje in delavci, bogataši in reveži.

Do cesarja Jožefa II. so bili kmetje tlačani in kot taki so imeli manjše pravice, kakor drugi stanovi. Jožef II. je osvobodil kmete tlake ter skušal uvesti enake pravice za vse prebivavce. Kmetje so bili odslej le grajščinski podložniki. L. 1848. dne 22. malega srpana je predlagal Hans Kudlich v državnem zboru, da se odpravi podložništvo kmetov. Predlog je bil sprejet, in grajščaki so dobili za svoje izgube primerno odškodnino.

Člen 3. Javne službe so vsem državljanom v enaki meri pristopne.

Pri inozemcih pa se zahteva za vsprejem v javne službe, da si pridobe avstrijsko državljanstvo.

Brez ozira na vero in stan imajo vsi državljani pravico do javnih služb, ako imajo za to potrebno omiko in zmožnost. V prejšnjih časih so n. pr. le plemenitaše sprejemali v nekatere javne službe. Sedaj pa morajo tudi kmetijski sinovi dospeti do najvišjih služb, ako imajo posebne zmožnosti in zaslugo za državo.

Člen 4. Svobodna selitev osebe in premoženja v državi ni nikakor omejena.

Vsem državljanom, ki stanujejo v kaki občini in tam plačujejo od realnega posestva, obrta ali dohodkov, pristojna aktivna in pasivna volilna pravica v občinski zastop s tistimi pogoji kakor občanom.

Svobodna selitev je od države omejena le po vojaški dolžnosti.

Odhodnina se sme pobirat le v slučajih reciprocitete.

Vsak držaljan ima torej pravico, naseljevati se s svojo rodbino kjerkoli v državi, nakupovati zemljišča in izvrševati svoj obrt ali trgovino. Občina nima pravice, državljanom zabranjevati bivanje in naselitev v dotični občini.

Svobodna selitev obstoji v tem, da sme vsakdo se odreči avstrijskemu državljanstvu, zapustiti državo ter se s svojo rodbino in premoženjem naseliti koderkoli mu drago. Ne smejo se pa izseljevati v inozemstvo oni možki, ki še niso prosti vojaščine.

Člen 5. Lastnina je nedotikljiva. Razvlastitev proti posestnikovi volji je dovoljena samo v slučajih in po načinu, katere določuje zakon.

Država sme državljanom lastnino jemati le v nekaterih slučajih, katere določuje razvlastitveni zakon. Taki slučaji so n. pr. v vojski, pri elementarnih nezgodah, za izvršitev javnih naprav, železnic, cest, mostov, kanalov, vodovodov i. dr. Dotičnik dobi za to popolno odškodnino: razvlastitev je torej le neprostovoljna prodaja.

Člen 6. Vsak državljan more v vsakem kraju državnega ozemlja bivati, posestva vsake vrste si pridobivati ter ž njimi svobodno razpolagati in s postavnimi pogoji vsak obrt izvrševati.

Za mrtvo roko so dovoljene omejitve pravice, posestva si pridobivati in ž njimi razpolagati, po zakonu in iz vzrokov javne blagajne.

Dokler so kmetje pred Jožefom II. še bili tlačani, niso imeli te pravice. Leta 1781. je odpravil cesar Jožef II. tla-

čanstvo ter kmete rešil neznosnega stanja. Odslej šele smejo kmetje prodajati ali kupovati posestva, menjati svoja bivališča, prepuščati svoje premoženje po lastni volji, oženiti se ter otrokom izvoliti katerikoli poklic i. t. d. Kot tlačani so pa morali za vsak tak korak prositi dovoljenja pri svoji grajščini ali gospodarju.

»Mrtvo roko« zovemo javne ali zakonito priznane združbe in ustanove neomejenega obstanka, ako se tako premoženje odteguje občnemu prometu in delitvi po pode-dovanju. Zlasti pripadajo sem cerkvene in samostanske ustanove.

Člen 7. Vsako podložništvo in tlačanstvo je za vedno odpravljenno. Vsaka po pravnem imenu deljenega lastništva na posestva vpisana dolžnost ali davščina se sme odkupiti, v prihodnje pa se ne sme nobeno posestvo obremeniti s takšno neodkupno dolžnostjo.

Ko so odpravili tlačanstvo, postali so kmetje podložniki svojih gospodarjev ter bili sicer osebno prosti, a so morali plačevati gospodarjem desetino od svojih pridelkov in nositi tudi še druga bremena. Malega srpana l. 1848. so odpravili podložništvo, kakor smo že prej omenili.

Člen 8. Osebna svoboda se jamči.

Obstoječi zakon z dne 27. vinotoka l. 1862., št. 87., drž. zak. v varstvo osebne svobode se s tem proglasi kot del tega državnega zakona.

Vsak protizakonito ukazan ali podaljšan zapor nalaga državi dolžnost, da odškoduje poškodovanega.

S tem členom se državljanom jamči, da jih ne smejo samovoljno zapirati. Državljana smeš zapirati navadno le v slučaju, da ga zasačiš pri izvrševanju zločina ali pregreška, ali pa vsled sodniškega ukaza, ker je zelo na sumu, da je dotičnik izvršil kak zločin ali pregrešek. Redarji ali orožniki smejo v takih slučajih koga zapirati, ali zaprtega imaš v 48. urah izpustiti iz zavora ali oddati pristopni oblasti. Za

vsak delj trajajoči ali protizakonito ukazani zapor je odgovoren dotični uradnik, država pa daje po nedolžnem zaprtemu zadoščenje in odškodnino.

Člen 9. Hišna pravica je nedotikljiva.

Obstoječi zakon z dne 27. vinotoka 1862., št. 88. drž. zak., v varstvo hišne pravice se s tem proglasi kot del tega državnega zakona.

Vsled tega člena ne sme nihče prodirati v naše stanovanje ali v njem bivati. Hišna preiskava se vrši navadno le v slučajih, v katerih se je dotičnemu tudi odvzela osebna svoboda. Navadno se zahteva za hišno preiskavo sodniško naročilo ali saj pismeno dovoljenje onih organov, ki imajo izvrševati hišno preiskavo. Varnostni organi smejo hiše preiskavati brez naročila, če se je zoper koga izdal zaporni ukaz, ali je dotičnika zalotil pri izvrševanju kaznjivega dejanja, ali pa ima pri sebi stvari, po katerih bi sodili, da se je udeležil kaznjivega dejanja. Za protizakonito izvrševanje hišne preiskave je odgovoren dotični uradnik.

Člen 10. Ne skruni pisemske tajnosti; zaplenjenje pisem, razven v slučaju zakonitega zapora in hišne preiskave, je le dovoljeno v vojnem času ali na podstavi sodniškega ukaza po obstoječih zakonih.

Nikomur ni dovoljeno odpirati in brati pisma, ki so drugim namenjena. Odpiranje tujih pisem je torej kaznjivo dejanje. Javnim oblastvom je le izjemno dovoljeno pisma ustavljati v slučaju vojske, da se s tem zabranjuje izdaja vojnih načrtov in drugih tajnosti, kar bi moglo državi škodovati. Tudi pri zaporih in hišnih preiskavah sme dotična oblast ustavljati pisma.

Člen 11. Peticijsko pravico ima vsakdo.

Peticije pod skupnim imenom smejo oddajati le zakonito priznane družbe in društva.

Peticijska pravica daje posamezniku kakor tudi vsem po državi priznanim združbam in društvom pravico, vladi,

državnemu zboru in drugim zastopom predlagati prošnje, pritožbe in predloge. Ta pravica je omejena po določilu gledé na skupno ime in na število peticijo oddajajočih oseb, katerih ne sme nad deset biti.

Člen 12. Avstrijski državljani imajo pravico zborovati in društva ustanavljati. Rabo te pravice urejajo posebni zakoni.

Državljani imajo pravico snovati društva v različne svrhe. Delimo pa društva v politična in nepolitična društva.

Politična društva so ona, ki se bavijo z obravnavanjem javnih reči tako n. pr. z volitvami in drugimi državnimi rečmi. Politična društva ne smejo imeti podružnic in nikake zveze z drugimi avstrijskimi ali inozemskimi društvi. Člani takih društev ne smejo nositi posebnih znamenj. Inozemci, ženske in mladoletni ne morejo biti člani političnih društev.

Nepolitična društva služijo različnim namenom. Takim društvom prištevamo n. pr. zabavna društva, podporni, obrtni, planinski, znanstveni društva i. dr.

Vsled pravice zborovanja smejo državljani prirejati javne shode v posvetovanje skupnih in javnih reči. Društvene in javne shode, njih namen, kraj in čas zborovanja je saj tri dni prej naznanjati dotični politični oblasti (okrajnemu glavarstvu, magistratu, policijskemu ravnateljstvu), ki sme pošiljati na shod enega ali več zastopnikov. Dotičnega društva ali shoda predsednik je dolžen skrbeti za zakonito postopanje in red v zboru. Sme tudi zabranjevati ali ustavljati besedo govornikom, pri neredih pa razpuščati sejo ali shod. Tudi vladni zastopnik ima take pravice ter sme tudi shod razpuščati.

Člen 13. Vsakdo ima pravico, z besedo, pisavo, tiskom ali podobami svoje mnenje v zakonitih mejah svobodno izražati.

Časopisja ni smeti izpostavljati cenzuri, a tudi ne omejevati po koncesijskem sistemu. Upravne poštno prepošiljane ne veljajo za tozemske tiskovine.

Do leta 1848. je bila omenjena pravica zelo omejena. Početkom l. 1849. je določil državni zbor v Kromerizu »osnovne pravice« državljanov, a kmalu je zopet nastopila reakcija in poostрили so cenzuro. Cesarjevo lastnoročno pismo z dne 31. grudna leta 1851. je zopet odpravilo osnovne pravice. Šele ustava nam je zopet zajamčila osnovne pravice.

Vsled cenzure so zahtevale oblasti, da so se jim predlagali spisi pred tiskom. Tako so se tiskali le od oblasti odobreni spisi ter prišli v javnost. Sedaj se pa predlagajo že tiskani časopisi in knjige državni oblasti v odobrenje.

Koncesijski sistem pa je omejitev tiskovne svobode, po kateri treba za izdavanje časopisov posebnega vladinega dovoljenja, katero more vlada po svoji volji dajati ali pa odrekati.

Vladi je dovoljeno zaplenjevati tiskovine in časopise, ki bi mogli škodovati javnemu redu in varnosti, ne da bi sodnijsko postopala zoper izdajatelja ali pisatelja dotičnih spisov. To je objektivno postopanje. Vendar pa opravičuje zaplenjenje tiskovin sodnijski odlok. Vlada pa more izdajatelja in pisatelja ali odgovornega urednika tudi tožiti pred porotnim sodiščem (subjektivno postopanje).

Člen 14. Popolna verska in vestna svoboda je vsakomur jamčena.

Uživanje državljanskih in političnih pravic je neodvisno od veroizpovedanja; vendar se ne smejo kratiti državljanske dolžnosti po veroizpovedanju.

Nikogar ne smeš siliti k cerkvenemu opraviilu ali k udeležitvi cerkvene svečanosti, ako ni podrejen po zakonu v to opravičeni oblasti.

Državljeni torej smejo svobodno voliti svoje veroizpovedanje in sicer imajo odrasli prestop k drugemu veroizpovedanju naznaniti dotični politični oblasti t. j. okrajnemu glavarstvu ali magistratu. Zaradi prestopa k drugi veri ali verskega prepričanja ni nikogar kaznovati. Navadno sledé

otroci veroizpovedanju svojih starišev in ne morejo si sami voliti veroizpovedanja. Po dovršenem 14. letu more pa vsak državlján svobodno voliti veroizpovedanje.

Ako so stariši različnega veroizpovedanja, izgajajo se dečki v očetovi veri, deklice pa v veri svoje matere. Vendar pa morejo tudi posebne pogodbe v takem slučaju drugače ukreniti. Prestopijo stariši k drugi veri, tedaj menjajo vero le otroci do 7. leta. Otroci med 7. in 14. letom, torej v dobi šolske dolžnosti, ostanejo še v prejšnji veri ter šele s 14. letom smejo prestopati k drugi veri.

Člen 15. Vsaka zakonito priznana cerkev in verska družba ima pravico do skupne javne božje službe, urejuje in upravlja samostalno svoje notranje reči, ostane v posestvu in uživanju svojih za bogočastje, naučne in dobrodélné namene določenih ustanov in zalog, podvržena je pa, kakor vsaka družba, občnim državnim zakonom.

V Avstriji zakonito priznane verske družbe so: Katoličani vseh treh obredov (latinskega, grškega in armenskega obreda), starokatoliki, luteranci avgsburškega in helveškega veroizpovedanja, unitarska cerkev, pravoslavni, armensko-gregorijanska cerkev in izraeliti.

V Bosni in Hercegovini je tudi pol milijona mohamedancev, ki imajo enake pravice.

Člen 16. Privržencem zakonito ne priznanega veroizpovedanja je dovoljena domača božja služba, da le ni niti protizakonita, niti nenravna.

Zakonito ne priznana veroizpovedanja torej nimajo pravice do skupne javne božje službe.

Člen 17. Znanstvo je svobodno in svoboden je znanstva pouk.

Pravico, napravljati učilišča in vzgajališča ter učiti v njih, ima državlján, kateri je dokazal na zakonit način svojo sposobnost za to.

Domači pouk ni podvržen taki omejitvi.

Za verski pouk v šolah je skrbeti dotični cerkvi ali verski družbi.

Država ima gledé na vse šolstvo pravico najvišje voditve in najvišjega nadzora.

Vsakdo sme torej hoditi v javne šole, da si tam pridobi potrebno omiko. Tudi verske družbe smejo na svoje stroške ustanavljati šole. Zasebne šole so podrejene šolskim zakonom in morejo dobiti pravico javnosti v slučaju, da popolnoma ustrezajo dotičnim zakonitim zahtevam. Vsak državljan ima pravico samostojno raziskavati različne znanstvene stroke in svoje mnenje in uspehe ustmeno ali pismeno objavljati, ne da bi ga država mogla na kak način omejevati.

Člen 18. Vsakemu je na voljo, izvoliti si svoj poklic ter izobraziti se zanj, kakor in kjer hoče.

Tlačani si niso sami volili svojega poklica; to je namreč določeval njih grajščak ali gospodar. Sedaj pa sme vsakdo si sam voliti poklic in se zanj pripravljati po svoji volji. Svobodnost poklica je posledica enakopravnosti pred zakonom in svobode znanstva, kakor tudi pravice, da so državljanom pristopne vse javne službe.

Člen 19. Vsa narodna plemena v državi so enakopravna, in vsako pleme ima nepovredno pravico, svojo narodnost in svoj jezik čuvati in gojiti.

Država priznava enakopravnost vseh deželnih jezikov v šoli, uradu in javnem življenju.

V deželah, v katerih stanuje več narodnih plemen, naj bodo javna učilišča napravljena takó, da se vsakemu teh plemen dadó potrebni pomočki za izomiko v svojim jeziku, a da ne bode nikomur sile naučiti se katerega drugega deželnega jezika.

Po členu 19. je državljanom zajamčena narodna enakopravnost, kar je gotovo državna potreba z ozirom na mnogotera narodna plemena, ki bivajo v naši državi. Vsak

državljan ima pravico, ulagati pri oblastih prošnje in tožbe v deželnih jezikih, ki se rabijo v dotični deželi, in zahtevati, da se uloge pravilno obravnavajo in rešijo. Deželnim jezikom pripadajo nemški, češki, poljski, rusinski, rumunski, italijanski, slovenski in hrvatski jezik. V deželah, kjer prebiva več narodov, naj bodo javna učilišča tako urejena, da se vsakdo lahko izobraža v svojem jeziku.

Člen 20. O dopustnosti začasne in krajevne suspensije v členih 8, 9, 10, 12 in 13 določenih pravic po odgovorni vladi bode določal poseben zakon.

2. Dolžnosti.

Osnovni zakoni so dragoceno darilo naše ustavne države. Vsakega državljana sveta dolžnost jo torej, da osnovne državne zakone natanko pozna, spoštuje in se točno po njih ravna. Država jamči svojim prebivavcem velike pravice, a državljani imajo tudi proti državi veliko dolžnosti, katere je treba vestno izpolnjevati, da se zajamči in pospešuje blaginja državljanov.

1. Prva in najimenitnejša dolžnost avstrijskega državljana je zvestoba in pokornost presvetlemu vladarju.

Naši zakoni posebno varujejo Nj. Veličanstvo in cesarsko obitelj; zoper cesarja in cesarsko obitelj naperjene zločine, pregreške in prestopke zakon ostreje kaznuje nego v drugih slučajih. Vsako podvzetje, ki bi cesarjevo osebo gledé na zdravje ali svobodo oškodovalo in skušalo v nevarnost spravljati, ali pa omejevalo vladarske pravice, je zločin veleizdaje. Vsakega državljana pa veže tudi dolžnost, da zabranjuje take zločine, pregreške ali prestopke. Duhovščina in učiteljstvo imata sveto dolžnost in največ prilike, ljudstvo v tem obziru poučevati in vzbujati patriotska čutila.

2. Državljana dolžnost je, da je pokoren zakonom in naredbam oblasti, ki v cesarjevem imenu izvršuje zakone.

Vsakega državljana dolžnost je, do dobro pozna sakone in naredbe, katerih se mu je treba držati. V mnogih slučajih pa človeku že zdrav razum kaže, kar sme storiti in kar je prepovedano. Zakoni ne priznavajo izgovora »dotični zakon mi ni bil znan«. Vsak državljan bodi položen višji oblasti in spoštuj njih naredbe. Dogaja se sicer včasih, da je kaka naredba protizakonita in v škodo temu ali onemu državljanu, ali pa prekorači uradnik ali pa varstveni organ svoj delokrog. Tudi v takih slučajih bodi pokoren dotični naredbi in ne ustavljaj se oblastim. Če se ti godi krivica, pritoži se po tem pri pristojni višji oblasti.

3. Plačuj točno in vestno različne davke.

Ljudstvo smatra navadno davke kot težko breme, poučevati ga je torej, da država brez davkov ne bi mogla obstati, in tudi posameznik ne bi bil si svest svojega življenja in premoženja. V izobrazbo ljudstva potrebuje država duhovnike in učitelje. Da se ohrani mir in red v državi, trebamo uradnikov, varstvenih organov in vojakov. Za prospeh gmotnega blagostanja, poljedelstvo, rudarstvo in kupčijo potrebujemo ceste, železnice, plovne reke, prekope i. dr. Vse te naredbe koristijo državi in posamezniku, in v dosego te svrhe treba denarja, ki ga plačujejo državljani z različnimi davki.

4. Vsakega državljana dolžnost je, da zastavi v sili svoje življenje za cesarja in domovino. Uvedli so v to svrho občno vojno dolžnost, katero izpolnjuj vsak za vojaštvo sposoben državljan. Vojna dolžnost traja dvanajst let in začenja z edenindvajstim letom. Končno pa je treba še v črni vojski služiti do dvainštiridesetega leta.

IX. Viteški redi in odlikovanja.

Viteške rede delimo v duhovne in posvetne. Posvetne viteške rede so ustanovili vladarji, da odlikujejo ž njimi zaslužne može.

Duhovna viteška reda sta:

1. »Nemški viteški red«, katerega so ustanovili kot bratovščino bremski trgovci v Jeruzalemu.
2. »Neodvisni red svetega Janeza ali malteški red« so ustanovili v Jeruzalemu laški trgovci iz mesta Amalfija.

Posvetni viteški redi so:

1. »Red zlatega runa«, katerega je ustanovil vojvoda burgundski Filip III. Dobri l. 1430.
2. »C. kr. vojaški red Marije Terezije« je ustanovila cesarica Marija Terezija v sedemletni vojski v spomin slavne zmage pri Kolinu dne 18. rožnika 1757. l. v priznanje posebne vojaške hrabrosti.
3. »Kraljevi ogrski red sv. Štefana« je bil ustanovljen po cesarici in kraljici Mariji Tereziji 5. vel. travna l. 1764. v čast sv. Štefanu, prvemu kralju ogrskemu.
4. »Avstrijski-cesarski Leopoldov red« je ustanovil cesar Franc I. 9. prosinca l. 1808.
5. »Avstrijski-cesarski red železne krone«. Red je ustanovil Napoleon I. v Italiji l. 1805., ko se je dal

venčati z lombardsko železno krono. »Železna krona« se imenuje, ker je baje ozki železni obroč na njej izdelan iz žreblja od Kristusovega križa.

6. »Cesarski-avstrijski Franc Jožefov red« je ustanovil cesar Franc Jožef I. dne 2. grudna l. 1849. v priznanje posebne zvestobe in zaslug v vojski in miru.

7. »Red zvezdnega križa« je ustanovila cesarica Eleonora, cesarja Leopolda I. mati, 18. kimovca l. 1668.

8. »Častno znamenje za umetnost in vednost« (literis et artibus) je ustanovil cesar Franc Jožef I. l. 1887. v priznanje posebnih zaslug za umetnost in vednost.

Poleg imenovanih odlikovanj je še ustanovil cesar Franc Jožef I. ta odlikovanja: »Vojaški zaslužni križec« za častnike in njim jednake vojaške osebe, »zlato in srebrno svetinjo za hrabrost« za vojake (izvzemši častnike) in »zlato in srebrni križec za zasluge« (s krono ali brez krone) za civilne osebe (včasih tudi dobé to odlikovanje vojaki), »zlato svetinjo« s cesarskim geslom »pro piis meritis«, »vojno svetinjo« z l. 1873. in »duhovni vojaški-zaslužni križec« »pro piis meritis« je ustanovil za vojaške duhovnike cesar Franc I. Nadalje še omenimo »svetinjo tirolske deželne brambe« in »Salvatorjevo svetinjo« mesta Dunaja.

X. Grbi.*)

1. Državni grb.

Po cesarju Ferdinandu I., l. 1836. določeni »veliki cesarski grb« se sedaj ne rabi.

»Srednji državni grb« se le malo loči od »velikega cesarskega grba« in je v sedanji sestavi določen po cesarskem ukazu od 25. grudnia 1866.

»Srednji državni grb« je dvoglav črn cesarski orel, venčan na vsaki glavi z zlatima kljunoma in z rdečima, ven molečima jezikoma. Dvoglavi orel drži v desnem kremplju zlato državno žezlo in pred tem goli državni meč z zlatim križastim držajem, v levem kremplju pa zlato državno jabolko. Nad orlom visi cesarska krona, s katere plapolata dva modra trakova, ki sta na koncu zlato-resičava. Na prsih cesarskega orla leži kot glavni ščit mali državni grb ali rodoslovni grb Najvišje cesarske hiše. Rodoslovni grb je razdeljen podolgoma na tri ščite in ima v sredi avstrijski hišni grb (srebrno poprečnico v rdečem polju); na desni strani modro venčanega habsburškega leva v zlatem polju, na levi pa lotarinški rodoslovni grb (v zlatem polju rdeče pošev proti desni roki potegnjeno bruno, na katerem so trije breznožni srebrni orli jeden nad drugim).

*) Primerjaj dotične slike v Orožnovem »Ustavoznanstvu«!

Ta rodoslovni grb Najvišje cesarske hiše je okrašen z redovi »zlatega runa«, Marije Terezije, sv. Štefana, Leopolda, »železne krone« in Franc Jožefa. Ob perju dvoglavega orla so na desni (od zgoraj navzdol) grbi ogrski, gališki, dolenjeavstrijski, salcburški in štajerski; na levi grbi češki, ilirski, erdeljski, moravsko-šleski, koroško-kranjski. Tirolski grb leži na repu dvoglavega orla.

»Mali državni grb« ali rodoslovni grb Najvišje cesarske hiše je enak srednjemu državnemu grbu, manjka mu le najstarejši stranski grbovi ob orlovem perju.

Državni barvi: črna-rmena.

Hišni barvi: srebrna rdeča.

Geslo cesarja Franc Jožefa I. je »viribus unitis« (z združenimi močmi).

»C. kr. prapor«, katerega ima naša vojska na svojih zastavah, ima na rmenem polju črnega cesarskega dvoglavega orla z rodoslovnim glavnim grbom na prsni in z najstarejšimi stranskimi grbi na perju.

»Vojna zastava« je rdeča-bela-rdeča na pošev preprogana. Sredi bele proge je v zlatem okvirju venčani avstrijski grb.

»Kupčijska zastava« avstrijsko-ogrsko ima tri poševne proge, od katerih je zgornja rdeča, srednja bela in spodnja rdeča in zeleno nacepljena. V sredi sta avstrijski in ogrski grb.

2. Deželni grbi.

Deželni grb kranjski: Na srebrnem ščitu je moder orel, ki ima na prsi polmesec, zložen iz rdečih in zlatih ploščic. Na sredi gorenjega roba je knežji klobuk.

Deželne barve: Bela-modra-rdeča.

Deželni grb tržaški: Z zlato in rdečo barvo povprek razdeljeno polje ima zgoraj črnega dvoglavega orla s krono; zdolej pa je srebrna poprečnica z lilijasto zlato ostjo sulice sv. Sergija.

Deželne barve: rdeča-bela-rdeča.

Deželni grb poknežene grofije Goriške in Gradiščanske: Goriški grb ima na pošev proti desni presekani ščit, čigar desna polovica je šesterna na pošev proti levi s srebrno in rdečo barvo razprogana, leva stran pa kaže venčanega zlatega leva v modrem polju.

Deželni barvi: bela-rdeča.

Gradiška pa ima z zlato in modro barvo povprek razdeljen ščit s srebrnim sidrastim križem na sredi. Nad ščitom je knežji klobuk.

Deželni barvi: bela-rdeča.

Deželni grb mejne grofije Istrske: V modrem polju je korakajoča zlata koza z rdečimi rogovi in rdečimi podkovi.

Deželne barve; zlata-rdeča-modra.

Deželni grb dalmatinski: V modrem polju so tri naprej obrnjene venčane zlate leopardske glave. Nad ščitom leži zobata krona.

Deželni barvi: zlata-modra.

Deželni grb koroški: Ščit je navpik razdeljen na dve polovici. Leva stran ima srebrno prečnico v rdečem polju, desna pa v zlatem polju tri črne korakajoče leve, kateri so drug nad drugim. Nad ščitom je knežji klobuk.

Deželni barvi: rdeča-bela.

Deželni grb štajerski: Na zelenem polju je po koncu stoječ srebrni panter, kateremu iz vseh odprtih šviga ognjen plamen. Nad ščitom je knežji klobuk.

Deželni barvi: zelena-bela.

Deželni grb dolenske-avstrijski: V modrem ščitju je pet zlatih orlov, ki so postavljeni po dva v jedni vrsti, jeden pa zdolej. Nad ščitom je nadvojvodski klobuk.

Deželni barvi: bela-rdeča.

Deželni grb gorenje-avstrijski: Ščit je podolgoma nacepljen in ima na desni polovici jednoglavnega črnega orla na zlatem polju, leva stran pa kaže dva srebrna kola v rdečem polju. Nad ščitom je nadvojvodski klobuk.

Deželni barvi: bela-rdeča.

Deželni grb salcburški: Podolgoma pregrajen ščit kaže na levi strani srebrno prečnico v rdečem polju, na desni pa po koncu stoječega črnega leva v zlatem polju.

Deželni barvi: rdeča-bela.

Deželni grb tirolski: V srebrnem polju je po konci stoječ rdeč orel z venčano glavo, ki je obrnjena na desno. Orel ima razkoračene noge, odprte kremplje in raztegnjene peroti, od katerih ima na sredi vsaka po jedno srebrno deteljno steblo z trojnim peresom. Nad ščitom je knežji klobuk.

Deželni barvi: bela-rdeča.

Predarelski grb združuje grbe posameznih predarelskih grofij in je zelo mnogovrsten. Ščit ima tri poprečne vrste, srednji ščit in spodaj ost. Na srebrnem srednjem ščitu je rdeča monfortska cerkvena zastava. Zgornja vrsta ima tri polja, v srednjem modrem polju je zlato solnce nad zlato goro s tremi vrhovi (grofija Sonnenberg). Desno polje ima črešnje s srebrnim kolom in s črnimi hermelinovimi repi (grofija Bregenc), levo srebrno polje pa cevkvico z rdečo streho in blizu stolpa viseč majhen srebrn ščit, v katerem je črna cerkvena zastavica (grofija Feldkirch). Srednja vrsta ima na desni v srebrnem polju črn samorog (grofija Bludenc), na levi pa v modrem polju skakajočega zlatega divjega kozla (grofija Hohenems). V spodnji vrsti vidimo dve polji. Desno rdeče polje ima srebrno prečnico in hruško (grofija Dornbirn), levo belo polje pa jelko s češarkom (Bregenški gozd). Na dolenjem srednjem polju sta dva črna ključa (grofija Montafon). Nad ščitom je knežji klobuk.

Deželni barvi: rdeča-bela.

Deželni grb češki: Na rdečem polju je venčan po konci stoječ srebrn lev z dvojnim repom. Nad ščitom je češka kraljeva krona.

Deželni barvi: rdeča-bela.

Deželni grb moravski: V modrem polju je venčan orel, kateri ima zlate in rdeče kocke in razpeti peroti. Nad ščitom je knežji klobuk.

Deželni barvi: zlata-rdeča.

Deželni grb šleski: V zlatem polju je črn venčan orel, kateri nosi srebrn križec na prsih. Križec stoji na srebrnem polmescu, čigar rogova imata obliko detelnega peresa. Nad ščitom je knežji klobuk.

Deželni barvi: zlata-črna.

Deželni grb gališki: Modro polje je v ozko rdečo poprečnico razdeljeno v dve polovici. V zgornji polovici stoji na poprečnici črna kavka, v dolnji polovici pa se vidijo tri zlate zobate krone v vrsti 2, 1. Nad ščitom je lokovita krona.

Deželni barvi: modra-zlata.

Deželni grb bukovinski: Ščit ima podolgem na polovico modro in rdeče polje. V sredi je naprej nagnjena pri vratu odtrgana bivolova glava, obdana s tremi zlatimi zvezdami v vrsti 1, 2. Nad ščitom je knežji klobuk.

Deželni barvi: modra-rdeča.

3. Grbi ogrskih dežel.

Ogrski grb: Ščit je podolgoma razpolavljen in ima v desni polovici štiri srebrne in pet rdečih prog. V levi polovici pa se vzdiguje v rdečem polju srebrn patrijarhovski križ iznad zlate krone, s katero je okrašen srednji krog trojnega zelenega holmca. Nad ščitom je ogrska krona.

Ogrski državni grb združuje ogrski-, hrvatski-, slavonski-, dalmatinski- in erdeljski grb. Nad ščitom pa je ogrska kraljeva krona, katero držita dva velika angelja.

Ogrske državne barve so: rdeča-bela-zelena.

Grb erdeljski: Ščit je na dvoje razdeljen z rdečo poprečnico. V gorenjem modrem polju molí iz poprečnice črn orel, kateri ima tik sebe na desni strani zlato solnce, na levi pa proti levi obrnjen zlati lunin krajec. V dolnjem zlatem polju vidimo sedem rdečih turbanov v dveh vrstah, po štiri in tri v jedni vrsti. Nad ščitom je knežji klobuk.

Deželne barve: zlata-rdeča-modra.

Hrvatski grb: Ščit je s srebrno in rdečo barvo na na več polj v obliki šahovnice razdeljen. Nad ščitom je kraljeva krona hrvatska.

Deželne barve: modra-bela-rdeča.

Slavonski grb ima moder ščit, v katerem med dvema srebrnima povprek tekočima rekama beži ne desno kuna naravne barve v zelenem polju. Nad zgornjo reko visi zlata zvezda, nad ščitom pa je kraljeva krona.

Deželni barvi: bela modra.

4. Bosenski grb.

Na zlatem ščitu moli z leve strani z rdečim rokavom oblečena roka, ki drži golo sabljo, z nožnico proti desni obrnjena. Nad ščitom je bosenska krona.

Deželne barve: rdeča-modra-bela.

XI. Cesarjev naslov.

Cesar ima veliki, srednji in mali naslov. — Polni ali veliki naslov se glasi: Franc Jožef I., po božji milosti cesar avstrijski, kralj ogrski in češki, kralj lombardski in beneški, dalmatinski, hrvatski, slavonski, gališki, vladimirski in ilirski, kralj jeruzalemski i. t. d.; nadvojvoda avstrijski; veliki vojvoda toskanski in krakovski; vojvoda lotarinški, salcburski, štajerski, koroški, kranjski in bukovinski; veliki knez erdeljski; mejni grof moravski; vojvoda gorenje in dolnje Šlezije, modenski, parmski, piačenski in guastalski, osvetimski in zatorski, tešinski, furlanski, dubrovniški in zaderski; pokneženi grof habsburški, tirolski, kyburški, goriški in gradiščanski; knez tridentinski in briksenski; mejni grof gorenjih in dolnjih Lužic in istrski; grof hohenembski, feldkirški, bregenski, sonnenberški i. t. d.; gospod Trsta, Kotora in Slovenske krajine; veliki vojvoda srbski i. t. d., i. t. d.

Poleg tega naslova se rabi po okoliščinah še srednji in mali okrajšani naslov.

Mali naslov se glasi: Cesar avstrijski, kralj češki i. t. d. in apostolski kralj ogrski.

Cesar ima predikat: »Cesarsko in kraljevo Apostolsko Veličanstvo.«

XII. Rodopis cesarske rodovine.

Cesar Avstrijski: **Franc Jožef I.**, rojen v Schönbrunu 18. avgusta 1830, je prevzel cesarstvo 2. decembra 1848. l.

Cesarica: **Elizabeta** (Evgenija, Amalija), hči vojvode Maksa Jožefa na Bavarskem, rojena v Posenhofenu 24. decembra 1837, poročena 24. aprila 1854 na Dunaju, umrla 10. septembra 1898.

Cesarjevič: **Rudolf** (Franc, Karol, Jožef), rojen dne 21. avgusta 1858, umrl 30. januarja 1889; poročen dne 10. maja 1881 z belgijsko princezino Štefanijo, rojeno 21. maja 1864.

Cesaričine: 1.) **Zofija** (Friderika, Doroteja), rojena 5. marca 1855, umrla v Budi 30. maja 1857. — 2.) **Gizela** (Ludovika, Marija), rojena 12. julija 1856, poročena z bavarskim kraljevičem Leopoldom dne 20. aprila 1873. — 3.) **Marija Valerija** (Matilda, Amalija), rojena 22. aprila 1868, poročena 31. julija 1890 z nadvojvodo Franc Salvatorjem, roj. 21. avgusta 1866.

Hči cesarjeviča: **Elizabeta** (Marija, Henrijeta, Štefanija, Gizela), rojena 2. septembra 1883.

Bratje Nj. Veličanstva cesarja.

1.) Nadvojvoda **Ferdinand Maksimilijan** (Jožef), rojen v Schönbrunu 6. julija 1832, poročen dne 26. julija 1857

s Karolino, hčerjo kralja belgijskega, — cesar Mehikanski, umrl 19. junija 1867.

2.) Nadvojvoda **Karol Ludovik** (Jožef, Marija), rojen v Schönbrunu 30. julija 1833, umrl 19. maja 1896; poročen 4. novembra 1856 z Margareto, hčerjo kralja Ivana Saksonskega, roj. 24. maja 1840, umrlo 15. septembra 1858; vdruhič poročen z Anunciato, hčerjo kralja Ferdinanda II. Sicilijskega, rojeno 24. marca 1843, umrlo 4. maja 1871; tretjič poročen 23. julija 1873 z Marijo Terezijo, hčerjo Portugalskega kraljeviča Don Miguela, rojeno 24. avgusta 1855. — Otroci: **Franc Ferdinand d' Este**, rojen 18. dec. 1863; **Oton**, rojen 21. aprila 1865; **Ferdinand**, roj. 27. dec. 1868; **Margareta**, rojena 13. maja 1870; **Marija**, rojena 31. julija 1876; **Elizabeta**, rojena 7. julija 1878.

3.) Najvojvoda **Ludovik Viktor** (Jožef, Anton), rojen na Dunaju 15. maja 1842.

Starši Nj. Veličanstva.

Franc Karol, rojen na Dunaju 7. decembra 1802, umrl 8. marca 1878 na Dunaju; poročen 4. novembra 1824 z **Zofijo**, rojeno v Monakovem 27. januarja 1805, umrlo 28. maja 1872.

Očetov brat.

Ferdinand I., rojen na Dunaju 19. aprila 1793, je postal cesar 2. marca 1835, cesarstvu se odpovedal 2. dec. 1848, umrl 29. junija 1875; poročen je bil z **Marijo Ano Karolino**, kraljičino sardinsko, rojeno 19. septembra 1803, umrlo v Pragi 4. maja 1881.

XIII. Kako se je razvijala naša država.*)

Avstrijsko-ogrska država se je razvila iz male in neznatne deželice v teku stoletij v veliko in mogočno državo. Pri tej razpravi se pa nočemo ozirati na vse dežele, ki so sploh kdaj pripadale cesarstvu, ampak omejili se bomo le na dežele in pokrajine, katere so še sedaj pod slavnim žezlom habsburškim.

1.) Cesar Oton II. je podelil leta 976. p. Kr. **Vzhodno krajino**, ki jo je ustanovil po bitki na Liškem polju l. 955. nemški cesar Oton I. proti Ogrom, grofu Leopoldu iz babenberškega rodu v priznanje velikih zaslug, katere si je stekel Leopold za cesarja v boju proti bavarskemu vojvodu Henrikju Prepircu. Vzhodna krajina se je tedaj razprostirala na sedanjem Dolenjem Avstrijskem med rekama Anižo in Trajzen in severno od Dunaju do potoka Göllers. V tem obsegu je merila deželica približno jedno petino vojvodine Kranjske.

2.) Leopoldov naslednik, Henrik I., je dobil l. 1002. pokrajino med rečicama Liesing, Piesting in Dunajskim gozdom.

Vzhodna krajina l. 976.

Pokrajina med rečicama Liesing, Piesting in Dunajskim gozdom l. 1002.

*) Orožen: Ustavoznanstvo.

Vzhodni del
sedanje
Dolenje Av-
strije in
posestva ob
češki in mo-
ravski meji.

3.) Adalbert Zmagoviti si je priporil leta 1048. v
ogrski vojski malone ves vzhodni del sedanje Dolenje
Avstrije ob obeh bregovih dunavskih do Litave in
Morave in posestva ob češki in moravski meji. Tako so
se polastili Babenberžani skoraj vse sedanje Dolenje
Avstrije.

Gorenja
Avstrija
l. 1156.

4.) Henrik II. je dobil l. 1156. Gorenjo Avstrijo
(razven inskega okrožja in nekaj manjših posestev) od ce-
sarja Friderika I., ki je povzdignil avstrijsko mejno grofijo
v vojvodino. Zato pa je odstopil Bavarsko Henriku Levu.

Štajersko
l. 1192.

5.) Leopold V. je podedoval po smrti štajerskega
vojvode Otokarja VIII. l. 1192. Štajersko, in cesar Henrik VI.
mu je v Wormsu podelil to vojvodino v fevd. Tedanje
Štajersko se je deloma razprostiralo tudi čez Avstrijsko, a
pripadala ji ni »krajina ob Savini« (na sedanjem južnem
Štajerskem), katera se je polagoma priklopila Štajerski.

Retz, Linc,
Wels; neko-
liko brižinskih
fevdov na
Dolenjskem
l. 1229.

6.) Leopold VI. je kupil grofijo Retz (v Dolenji
Avstriji) in mesti Linc in Wels. Tudi je dobil nekoliko
brižinskih fevdov na Kranjskem (ne daleč od Novega
Mesta) leta 1229. od škofa Gerolda.

Mejna gro-
fija Kranjska
l. 1233.

7.) Frideriku II. Bojevitemu je dal l. 1233. cesar
Friderik II. mejno grofijo Kranjsko (severozahodni del
Kranjske ob gorenji Savi). Friderik II. Bojeviti je padel v
vojni zoper Ogre l. 1246. v bitki ob Litavi. Ž njim je
izumrl rod Badenberžanov v moški vrsti, in na Avstrijskem
je nastalo medvladje, katero je trajalo do l. 1282.

Avstrijsko,
Štajersko in
Kranjsko
l. 1282.

Cesar Rudolf I. je podelil v Avgzburgu leta 1282.
Avstrijsko, Štajersko in Kranjsko sinovoma Albrehtu I.
in Rudolfu, leto pozneje pa samo Albrehtu I., ker av-
strijskim stanovom ni ugajala dvojna vlada. Rudolfa pa je
nameraval drugod odškodovati. Tako so dobili Habsbur-
žani te dežele in nastopili babenberško dedščino.

Koroško
l. 1335.

8.) Albreht II. je pridobil leta 1335. Koroško po
smrti koroškega vojvode Henrika. Cesar Ludovik je potrdil

to volilo v Lincu. S Koroško je prišlo k Avstriji zopet Kranjsko, ki je bilo več let zarubljeno vojvodini Koroški. Kranjsko je postalo l. 1364. vojvodina ter dobilo sedanje meje.*)

9.) Rudolf IV. Ustanovitelj je dobil l. 1363. **Tirolsko**. To deželo mu je prepustila Margareta Širokoustna, katera je odslej še živela nekaj let na Dunaju kot velika dobrotnica ubogim. Vender pa Tirolska tedaj še ni imela sedanjih mej.

Tirolsko
l. 1363.

10.) Leopold III. je kupil leta 1375. grofijo Feldkirch, in Albrecht III. l. 1394. Bludenc (na Predarelskem). Tako so ustanovili Habsburžani avstrijsko gospodstvo na **Predarelskem**.

Feldkirch
l. 1375.
Bludenc
l. 1394.

11.) Leta 1374. je podedoval Leopold III. nekatera posestva v Istri in na Goriškem. L. 1382. pa se mu je prostovoljno podvrgel Trst z okolico, da se je rešil benečanskega gospodstva.

Posestva v
Istri in na
Goriškem
l. 1374.
Trst l. 1382.

12.) Friderik III. (V.) je pridobil leta 1451. Bregenc in 1457. **Celjsko grofijo**, ko je izumrl celjski rod z Urhom II. L. 1471. je kupil **Reko** od posestnika Valsee ter jo združil z notranjeavstrijskimi deželami.

Bregenc
l. 1451.
Celjska grofija
l. 1471.

13.) Maksimilijan I. je podedoval l. 1500. posestva goriških grofov in sicer **Gorico** in **Gradiško**, Pazin v Istri, Bistriško dolino (Pusterthal) na Tirolskem, Kufstein in več drugih pokrajin na Tirolskem. Leta 1518. je dobil Roveredo na južnem Tirolskem.

Posestva go-
riških grofov
l. 1500.
Roveredo
l. 1518.

14.) Ferdinand I. je pridobil vsled dedinske pogodbe po smrti ogrskega kralja Ludovika II., ki je padel l. 1526. v bitki pri Mohaču zoper Turke, **ogrske dežele**, **Češko**, **Moravsko** in **Šlezijo**. Navzlic vsem pogodbam se je Ferdinand še dal voliti za vladarja na Ogrskem in Češkem. Na Češkem je bil obče priznan, na Ogrskem pa je jedna stranka volila protikralja Jovana Zapolyo. **Ferdinanda I.** imenujemo po pravici »drugega ustanovitelja av-

Ogrske dežele,
Češko,
Moravsko
in Šlezija

*) Leta 1364. je postala Ljubljana glavno mesto.

strijske države«, ker je združil planinske dežele s sudetskimi in karpatskimi deželami.

Erdeljsko
l. 1696.

15.) Leopoldu I. je prepustil knez Mihael II. Apafi 1696. proti primerni odškodnini **Erdeljsko (Zalesje)**, ki je bilo povzdignjeno l. 1765. v veliko kneževino, od l. 1867. pa je kot županija združeno z Ogrsko.

Hrvatska
in Slavonija
l. 1699.

16.) V karloviškem miru l. 1699. pa je pridobil Leopold I. turški del Ogrske, **Hrvatsko in Slavonijo**.

Banat
l. 1718.

17.) Karol VI. je dobil od Turkov v miru požarevačkem l. 1718. **Banat**, kateri je zaslul kot žito-bogata pokrajina in je bil delj časa v turški oblasti.

Avstrijska
Šlezija
l. 1763.

18.) Marija Terezija je ohranila v vojskah s pruskim kraljem Friderikom II. (I., II. in III. šleski vojski) končno v hubertsburškem miru l. 1763. od Šlezije le **Opavo**, **Krnov (Jägerndorf)** in **Tešin** t. j. sedanjo **avstrijsko Šlezijo**.

Galicija in
Vladimirija
l. 1772.

19.) Pri prvi delitvi Poljske leta 1772. je pridobila 13 spiških mest (na severnem Ogrskem), **Galicijo in Vladimirijo**.

Bukovina
l. 1775.

20.) Od Turčije je dobila za posredovanje v rusko-turški vojski l. 1775. **Bukovino**, katera je od l. 1849. samostalna kronovina.

Insko okrožje
l. 1779.

21.) Nadalje ji je pripadlo v bavorski nasledstveni vojski v tešinskem miru l. 1779. **insko okrožje** v zahodnem delu sedanje Avstrije nad Anižo med Inom, Dunavom in Hausruckwaldom.

Beneška Istra
in Dalmacija
l. 1797.

22.) Cesar Franc I. je dobil l. 1797. v miru, sklenjenem v Campo Formiju, **beneško Istro** (zahodno Istro) in **Dalmacijo**, leta 1803. pa škofijo tridentinsko in briksenško.

Salcburško
l. 1805.

23.) Za izgube v požunskem miru je dobil cesar izborna kneževino **Salcburško** l. 1805. **Salcburško** je od l. 1849. samostalna kronovina.

24.) Po francoskih vojskah sta prišla v avstrijsko oblast republiki Dubrovnik in Kotor l. 1815. Dubrovnik in Kotor. l. 1815.

25.) Ferdinand I. je posedel l. 1846. republiko Krakovsko z okolico ter to pokrajino v soglasju z Rusijo in Prusko združil z Galicijo. Republika Krakavska l. 1846.

26.) Franc Jožef I. je združil z našo državo l. 1878. Ada Kaleh pri Oršovi in Špič, najjužnejše mesto v Dalmaciji, katero je prisodil berolinski kongres avstrijsko-ogrski državi. Ada Kaleh in Špič l. 1878.

27.) Leta 1877. in 1878. so se vršile velike premembe na Balkanskem polotoku, in naša vojska je zasedla l. 1878. Bosno in Hercegovino, l. 1879. pa Limsko pokrajino v Novibazaru. Bosna in Hercegovina l. 1878.

Tako se je razvijala država v teku časa do sedanjega obsega. Sedaj delimo cesarstvo v dva, po ustavi in upravi ločena dela, in sicer: 1.) v kraljestva in dežele, ki so zastopane v državnem zboru, ali avstrijske dežele (dežele tostran Litave) in 2.) v dežele ogrske krone (dežele onstran Litave). Obe državni polovici sta združeni državno-pravno po tisti vladarski hiši (dinastiji) in po nekaterih skupnih zadevah in tvorita inozemstvu nasproti eno državo: Avstrijsko-ogrsko državo. Vsaka teh državnih polovic pa ima svojo posebno upravo in ustavo. Državnopravno razmerje med obema državnima polovicama je personalna unija (osebno edinstvo) in zavezna realna unija (stvarno edinstvo).

XIV. Pregled,

kako se je razvijala naša država.

Zap. št.	Ime dežele, mesta itd.	Leto po Kr.	Ime vladarja
1	Vzhodna krajina med Anišo in Erlavo (Trajzen)	976. l.	Leopold Babenberški
2	Pokrajina med rečicama Liesing-Piesting in dunajskim gozdom	1002. »	Henrik I.
3	Vzhodni del sedanje Dolenje Avstrije	1048. »	Adalbert Zmagoviti
4	Gorenja Avstrija brez Inskega okrožja	1156. »	Henrik II.
5	Štajersko	1192. »	Leopold V.
6	Grofija Retz v Dolenji Avstriji, mesti Linc in Wels in nekoliko brižinskih fevdov na Kranjskem (Dolenjskem)	1229. »	Leopold VI.
7	Mejna grofija Kranjska	1233. »	Friderik II. Bojeviti
8	Avstrijsko, Štajersko in Kranjsko	1282. »	Albreht I. in Rudolf
9	Koroško	1335. »	Albreht II. *)
10	Tirolsko	1363. »	Rudolf IV. Ustanovitelj
11	Nekaj posestev v Istri in na Goriškem	1374. »	Leopold III.
12	Grofija Feldkirch	1375. »	Leopold III.
13	Trst z okolico	1382. »	Leopold III.
14	Bludenc	1394. »	Albreht III.

*) Leta 1531. je pridobil Albreht II. Vipavo z okolico.

Zap. št.	Ime dežele, mesta itd.	Leto po Kr.	Ime vladarja
15	Bregenc	1451. l.	Friderik III. (V.)
16	Celjska grofija	1457. »	Friderik III. (V.)
17	Reka	1471. »	Friderik III. (V.)
18	Gorica in Gradiška, Pazin v Istri, Bistriška dolina (Pusterthal) na Tirolskem, Kufstein	1500. »	Maksimilijan I.
19	Roveredo	1518. »	Maksimilijan I.
20	Ogrske dežele, Češko, Moravsko in Šlezija	1526. »	Ferdinand I.
21	Erdeljsko (Zalesje)	1696. »	Leopold I.
22	Hrvatsko in Slavonijo	1699. »	Leopold I.
23	Banat	1718. »	Karol VI.
24	Avstrijska Šlezija	1763. »	Marija Terezija
25	Galicija in Vladimirijska	1772. »	Marija Terezija
26	Bukovina	1775. »	Marija Terezija
27	Insko okrožje	1779. »	Marija Terezija
28	Zahodna (beneška) Istra in Dalmacija	1797. »	Franc I.
29	Škofiji tridentinska in briksenška	1803. »	Franc I.
30	Salcburško	1805. »	Franc I.
31	Dubrovnik in Kotor	1815. »	Franc I.
32	Republika Krakavska	1846. »	Ferdinand I.
33	Ada Kaleb pri Oršovi in Špič	1878. »	Franc Jožef I.
34	Bosna in Hercegovina	1878. »	Franc Jožef I.
35	Limbska pokrajina v Novibazaru	1879. »	Franc Jožef I.

XV. Avstrijski vladarji.

1. **Rudolf I.** — Ustanovitelj habsburške vladarske hiše 1278. — Avstrija, Štajersko (Koroško) in Kranjsko pripadejo Habsburški.

2. **Albreht I.** — Prvi Habsburžan v avstrijskih deželah.

3. **Friderik Krasni.** — Boj z Ludovikom Bavarskim za nemško krono.

4. **Albreht Modri ali Hromi.** — Pridobitev Koroške.

5. **Rudolf IV. Ustanovitelj.** — Pridobitev Tirolske.

6. **Albreht III. in Leopold III.** — (Albertinska in Leopoldinska črta.) Delitev avstrijskih dednih dežel. Leopold III. pridobi Trst in dele Predarlske.

7. **Friderik III.** — Avstrija postane nadvojvodina.

8. **Maksimilijan I.** — Združitev vseh habsburških posestev. Dedna pogodba med Avstrijo, Ogrsko in Češko. Pridobitev Goriške in Gradišča itd. Začetek reformacije. Njegov sin, Filip Lepi, je bil vojvoda Burgundski. Njegov prvi sin, Karol, je bil španski kralj in nemški cesar, drugi sin

9. **Ferdinand I.**, vladar avstrijski od 1522, kralj ogrski in češki od 1526.

10. **Maksimilijan II.** — Turške vojske. Slavna bramba pri Siget.

11. **Rudolf II.** — Konec turških vojsk na nedoločeni čas.

12. **Matija I.** — Začetek 3oletne vojske.

13. **Ferdinand II.** — Nadaljevanje 3oletne vojske.

14. **Ferdinand III.** — Vestfalski mir.

15. **Leopold I.** — Drugo obleganje Dunaja. Karloviški mir.

16. **Jožef I.**

17. **Karol VI.** — Zadnji moški potomec iz hiše habsburške, je umrl l. 1740. Pragmatična sankcija.

18. **Marija Terezija** 1740—1780. — Sedemletna vojska. Pridobitev Galicije, Bukovine, Inskega okrožja. Začetek odstranitve tlake. Ustanovitev avstrijske ljudske šole.

19. **Jožef II.** 1780—1790. — Prvi potomec iz habsburško-lotarinškega rodu. Odstranitev tlake.

20. **Leopold II.** 1790—1792.

21. **1792—1835. — Prvi dedni cesar avstrijski kot Franc I. od l. 1804. Zmaga pri Aspernu. Bitka pri Lipskem. Pridobitve: Mejna grofija Istrska, kraljestvo Dalmatinsko, Salcburško, Krakov.**

22. **Ferdinand I. Dobrotni** 1835—2. decembra 1848. — Odprava tlake. Vstaje; odklonitev.

23. **Franc Jožef I.**, od 2. decembra 1848. Zmaga pri Novari l. 1848., pri Kustoci l. 1866. pri Visu l. 1866. Podelitev ustave. Dualizem.

XVI. Gesla avstrijskih vladarjev.

1. »Utrum lubet?« — »Katero ti drago?«
Rudolf Habsburški.
2. »Plus ultra!« — »Le naprej!«
Karol V.
3. »Justitia et clementia.« — »Pravičnost in usmiljenje.«
Marija Terezija.
4. »Arcum conteret et confringet arma.« — »Lok bo strl in orožje zdrobil.«
Leopold I. Veliki.
5. »Amore et timore.« — »Z ljubeznijo in strahom.«
Jožef I.
6. »Pietate et concordia.« — »S pobožnostjo in slogom.«
Leopold II.
7. »Justitia regnorum fundamentum.« — »Pravičnost temelj kraljestev.«
Franc I.
8. »Recta tueri.« — »Pravo varovati.«
Ferdinand I.
9. »Viribus unitis!« — »Z združenimi močmi!«
Franc Jožef I.

XVII. Časovna tabela.

Leta 800. *) Karol Veliki kronan za rimskega cesarja.

- » 803. Karol Veliki ustanovi obrsko »Vzhodno krajino«.
- » 863. Sv. Ciril in Metod prideta na Moravsko.
- » 894. Ogrji zasedejo sedanje Ogrsko.
- » 955. Oton I. zmaga Ogre na Liškem polju.
- » 976. Leopold I. Babenberžan postane mejni grof v »Vzhodni krajini«. Pričetek Avstrije.
- » 1096. Začetek križarskih vojsk.
- » 1156. Friderik I. Rdečebradec, cesar iz rodu hohenstaufskega, povzdigne »Vzhodno krajino« v vojvodstvo.
- » 1180. Štajerska postane vojvodina.
- » 1192. Štajerska pripade Avstriji.
- » 1246. umrje Friderik II., zadnji Babenberžan.
- » 1273. Rudolf I. Habsburški izvoljen nemškim kraljem; konec medvladja.
- » 1278. Bitka na Moravskem polju.
- » 1282. Rudolf I. podeli avstrijske dežele svojima sinovoma.
- » 1310. Ivan Luksemburški postane kralj češki.
- » 1330. Bertold Schwarz iznajde smodnik.

*) Po Kristusovem rojstvu.

Leta 1330. Iznajdba kompasa.

- » 1335. Pridobitev Koroške.
- » 1348. Ustanovitev vseučilišča v Pragi.
- » 1363. Tirole se združijo z Avstrijo.
- » 1364. Kranjsko postane vojvodina.
- » 1365. Rudolf IV. ustanovi vseučilišče na Dunaju.
- » 1382. Trst pripade Avstriji.
- » 1415. Hus sežgan.
- » 1430. Devica orleanska sežgana.
- » 1450. Gutenberg izume tisk.
- » 1453. Friderik III. podeli udom svoje hiše nadvojvodsko čast.
- » 1492. Kolumb odkrije Ameriko.
- » 1517. Začetek reformacije.
- » 1519. Maksimilijan I., zadnji vitez, umre v Velsu v Gornji Avstriji.
- » 1526. Bitka pri Mohaču; ustanovitev avstro-ogrske države.
- » 1529. Turki prvič pred Dunajem.
- » 1532. Trubar začne širiti lutrstvo.
- » 1550. se tiska na Nemškem prva slovenska knjiga.
- » 1566. Turki pred Sigetom.
- » 1575. † Herbart Turjaški pri Budački.
- » 1586. † Primož Trubar.
- » 1593. Andreja Turjaškega slavna zmaga pri Sisku.
- » 1597. Tomaž Kren postane škof ljubljanski.
- » 1818. Pričetek 3oletne vojske.
- » 1620. Bitka na Beli gori.
- » 1630. † Tomaž Kren.
- » 1634. Wallenstein umorjen.
- » 1648. Vestfalski mir.
- » 1683. Turki drugič pred Dunajem.
- » 1699. Mir v Karlovcih.
- » 1713. Pragmatična sankcija.

Leta 1756. Pričetek 7letne vojske.

- » 1757. Bitka pri Kolinu.
- » 1772. Prva delitev Poljske. Galicija pripade Avstriji.
- » 1775. Pridobitev Bukovine.
- » 1779. Pridobitev Inskega okrožja.
- » 1797. Istra in Dalmacija pripadeta Avstriji.
- » 1804. Avstrija postane cesarstvo.
- » 1805. Salcburško pripade Avstriji.
- » 1806. Konec nemškega cesarstva.
- » 1809. Bitka pri Lipskem.
- » 1814./15. Dunajski kongres.
- » 1848. Franc Jožef I. prevzame v Olomucu vladarstvo. Upori po vsej Evropi in tudi v Avstriji.
- » 1849. Upori potlačeni. Radecki, Kustoca.
- » 1859. Bitke pri Maženti in Solferinu. Lombardija izgubljena.
- » 1860. Avstrija dobi ustavo.
- » 1866. Bitki pri Kustoci in Kraljevem Gradcu. Benečija izgubljena.
- » 1878. Avstrija zasede Bosno in Hercegovino.
- » 1889. † Cesarjevič Rudolf.
- » 1898. Cesar Franc Jožef I. praznuje 50letnico slavnega vladanja. Cesarica Elizabeta umorjena.

XVIII. Zgodovina kranjske dežele.*)

1. Prazgodovinski čas.

Ta čas se deli na pet dob: *a)* na staro kameneno dobo, *b)* na dobo severnega jelena, *c)* na mlajšo kameneno dobo, *č)* na bronasto dobo in *d)* na železno dobo.

Najstarejša
naselbina.

Najstarejša naselbina kranjska je bila na Ljubljanskem barju. V prazgodovinskem času se je razprostiralo tu veliko jezero med gorami, kojih rob še ni bil pretrgan pri Ljubljani. Na tem jezeru so bile postavljene tako imenovane stavbe na koleh. Prve take so zasledili 1875 na južnem delu barja ob cesti na Ig ter jih tudi kmalu popolnoma izkopali. Med koli se je našlo mnogo ostankov in odpadkov orodja, orožja in jedil tedanjih prebivavcev. Ti ostanki so pa bili: izdelki človeške roke, razno kamenje, dostikrat iz daljnih krajev, živalske kosti in razni rastlinski plodi.

Izdelki človeške roke obsegajo raznovrstno hišno orodje in orožje. Izklesano je iz kamna, iz živalskih kosti, ali pa je izdelano iz gline in brona. Našlo se je tudi nekaj čolnov (trupin, Einbäumler), kojim se vidi, da so bili tesani z bronastimi sekirami. Iz teh ostalin pa sklepajo učenjaki, da je stala tu naselba že v mlajši kameneni dobi in da je

*) Primerjaj Jos. Ciperle: »Kranjska dežela«.

segala v bronasto dobo. Prazgodovinski prebivavci Kranjskega so pa imeli že zveze z Grki; o tem nam pripoveduje pravljica o Jazonu, ki je baje zasnoval Emono. Divjačine je bilo jako mnogo po gorah in gozdih, ki so takrat obdajali barijsko kotlino. Dobile so se med koli kosti bivola, losa, divjega kozla in bobra. Največ je pa moralo biti jelenov, srn, medvedov, risov in volkov. Kolarji (mostičarji) so pa redili tudi domače živali: ovce, koze, neko vrsto govedi in prašičev. Celo pse so imeli, in sicer dvojce plemen: male in velike. Prvi so potomci šakala, drugi pa volka.

Mostičarji.

Žita sicer še niso sejali mostičarji. Namesto njega je bil mostičarjem v hrano sad povodnega oreha ali rašeca, ki je rastel po vsem močvirju. Ta sad so semleli med kamenjem v moko ter si napravljali kruh. Dobili so se med koli ostanki lešnikov, malin, jerebik in drena.

Iz poznejšega prazgodovinskega časa se najde po Kranjskem premnogo naselbin, takozvanih gradišč. Najstarejša gradišča so po strmih gričih, le malo jih je po ravnini. Obdajali so te naselbe nasipi, in nanje so bile prislonežene hiše. Najimenitnejša gradišča kranjska so: gradišče pri Vačah, pri Sv. Magdaleni nad Šmarjem, pri Šmarjeti na Dolenjskem, na Križni gori pri Cerknici in na hribu Ulaka nad Starim Trgom pri Ložu. Tu je stala najbrže stara ilirska trdnjava Metullum. Med gradišči pa, ki so stala na ravninah, sta najimenitnejši: gradišče Nauportus, sedanja Vrhnika, in pa gradišče pri iztoku Ljubljane v Savo pod sedanjim Zalogom. Da pa pri mnogih gradiščih ni najti grobov, je najbrže vzrok ta, da so mrličje sežigali in pepel raztrošali po zemlji.

Gradišča.

Metullum.

2. Rimska doba.

Leta 128. pred Kristusom so imeli tedanji prebivavci kranjske dežele prve boje z Rimljani. Konzul Aemilius Scaurus jih premaga ter spravi celo Vipavsko dolino in ves sosedni kraški svet pod rimsko oblast. Ker se je pa

Avgust.

podjarmljeni narod večkrat uprl rimski oblasti, se vname l. 30. pr. Kr. nova vojska z Rimljani. Ti prihrumé pod poveljem Avgustovim ter razdenejo vsa gradišča po južnem delu sedanje Kranjske, med njimi tudi mogočni Metullum. »Malo mest« — piše Trdina — »se je branilo kedaj s tako trdovratnostjo kot Metullum. Zastonj so ga Rimci naskakovali, zastonj so metali kamenje na zidovje, zastonj skušali priti v trdnjavo po mostovih, koje so vrgli na ozidje. Njih napadi so bili odbiti, njih stroji, ki so metali kamenje, razrušeni in mostovi podrti; že veliko Rimljanov pade, in sam Avgust krvavi iz dveh ran. Pa kljub temu vendar od oblege ne odneha, ampak od dne do dne huje pritiska. Možje Metulla, ki so branili mesto, so sčasoma v bojih skopneli, kajti le 3000 se jih je šteló. Tako Rimljani slednjič prodero. Ko žene Metulla to vidijo, se zapro v neko poslopje in se tu z otroki vred zažgo, do zadnjega diha svobodne.«

Od Metulla se obrne Avgust proti severu ter si osvoji najprej ozemlje ob reki Krki. Iz krške doline prestopi potem v dolino Kolpe, dere dalje ob tej reki proti Savi ter si pribori trdnjavo Segesto, stoječo pri iztoku Kolpe v Savo, koji so dali potem Rimci ime Siscia (sedanji Sisek).

Severni del kranjske dežele je pa podjarmil Rimljanom pastorek Avgustov, Tiberij, od leta 12. do 9. pr. Kr. Tega leta šele je prišla vsa kranjska dežela pod rimsko oblast.

Prva mesta.

Rimljani so zasnovali po Kranjskem prva mesta. Na ljubljanskem mirju so sezidali tabor, v kojem je bilo prostora za tri legije. Poleg tabora je nastalo mesto Emona, prednica sedanje Ljubljane. Tam kjer se dviga sedanji Kranj, je stalo rimsko mesto Santicum.*) V okolici Višnje gore je stala rimska Magnania,**) kakor trdi Valvazor.

*) Novejši zgodovinarji pa trdijo, da Santicum ni stal na mestu sedanjega Kranja, ampak pri Sv. Martinu blizu Beljaka. *Pis.*

**) Prof. S. Rutar pa pravi, da rimske Magnanie noben rimski potopisec ne omenja. *Pis.*

Sedanje Trebnje se je imenovalo Praetorium Latobiorum. Vas Drnovo pri Krškem stoji na mestu, kjer je bil sezidan rimski Municipium Flavicorum Neviodunum. Tudi Idrija je bila rimska naselbina, klicala se je Ad Silanos,*) kakor piše Linhart. Poleg teh so postavili Rimljani celo vrsto naselb ob cesti, ki je peljala iz Ogleja na Kranjsko in s Kranjskega v Celejo in Sisek. A tudi nekatera že obstoječa gradišča so utrdili in razširili Rimljani, tako n. pr. stari Nauportus in gradišče, stoječe pri Igu, koje se je imenovalo potem Magnus Vicus.

Na Kranjskem je bilo že v predrimski dobi nekaj prav dobrih cest. Rimljani so jih deloma podaljšali, deloma pa zgradili tudi nekaj novih. Sezidali so pa tudi svojim bogovom po raznih krajih svetišča.

Vendar se je pa že v rimski dobi širilo krščanstvo po Kranjskem. Oznanjevala sta ga že v prvem stoletju po Kristusu sv. Mohor in Fortunat. V kratkem se je ustanovila v Emoni tudi škofija. Kipi štirih škofov iz tedanje dobe, ki so se imenovali: Maksim, Flor, Kast in Grenadij, se nahajajo v stenah rotonde v stolni cerkvi v Ljubljani. Znano je pa tudi, da so se mnogi rimski cesarji odločno protivili razširjanju krščanstva. Na stotine junakov, ki so raje trpeli mučeniško smrt, nego da bi se odpovedali krščanski veri, navaja nam zgodovina. Tudi na Kranjskem je tekla mučeniška kri, tudi Kranjska ima svoje mučenike. V prvi vrsti je to sv. Pelagij, ki je umrl za vero leta 284. v Neviodunu, potem pa še sv. Heradij, sv. Pavel in sv. Akvilinij.

Ceste.

Krščanstvo.

Škofija v Emoni.

Mučeniki.

3. Narodno preseljevanje.

V dobi narodnega preseljevanja so si svojili Kranjsko razni narodi. Najprvo pridero vanjo Zahodni Goti, l. 452. po Kr. pa Hunci; za njimi je prišla v last Herulom, kojih načelnik Odoakar je bil po odstavljenju zadnjega

Zahodni
Goti.
Hunci.
Heruli.

*) V novejših virih se pa trdi, da postaja Ad Silanos ni bila v Idriji, nego v gorenji Soški dolini.

Vzhodni
Goti.
Longobardi.
Slovenci.

rimskega cesarja Romula Avgustula gospodar Rima. Za temi si prisvoje Kranjsko Vzhodni Goti in slednjič Longobardi. Ko pa odidejo ti leta 568. v Italijo, se prikažejo na Kranjskem Slovenci.

4. Slovenska država.

Karantanija.
Sklavinija
(Slovenija).

Prebivali pa niso takrat Slovenci samo po Kranjskem, imeli so v lasti tudi celo Koroško, Štajersko in Primorsko, velik del Solnograškega, Tirolskega in Gornje Italije. Tu so bili Slovenci samostojni gospodarji, imeli so svojo upravo in svoje kneze. Imenovali so se takrat Korošane ali Gorošane, ker so prebivali po goratem svetu. Država pa, kojoj so si zasnovali iz navedenih pokrajin, je imela najprej ime Karantanija, pozneje se je pa imenovala kar naravnost Sklavinija, t.j. Slovenija. Knezi pa, vladajoči to državo, so stanovali v Karnskem gradu pri Celovcu.

5. Konec slovenske samostojnosti.

Obri.
Borút.
Franki.

Hude boje so pa imeli Korošani ali Slovenci, kakor so se jeli sčasoma tudi imenovati, z Obri. Ti divjaki so pridrli iz Azije, kakor njih predniki Hunci, se naselili po zapadnem Ogrskem ter nadlegovali dolga leta sosedne narode. Da bi se jih odkrižali Slovenci, pokliče njih knez Borút l. 748. Bavarce na pomoč. Ti so res prišli ter premagali s Slovenci vred Obre, a spravili so obenem tudi Slovence pod svojo oblast. A ko l. 788. podjarmijo Franki Bavarce, pridejo ž njimi vred tudi Slovenci pod jarem frankovski.

Ljudevit.

Od začetka so pustili Franki Slovincem še nekaj samostojnosti. Niso se dotikali njih uprave, pustili so jim tudi svobodno voliti svoje kneze. Toda kratko je trpelo to. Upor slovenskega kneza Ljudevita je dal Frankom povod, da so zrušili slovensko upravo, da so izgnali kneza ter združili Slovence popolnoma s frankovskim kraljestvom. To se je zgodilo l. 823. po Kr.

6. Kranjska marka.

Kranjsko marko so ustanovili Franki. Zdaj šele se pričinja pravzaprav samostojna zgodovina kranjske dežele.

Ta Kranjska marka, «Creina marcha» ali «Carniola», t. j. Kranjska marka ali krajina pa ni obsegala vsega sedanjega kranjskega sveta. Niso nam sicer znane natančne nje meje, toda toliko lahko rečemo, da je obsegala velik kos one zemlje kranjske, kojemu se pravi dandanes Gorenjsko. Jugovzhodni kos, t. j. sedanja dolenska stran je bila spojena oni čas še s Hrvaškim; jugozapadni kos je pa pripadal nekaj k Istri, nekaj pa k Furlaniji.

Kranjska marka je imela svoje lastne mejne grofe, ki so bili izprva podložni cesarjevim namestnikom na Bavarskem, pozneje pa koroškim vojvodom. Teh grofov poznamo petero: Popo, Waltilo, Udalrik I., Eberhard in Udalrik II. Stolovali so najprvo v Goričah pri Medvodah in pozneje v Kranju. To mesto je bilo tedaj prva stolica kranjske dežele. Kakor pa kažejo imena znanih peterih mejnih grofov kranjskih, so bili ti ljudje tujci. V začetku so bili najbrže frankovskega pokoljenja in pozneje po razdelitvi frankovske države, ko je pripala dežela kranjska nemški državi, Nemci.

Mejni grofje.

Kranj, prva stolica.

Prva novotarija, koju so vpeljali Franki in koju so pozneje nadaljevali Nemci, so bili tako zvani najemi ali fevdi. Znano je, da je cesarju pripal v podjarmljenih deželah ves oni svet, ki je bil pust ali brez gospodarja. Ta svet je delil potem, kakor in komur ga je hotel. Dajal ga je pa vedno le svojim pristašem, ki so se posebno odlikovali v bojih, ali pa škofom in samostanom. (Škofja Loka in Bled sta se tudi podelila tujim škofijam.) Tako so prišli prvi Franki in Nemci na Kranjsko.

Prvi Nemci na Kranjskem.

Ali ravno v stari slovenski Karantaniji je bilo takrat premnogo sveta brez gospodarja. Hudi boji z Obri so pokončali premnogo Slovencev, in zato so se naseljevali ravno

po slovenski zemlji najbolj po gostem tujci; in razume se tudi, da se je med vsemi slovanskimi rodovi pogubilo naroda slovenskega največ. Tudi narod slovenski je izgubil sčasoma popolnoma pravo do svoje zemlje. Saj med Slovenci, kakor med Slovani sploh, ni bilo nikdar tako strogo pri-krojenih posestev kakor med Nemci. Kar je bilo sveta, je bil lastnina občine. Tudi narodu slovenskemu so odmerili potem Nemci zemljo: toliko je tvoje, toliko je sosedove. Tudi Slovenec je postal najemnik. Njegova ni bila zemlja več, smel je le uživati to, kar je rodila zemlja. A še tega ne vsega. Nekaj je moral dati pred vsem svojim novim gospodarjem. Prvič sedaj je bil primoran plačevati davke, najprej seme s pridelki, pozneje pa v denarju. Ker je moral dajati to najprvo Frankom, je imenoval Slovenec davke »franke«, kakor se še sedaj čuje med narodom.*)

Davki
(franki).

Toda že pod vlado Bavarcev in pozneje pod Franki se je jelo razširjati krščanstvo po Kranjskem. Kakor poprej v rimski dobi, tako so bili tudi sedaj oznanjevalci te vere odposlanci iz Ogleja, pozneje pa tudi duhovniki iz Solno-grada. Oglejski patrijarhi so ustanovili na Kranjskem prve župnije, in sicer v Stari Loki in Beli Cerkvi leta 1074., v Št. Vidu nad Ljubljano l. 1085. Tudi prve samostane so ustanovili Oglejci, in sicer v Stičini l. 1136., v Velesovem l. 1221. in samostan sv. Antona na prehodu iz Neveljske v Savinjsko dolino l. 1228.

Kršćanstvo.
Prve
župnije.

Leta 1077. je podelil cesar Henrik IV. oblast nad to deželo oglejskemu patrijarhatu. A že čez par let je prišla pod oblast Henrika iz rodu Epenstajnerjev. Ta rod, ki je imel v lasti posebno dolgo deželo koroško, se je odlikoval posebno s tem, da je pospeševal prise-ljevanje Nemcev v slovenske kraje. Toda tudi Henrikova ni bila dolgo kranjska dežela, kajti leta 1093. je bila zopet podeljena oglejskemu patrijarhatu. Medtem so pa

Epenstajnerji.

*) Drugi zgodovinarji trdijo zopet, da »franki« (davki) niso dobili svojega imena od Frankov, nego od francoskih frankov (francs).

vzeli Hrvatom Meranski grofje dolensko stran, in za ta junaški čin so dobili oni l. 1173. vrhovno poglavarstvo nad kranjsko deželo. Dolenska stran je dobila ime Slovenska krajina ali »Windische Mark«, in oba ta zedinjena dela sta se imenovala odslej »Carniola et Marchia«. Kranjsko je obstojalo takrat iz gorenjske in dolenske strani.

Eden izmed teh Meranskih grofov, Henrik po imenu, se je pa zameril cesarju. Vsledtega mu je bilo vzeto Kranjsko, koje je prišlo l. 1209. zopet, in sicer sedaj tretjič pod Oglej. Oglejci so pa imeli tudi sami na Kranjskem ogromna posestva. Zraven teh so bili tudi jako imoviti na Kranjskem koroški vojvodi, kojih imovino so dobili po njih grofje iz Ortenburka, ki so bili tudi hudi germanizatorji. Še drugi mogočni posestniki so bili v deželi grofje Meranski, Celjski in Goriški, dalje Turjačani, Babenberžani, brizinski škofje, kojim je pripadala vsa loška okolica, briksenski škofje, kojim je bil podložen ves blejski in bohinjski svet i. dr.

Sčasoma so pa postali Babenberžani najmogoč- Babenberžani.
nejši rod na Kranjskem, pridobili so si namreč največ posestev. Vsledtega je podelil tudi nemški cesar Friderik II. zadnjemu Babenberžanu Frideriku Bojevitemu Kranjsko v fevd ter mu dovolil povišati je v vojvodino, kar se je tudi zgodilo l. 1245. Po smrti tega Friderika l. 1246. se je polastil vlade na Kranjskem Urh III., vojvoda koroški. Urh III.
Ta je izvolil v Ljubljani za deželnega glavarja Rudelina s Hrušice (Rudelin von Pierbaum), ki je začel leta 1261. stolovati na Gradu v Ljubljani.

Ta Urh je pa pripoznal l. 1268. Otokarja II., češkega kralja, dedičem svojih posestev in svoje vlade na Koroškem in Kranjskem. Toda temu vzame ti deželi l. 1276. Rudolf Habsburški ter ju izroči tirolskemu grofu Meinhardu in po njem njegovemu sinu Henriku. Po Henrikovi smrti Habsburžani.
l. 1335. pa pride Kranjska pod Habsburžane, kojim pripada tudi do današnjega dne.

7. Habsburžani.

Turške
vojske.

Kmečki
punti.

Leta 1336. dobi Rudolf IV. Ustanovitelj od Oglejcev grad vipavski in postojinski. Njegova naslednika Albreht III. in Leopold III. dobila l. 1366. Devin in Prem.*) Po smrti goriškega grofa Albrehta V. l. 1374. jima pripadejo še Metlika in druga njegova posestva po Notranjskem. Kmalu potem jima zaprisežejo tudi posestniki ob Pivki, s Krasa in iz Istre, kakor bi bili vsi iz ene zedinjene dežele. L. 1382. sta prišla Trst in Reka pod Habsburžane in pod Kranjsko. — V začetku XV. stoletja 9. oktobra 1408 so napali Turki prvič kranjsko deželo. Napali so jo potem še prav po gostem, in najhuje so razsajali l. 1471., ko so zažgali 40 cerkva, 200 krajev in v sužnost odgnali 20.000 prebivavcev. Zadnjič so prišli na Kranjsko l. 1736. — Po smrti Friderika, zadnjega grofa Ortenburškega, so dobili Celjani večino posestev na Kranjskem. Leta 1491. se je Trst ločil od Kranjskega, zato je pa prišla pod Kranjsko leta 1492. lastnina grajščakov iz Devina. — Leta 1515. se je vnel na Kranjskem prvi kmetški punt. Temu jih je sledilo potem še več, in sicer v letih 1525., 1573., 1585., 1602., 1635. in 1662. — Okoli l. 1525. se jela širiti po Kranjskem lutrova vera. — L. 1776. je prišla Reka v oblast Madjarov, l. 1780. se je pa združila Idrija s Kranjskim, Motnik z okolico pa šele 1809.

8. Ilirija oživljena.

Dne 14. oktobra 1809. je morala Avstrija odstopiti Napoleonu I. Kranjsko, Zgornje Koroško, Goriško, Trst, Istro, Reko, ogrsko primorje in Hrvaško. Te dežele je spojil potem Napoleon v eno celoto ter ji dal ime Ilirija. Leta 1811. ji je pa pridružil še Dalmacijo. Glavno mesto

*) Po mnenju prof. Rutarja so pa dobili Habsburžani Devin in Prem šele l. 1465. ali pa 1492. Pis.

Ilirije je bila Ljubljana, kjer je tudi stoloval general-gubernator Ilirije. Toda ta Ilirija je obstojala le do l. 1813., v kojem so bili Francozi zopet pognani iz Avstrije.

Prvi general-gubernator Ilirije je bil maršal Marmont, drugi general Bertrand, tretji Junot in četrti Fouché. Ta je zapustil Ljubljano 25. avgusta 1813, kajti Avstrija si je zopet priborila izgubljene svoje deleže. Ilirija je pa še ostala takova, kakršna je bila pod Napoleonom, do l. 1816., samo da je mesto francoskega general-gubernatorja začel uradovati v Ljubljani avstrijski civilni in vojaški gubernator 13. vinotoka 1813.

Leta 1816. je skrčila Avstrija nekoliko Ilirijo ter jo omejila le na Koroško, Kranjsko, Goriško in Istro. Razdelila jo je še na dve guberniji: na gubernijo ljubljansko in gubernijo tržaško. Ljubljanske gubernije glavno mesto je bila Ljubljana, tržaške pa Trst. Prva je obsegala Koroško in Kranjsko, druga pa Goriško in Istro.

Ljubljanskih gubernatorjev ali guvernerjev je bilo sedem: Lattermann od 1813—1816 gubernator še cele Napoleonove Ilirije, od 1816 pa samo ljubljanske gubernije. Za njim so uradovali: Strassoldo, Inzaghi, Swerts-Spork, Schmidburg, Weingarten in Welsersheim.

9. Kranjsko samostojna kronovina.

Leta 1849. je postalo Kranjsko samostojna kronovina. V Ljubljani se je ustanovilo cesarsko namestništvo. Prvi in edini cesarski namestnik kranjski je bil grof Chorinsky. Od l. 1861. ima pa Kranjsko le deželnega predsednika. Njih imena so nastopna: Ulepitsch, Schloissnig, Bach, Conrad, Wurzbach, Auersperg, Widman, Kalina, Winkler in Hein.

XIX. Zgodovina Ljubljane.

1. Naselbine v predrimski dobi.

Že v starodavnih časih, ko je bila dežela kranjska še malo obdelana, je živelo na prostoru, kjer je dandanes Ljubljansko barje, ljudstvo, čigar ime nam sicer ni znano, o komer pa vemo precej natanko, kako je živelo in se oblačilo. Na ljubljanskem močvirju, blizu Grméza so izkopali l. 1875. razno orodje in orožje ter ostanke jedil in obleke, ki nam pričajo, da je tukaj živelo veliko stoletij pred Kristom ljudstvo, ki se je pečalo z lovom in ribarjenjem. Stalo je pa takrat na sedanjem barju jezero. Ljudstvo je imelo na kolih svoje stavbe in svoja bivališča, zato se imenujejo te stavbe »mostišča« (Pfahlbauten). Na njih je bilo zavarovano vsaj pred divjimi zverinami, pred medvedi in volkovi, pred losi in velikanskimi jeleni, pred turi in divjimi mrjasci, ki so se klatili takrat po gostih šumah.

Mostičarji.

Orodje in
orožje iz
kosti in
kamenja.
Glinaste
posode.
Obleka.

Orožje in orodje so si delali ti prvotni stanovavci iz kosti in trdega nebrušenega in brušenega kamenja; pripravljali so si tudi glinaste posode. Oblačili so se v živalske kože, lovili ribe v priprostih čolnih, ki so si jih dolbli iz enega samega debla, in poleg kruha so jedli tudi jedro

povodnega oreha, brusnice, malnice in drugih jagod. Vse take ostanke so našli na Ljubljanskem barju, in celo v Ljubljani v Florijanskih ulicah so našli predmete iz dobe mostišč.

Hrana.

Vse to nam dokazuje, da je bila ljubljanska okolica obljudena že v prvi prazgodovinski dobi, ali ime teh prebivavcev nam ni znano.

Naši starejši zgodovinarji stavijo prve stanovavce na Kranjskem v zvezo s pravljico o Argonavtih (glej stran 3). Zgodovinsko znamenita je za nas ta pravljica v tem oziru, ker nam kaže, da so bile kupčijske zveze z zahodom in vzhodom že v starodavni preteklosti, da so že takrat znali pot po Donavi, Savi in Ljubljanici do Jadranskega morja. Po tej poti so se narodi naseljevali, po njej so tudi tržili. Druga kupčijska pot je bila od Baltiškega morja skozi vzhodnoalpske dežele do najnotranjjšega zaliva Jadranskega morja.

Stari zgodovinarji imenujejo Ilire kot ono ljudstvo, ki je bivalo okoli severnega dela Jadranskega morja do Pada in Donave, torej so morali Iliri bivati tudi po okolici ljubljanski. Iliri so bili soroden narod starim Slovanom in so se delili na več rodov, n. pr. na Istre, Liburne, Japode, Karne itd. Bivali so na »gradiščih« in pokopavali svoje mrlične deloma cele, deloma so jih pa sežigali. Taka gradišča so stala tudi na ljubljanskem gradu, na šišenskem vrhu in na Golovcu.

Gradišča.

Med te ilirske rodove so se (l. 388. pr. Kr.) vrinili Galci, katere so Slovani imenovali Vlahe (Lahe). Galci so bili močan narod, ki je ljubil vojno in lov. Rimljani so opisovali Galce kot ljudi lepe postave, bele kože in živih oči, iz katerih je »švigal blisk in ogenj«. To kaže, da so se jih bali. Niso pa bili Galci divjaki, ki bi se brez stalnih bivališč semtertja klatili ter živeli le ob lovu in ribarjenju ali ob ropu. Da so bili že stari Galci precej omikani, o tem nam priča tudi to, da so pisali z nekakšnimi črkami,

Galci.

katere lahko opazujemo na njihovem denarju. Izdelovali so tudi že izvrstno železo in dobro bukovo ali surovo sukno. Mrliče so sežigali, njih pepel pa spravljali v posebne vrče, katere so pokopavali v visoko nakopičene gomile ali pa v pesek (»ravne grobe«). Bila so pa na Kranjskem razna galska plemena, n. pr. Tavriščani, Latobiki itd.

Dokazano je torej, da so že v predrimski dobi stanovala razna ljudstva v okolici ljubljanski, nihče pa ne ve in ne more dokazati, kako so se imenovalle njihove naselbine, in vse, kar se pripoveduje o ustanovitvi Emone v predrimski dobi, nima podstave, zakaj Emona se v zgodovini ne omenja do l. 34. pr. Kr., ko so prišli Rimljani v naše kraje

2. Emona.

Avgust
Oktavijan.

L. 34. pr. Kr. je prišel rimski cesar Avgust Oktavijan v naše kraje in utemeljil Emono (Emona colonia Julia). Odtedaj naprej je spadalo mesto pod Italijo. Spočetka sta bivali v Emoni dve rimski legiji. Emona je stala v sedanjem Gradišču ter je bila obdana z močnim zidom. Ta zid se je razprostiral od krakovske kapelice na Emonski cesti po Mirju, kjer se še dandanes vidijo ostanki zidu, do Paichlove hiše; odtod mimo Paichlove hiše proti severovzhodu do nunskega vrta, potem mimo nunskega vrta do deželnega dvorca in mimo tega naravnost do krakovske kapelice na Emonski cesti. Naselbina je bila dolga 510 m in široka 420 m. Glavna vrata (porta praetoria) so bila pred Wurzbachovo hišo. Tudi na gradu so sezidali Rimljani svoj kastel (»arx«), ker se je našlo tam gori mnogo rimskih predmetov. Tu je bila torej rimska Emona, ne pa na Igu, kakor poudarjajo nekateri. Na Igu je bila sicer tudi stara naselbina, a kako se je imenovala, tega ne vé nihče.

Emona je bila zelo imenitna postaja na trgovskem in vojaškem potu med Jadranskim morjem in Donavo. Pod rimsko oblastjo se je mesto naglo razcvitalo, tako da so stanovali ljudje tudi zunaj ozidja (ob Gradaščici, Ljubljani,

v Zvezdi itd.). In ravno zunaj ozidja so stala najbogatejša poslopja, n. pr. v Zvezdi, kjer je bil bržkone »hippodrom« (za tekanje, jahanje in vozarjenje). Pokopališče je stalo deloma ob Tržaški cesti (pri tobačni tovarni so se našle najlepše steklene žare), deloma ob Dunajski cesti (kraj okoli Tavčarjeve hiše se je imenoval »Ajdovščina«; tu so našli premnogo sarkofagov iz mehkega peščenca in tudi nadpisnih tabel).

Izkopani spomeniki in novci nam svedočijo, da so bili Emonci imoviti. Oni so spočetka častili rimske bogove, zlasti Neptuna, Jupitra in boginjo Dijano. Pozneje je zasijala tudi po teh krajih luč krščanske vere. Verjetno je, da sta že učenca sv. Marka, sv. Mohor in Fortunat, razširjala krščansko vero v Emoni in sploh po sedanjem Kranjskem, vendar dežela še ni bila vsa krščanska do časov cesarja Teodozija Velikega, ki je popolnoma zatrl poganstvo. L. 388. je namreč oblegal Emono poganski vojskovodja Maksim, a krščanski cesar Teodozij ga je srečno premagal, in vdano mesto sprejme slovesno »vernega cesarja« Teodozija. Velikanske slovesnosti so se vršile zmagovavcu na čast.

Rimski bogovi.
Luč krščanske vere.
Sv. Mohor in Fortunat.
Teodozij Veliki zatrl poganstvo.
Maksim.

V petem stoletju se je vršilo pri nas preseljevanje narodov. Takrat je naša država mnogo prestala pred germanskimi narodi, skozi njo deročimi. Najhuje so pa divjali azijski Huni. Najmogočnejši njih kralj Atila, katerega so zvali »šibo božjo«, pridrvi l. 452. s svojimi ropoželjnimi, divjimi tolpmami v naše kraje. Kamor je prišel, je vse poropal in požgal. Tudi Emoni ni prizanesel. Bogato, krasno mesto je bilo vkratkem prah in razvalina. Na tak žalosten način je izginila Emona iz zgodovine. (To sicer ni nikjer zapisano, a zgodovinarji so o tem enakih misli.)

Preseljevanje narodov.

Huni.
Atila.

Konec Emona.

Ohranile so se še nekatere sledi, ki pričajo, kako imenitna je bila Emona v starem veku, v dobi rimskih cesarjev. Cvetela je zlasti trgovina, o čemer pričajo napisi, posvečeni rimskim bogovom. O veliki kulturi v stari Emoni pričajo

sledi amfiteatra, lepih kopeli, dragih mozaikov, svetišč, vodovodov (rimski studenec). V dobi rimskih cesarjev je bival v Ljubljani zdravnik Peticij, in tudi že šola se omenja v tem času. Da se je tudi umetnost gojila v Emoni, o tem ni dvoma. Vendar se je vsled ropanja v dobi narodnega preseljevanja ohranilo le malo umetnostnih ostankov. Grobnih spomenikov se je mnogo našlo, kakor smo že zgoraj omenili, ob Tržaški in Dunajski cesti, a pozlačen bronast kip na mestu »kazine« in lepa vzbočena plošča iz salinskega marmorja s popisjem mladega Rimljanca (cesarja?) z ovenčano glavo na Starem trgu h. št. 34. Na čast Konstantina Velikega so bili postavljeni v Ljubljani kipi, katere je njegov proticesar Licinij zasramoval l. 313.

3. Ljubljana.

Na razvalinah nekdanj cvetoče Emone se je kmalu vzdignila nova naselbina, katero so sezidala slovanska ljudstva, ob Savi živeča. Za časa Karola Velikega l. 788. so si Franki podjarmili naše kraje. Izvestno je, da so zasedli tudi holmec ob mestu, sezidali na njem grad in ga utrdili, a okoli njega se je jela širiti sedanja Ljubljana ob desnem bregu Ljubljanice, nasproti stari Emoni. Mesto Ljubljana je dobilo svoje ime bržkone po griču, katerega so nekdanj imenovali »Ljubelj« ali temu podobno. (Korenika je ista kakor v besedi »lubanja«, ki pomeni glavo in glavico = gorico). Ljudstvo je imenovalo kraj v lokalu »v Ljubljanah, Liblanah«, prebivavci so bili »Ljubljanji«, odtod je nastalo nemško ime Laibach. — Drugi trdijo zopet, da pomeni Ljubljana toliko kakor »najljubši kraj«, kjer so se naselila po razpadu Emone ob Savi živeča slovanska ljudstva. Nekateri so pa celo mnenja, da ima Ljubljana svoje ime po reki Lubia (Ljubljanica).

V teh krajih živeči Slovani so izkusili neusmiljeno gospostvo avarsko, dokler jih ni Samo osvobodil ter osnoval, tudi prevzetnim Frankom se ubranivši, veliko

Ime
Ljubljanec.

Samo.

slovansko kraljestvo 624. l. Kakih 100 let so svetile Slovanom mile zvezde miru in blagostanja, podomače so se uravnali pod svojimi vojvodi in župani, tudi v Ljubljani — se bere — je bila taka županija. — Ta lepi mir in zadovoljnost pa začne kaliti nevihta, preteča od zahoda; frankovsko gospostvo se je širilo vedno bolj. Spočetka se bojujejo tudi Slovani vkupno s Franki zoper krute Avare, toda germanski duh je že takrat gojil sebičnost v svojem srcu, hlepel po blagu in lastnini slovanski ter skušal Slovane vkovati v sužne verige. Slovani čutijo to, združijo se z Ogri, bojujočimi se zoper Nemčijo in Italijo, ter bijejo krvav boj v okolici Ljubljane (Leopach) l. 906.

Slovansko
kraljestvo.

Od 10. stoletja naprej manjka poročil. Gotovo je, da so si Nemci prisvojili ta kraj. Ljubljana se je počasi vzdigovala. Krščanstvo se je težko razširjevalo, ker so ga oznanjevali Nemci, neznajoči slovanskega jezika. Oglejski patrijarh je bil višji cerkveni poglavar ter je imel velik vpliv, ž njim so pa tekmovali koroški vojvodje Ortenbur-

Ortenburgerji.

Vojvoda Ulrik III. je bil dober, radodaren in pobožen knez, uvedel je nemški red »križakov« l. 1262. Po njegovi smrti se polasti Ljubljane češki kralj Otokar II. 1270. l. Češki vojaki posedejo ljubljanski grad, ali že l. 1276. mora Otokar prepustiti notranjeavstrijske dežele Rudolfu Habsburškemu, novoizvoljenemu nemškemu cesarju, kateri pa izroči Koroško in Kranjsko tirolskemu grofu Majnhardu. Ta prepusti vlado svojemu sinu Henriku, ki je bil 1307. leta tudi češki kralj. Ko je moral zapustiti kraljestvo, poda se na Koroško in Kranjsko,

Ulrik III.

Češki kralj
Otokar II.

Rudolf
Habsburški.

Majnhard.
Henrik.

biva l. 1313. v Ljubljani, kjer mu umrje soproga Neža. — Pri Henrik u se večkrat pritožujejo Ljubljančani zaradi vedenja plemenitašev. Ti so si zidali poslopja v mestu, niso pa hoteli nič mestnih stroškov in davkov plačevati. Zato ukaže l. 1320. vojvoda, da mora vsak, kdor se naseli v Ljubljani, vse davke plačevati, kakor drugi meščani.

Avstrijski vojvodi. L. 1336. prevzemo avstrijski vojvodi vlado čez Oton Veseli. Kranjsko. Vojvoda Oton Veseli potrdi Ljubljani vse pravice, katere ji je bil 1320. dovolil Henrik. L. 1338. se poklanjajo v Ljubljani deželna oblastva Albrehtu II. in mu obljubijo zvestobo. Ta vladar postavi deželne glavarje in vice-dome. Za njegove vlade neha tudi cerkvena odvisnost kranjske dežele od Ogleja. L. 1358. umre Albreht II., in nasledujejo mu nadvojvodi Rudolf IV., Albreht III. in Leopold III. Rudolf pride l. 1360. s sijajnim spremstvom v Ljubljano, kjer ga čaka zbranih več škofov, vladajočih knezov in veliko plemenitašev, da bi se skupno posvetovali zaradi oglejskega patrijarha in zaradi beneških zadev. — Albreht III. Pri poklanjanju l. 1350. vojvodoma Albrehtu III. in Leopoldu III. dobi Ljubljana pravico, da sme vsako leto 12 porotnikov enega sodnika izvoliti, ki je prisegal, da bo pravično sodil uboge kakor bogate. Škoda, da so se deželni glavarji in plemenitaši vedno vtikali v zgolj mestne zadeve in v izvolitev sodnikov. Nastala so pogosto pričkanja, a meščani so zmirom ostali na cedilu.

Slovenska krajina («marka»). L. 1364. se pridruži »Slovenska krajina« Kranjskemu, čez kar vkupno vladata do l. 1379., ko si razdelita vladarstvo. Leopold dobi Kranjsko. V zadnjih 40 letih se je Ljubljana zelo razširila ter je lahko sprejela obilo gostov vojvodovega spremstva, dosti deželnih uradnikov in mnogo tujcev zavoljo živahne trgovine, katero je posebno Leopold pospeševal z raznimi svoboščinami; zaukazal je tudi ostro dež. glavarju, da ne sme zaprečevati svobodne volitve mestnega sodnika.

Ernest Železni. Ernest Železni zapove l. 1411. dež. glavarju Urhu Šenku Ostrviškemu: da naj 1.) Ljubljančani nemudoma

napravijo nasipe, okope okoli mesta in obzidje bolj utrdijo; obenem naj glavar zahteva od samostanov, župnikov in okoličanov, da svojim ljudem zapovedo, naj meščanom pomagajo, apno, kamenje voziti, kopati itd. 2.) Plemenitaši in vitezi, imajoči hiše v Ljubljani, naj v njih ostanejo in jih dobro v bran postavijo, da zovoljo njih mesto ne trpi škode, sicer smejo meščani s poslopjem storiti, kar hočejo, to pa zaradi tega, ker so se velikaši jeli izseljevati na svoje trdne gradove, ko se je raznesel glas, da v Evropo prihruvši Turki neusmiljeno požigaje in moré zmirom dalje drvijo proti severu.

Sedaj dobi Ljubljana očetovskega vladarja, katerega ima zapisanega na veke z zlatimi črkami v svoji zgodovini. Na potu v Sv. deželo se mudi Friderik IV. v Ljubljani, in nazaj grede ji podari mnogo pravic obširnejšega trgovstva. L. 1440. dobi Friderik cesarsko dostojanstvo. Iz raznih vzrokov mu zavida brat Albreht VI., želeč si prisvojiti kranjsko deželo. Zato se združi z Ulrikom, celjskim grofom, ter dere l. 1441. proti Ljubljani, kjer zapoveduje Juri Apfalterer, kateri sklene bojevati se za Avstrijo do zadnje kaplje krvi, dasi šteje oblegovalna armada 16.000 mož. Celjani napadejo mesto in mečejo vanje debelo kamenje. Preteče več tednov, Urhu začne denar pohajati, zato pošlje ponj v Celje trumo vojakov, katero pa z novci vred zasači Avstriji vdani poveljnik Turn. Zbogtega zapustita Urh in Albreht mestno okolico. Cesar izve to pogumno brambo, potrdi svojim «ljubim, modrim, zvestim ljubljanskim meščanom» stare pravice in pride leta 1444. sam v Ljubljano s sijajnim spremstvom, med katerim je bil tudi Enej Silvij, cesarjev tajnik in poznejši papež Pij II.

Friderik IV.

Albreht VI.
in
Urh Celjski.

Posebno važen čin Friderikov pa je ustanovljenje ljubljanske škofije. 6. decembra leta 1461. podpiše v Gradcu vpričo 2 kardinalov, več škofov in mnogo grofov in velikašev ustanovno pismo škofijskega sedeža s stolnim proštom, dekanom in 10 kanoniki. Žiga pl. Lamberg,

Ustanovitev
ljubljanske
škofije.

župnik v Šmartnem pri Kranju, postane prvi škof, Šentklavž pa stolna cerkev. Tako postavi temelj duhovnemu zedinjenju kranjskih Slovencev, ker je takrat spadalo še dosti dežele pod oglejskega patrijarha.

Glavno mesto.

A še večjo čast ji podeli, ker jo postavi za glavno mesto kranjskemu vojvodstvu, ki je nastalo po zaporednem združenju Gorenjskega, Dolenjskega, Metlike, Pivke, in drugih delov Notranjskega. Vnovič jim podeli razne pravice in potrdi stare, podpira obrt in trgovino. Za stalno ustanovi Kranjcem narodne barve: belo-modro-rdečo, ko jim je bil že prej l. 1463. pomnožil in izboljšal zaradi njihove zvestobe deželni grb. Zato postane Ljubljana v duhovnem in političnem obziru za tega cesarja središče in glava Slovencev.

Narodne barve.

Turki.

Kakor se prevleče v lepih poletnih dnevih nebo hipoma z oblaki in nastane hud vihar in nevihta, tako drvita zdaj proti osrčju slovenskih deželá kruta hudournika: krvočni Turčin in iz Nemškega Lutrovo krivoverstvo. Ne bomo omenjali vseh napadov osmanskih, vseh grozovitosti in moritev, ne opisavali tužnega joka in stoka doječih mater slovenskih, ne slikali žalostnih pogorišč slovenskih vasi in na stotine in stotine nečloveških činov, omeniti hočemo le tiste napade, v katerih je Ljubljana kaj trpela.

Vejbeg.

Že leta 1469. prilomasti bosenski paša Vejbeg na Slovensko ter izkuša užugati z eno trumo Ljubljano, kar mu pa izpodleti zavoljo hrabrosti meščanov. L. 1472. se priklati Turkov kot listja in trave. Uboga Dolenjska stoka pod bridkim mečem. Vse poplavijo, pomendrajo, požgo in pomoré proti sredini, da bi vzeli glavno mesto. Z divjo navdušenostjo začno naskakovati, pridero v šentpetrsko predmestje in na Poljane, zažgo lepo šentpetrsko cerkev, pa ne morejo v notranje mesto. V pridobljenih ulicah si naredo močne okope, glavno ležišče pa imajo pri Šiški in za sv. Krištofom »v Jami«. Toda pogum in hrabrost ne upade Ljubljančanom, srčno planejo na nevernike, preženo Osmane najprej s Poljan in otmo Št. Peter. Turki popuste svoja ležišča in

Turki zažgo cerkev sv. Petra l. 1472.

pobegnejo v Bosno. To slavno zmago so Ljubljančanje obhajali vsako leto na veliki ponedeljek za Sv. Krištofom do leta, ko se je razširilo staro pokopališče, le da so namesto svinčenih krogelj, katere so takrat z ljubljanskega grada Turkom dobro brisale glave, rabili pomeranče, metaje jih med veselo mladino.

Naslednje leto divjajo Turki samo mimo Ljubljane dalje čez Kokro proti Koroškemu. Ravnotako razsajajo l. 1492. nazaj grede iz Koroškega okoli Ljubljane ter izkušajo predmestja zažgati. Nekoliko časa ponehajo muzelmanski divji navali; zato si izkušajo Ljubljančanje uvesti notranje urejeno življenje, ker jim je l. 1404. cesar Maksimilijan dovolil, da si svobodno izbirajo mestnega župana. Prvi ljubljanski župan je bil Ivan Lanthieri. — Zaradi turških pustošenj nastane huda draginja in lakota, tem se pridruži l. 1509. silen potres, ki poruši križansko hišo in cerkev, vicedomovo poslopje, 8 stolpov, del mestnega obzidja, deželno hišo in druga trdna poslopja. Zaradi tega in zaradi še pretečih nevarnosti od strani Turkov se mora zdaj popolniti leta 1475. pričeto utrjevanje. Leta 1520. se Ljubljana zopet obda z zidovjem, stolpi, nasisi in jarki. — Nadloge so Ljubljančanom povečevali tudi Židi, kateri so se bili za Ortenburgerjev posebno trdno vgnedili v Ljubljani in imeli že l. 1213. novo sinagogo (judovski tempelj). Odtakrat je bila kupčija skoro izključno v njih rokah, od takrat so s svojim ostudnim početjem in odrtijo dosti škode delali meščanom. Zato ukaže l. 1515. cesar Maks na prošnjo mestnega zastopništva, da se Židi za večno izključijo iz Ljubljane, in da se jim ne sme nikoli več dovoliti naselitev v glavnem mestu.

Utrditev mesta obvaruje Ljubljančane večih nevarnosti od Turkov, ki pridero l. 1528. zopet čez Kočevje do Ljubljane ter neusmiljeno ropajo in moré na potu in v okolici ljubljanski. A vodja Turn jih s hrabro četo srečno otepe. In odzdaj ni več videla Ljubljana obritoglavcev, tudi te viharje je srečno prestala, in hkoncu se je še dičila

Prvi
ljubljski
župan.

Potres
l. 1509.

Židi.

Turki.

z zmagovalnimi znamenji, katere so ji pošiljali pogumni sinovi slovenski. Tako pošlje l. 1593. hrabri vojvoda Andrej Turjaški po bitvi pri Sisku mnogo zaplenjenega vojaškega orožja in dragoceni pašin plašč, katerega prenarede v mašnega, da se v njem na Ahacijev dan, 22. rožnika, v slavnem spomin preslavne zmage bere sv. maša,

Primož
Trubar.

Kakor smo že prej omenili, je bila druga nevihta v teh časih Lutrovo krivoverstvo. Na Kranjskem začne ljubljanski kanonik Primož Trubar, doma iz Rašice na Dolenjskem, l. 1531. v Šentklavžu oznanjevati novo vero. Kmalu si pridobi nekoliko privržencev. Najbolj navdušeni za novi uk so pa plemiči in bogataši, ki upajo pridobiti cerkvena posestva. V več krajih širi novi uk z raznim uspehom. Trubar mora deželo zapustiti, ali najdejo se zopet drugi, ki lutrovstvo razširjajo; tako pridiguje v Ljubljani l. 1550. Matija Klobnar. — Deželni stanovi so večidel privrženci nove vere, zato pozovejo l. 1560. Trubarja nazaj iz Nemčije, odločijo mu Elizabetno ali špitalsko cerkev, kjer pridiguje lutrovcem. L. 1562. se mora Trubar opravičiti zaradi krivih nauk, ali on ostane pri svojih nazorih, zato se mu prepove pridigovanje, in l. 1565. ga katoličanstvu vdani nadvojvoda Karol izpodi z vso družino iz Kranjskega kakor tudi druge lutrovske pridigarje. Ali zaradi pretečih turških vojsk je moral nadvojvoda Karol podeliti lutrovcem nekoliko pravic (1572).

Kar je posebno krivo vero pospeševalo, je bilo njeno oznanjevanje v domačem jeziku. Zato si novotarci oskrbe vse pripomočke. L. 1561. ustanovi na Trubarjev prigovor Janez Manlius ali Mandelc knjigotiskarno. Trubar, Krelj, Dalmatin in drugi jamejo spisovati knjige v slovenskem jeziku ter jih razširjujejo med slovenskim ljudstvom. Da bi dosegli edinstvo v pisavi, izvolijo l. 1581. na shodu bogo-slovcev in jezikoslovcev v Ljubljani Adama Bohoriča, naj bi sestavil slovensko slovnico za vodilo, ki res izide l. 1584. Božja previdnost je tako hotela, da se je ravno po lutrstvu oživil zasramovani in že skoro pozabljeni slovenski jezik.

Lutrovci si osnujejo že l. 1563. v Ljubljani pri Le-
nartu Budini evangelijsko šolo, katera se l. 1578. popolni in
uredi. Bili so 4 razredi. V prvem so smeli slovenski go-
voriti, ali v drugem in tretjem je bilo ostro prepovedano
govoriti slovenski. V 4. razredu so se morali izražati latinski.
Šolam za vodje so pošiljali trde Nemce, iz česar se vidi,
da jim ni bilo mar za pravo omiko, niti da povzdignejo narodni
jezik na častno mesto, temuč za to, da se ga poslužujejo tako
dolgo kot sredstvo, dokler bi bilo zabredlo vse ljudstvo v verske
zmote. In da ni zabredlo, zato se ima zahvaliti svojim
gorečim škofom — posebno z lučjo prave vere svetečemu
Tomažu Hrenu. Rojen Ljubljčan, začne se že kot mlad Tomaž Hren.
duhoven v rojstnem mestu boriti zoper lutrovstvo. Z
bistrim duhom, s ščitom neutrudljivosti in z mečem zgo-
vornosti pridobi srca svojih rojakov, dobro vedoč, da ne bo
zaostala tudi dežela, če se glavno mesto spreobrne. Kot
škof se posebno ustavi z gorečnostjo in krepostjo deželnim
stanovom, zbranim v Ljubljani, ki so si močno prizade-
vali, da bi zedinili narod v novi veri. L. 1601. obnovi že
več let opuščeno in že skoraj pozabljeno procesijo sv. Reš-
njega Telesa, katero slovesno in svečano obhaja. V Ljub-
ljani postavi temeljni kamen za mnogo cerkev, tako l. 1606.
kapucinski, ki se pa l. 1817. podere, in kjer se posadi
sedanja »Zvezda«, l. 1613. pa šentjakobski, katera se pre-
pusti jezuitom, ki so že od l. 1596. vodili latinske šole.
Nasproti krivoverskim knjigam sklene katoliške bukve v
slovenskem jeziku širiti med ljudstvo in v ta namen po-
sloveni sv. pismo novega zakona. To so samo kratki obrisi
njegovega blagonosnega in velikanskega delovanja, a mo-
rali smo jih omeniti, da se razvidi, kako je prišlo, da je
slovensko ljudstvo ostalo do danes zvesto katoliški veri.
Svoje trudapolno življenje sklene Tomaž Hren, po pravici
imenovan »kranjski apostelj«, v Ljubljani l. 1630.

Tako se vrne polagoma zopet mir in red, ki ga
ukrepi posebno izvolitev Leopolda I. 1658. l. za cesarja in Leopold I.
kmalu potem l. 1660. njegov obisk. Ljubljana priseže

Vodnjak pred mestno hišo. cesarju srčno vdanost in zvestobo; v slavo visokega gosta se vrste sijajne svečanosti in veselice. Takrat se postavi vodnjak pred mestno hišo. L. 1751. pa izdela kamenosek Robba še zdaj obstoječega. Ta umetnik je izsekal tudi prekrasna kerubima pri tabernakeljnu v stolni cerkvi.

Ogenj. V tem letu zadene velika nesreča mestni del okoli sv. Florijana, kjer je razsajal silen ogenj, kakor že pred l. 1603. v šentpetrskem predmestju, kjer je zgorelo 53 hiš.

Zaostala pa ni Ljubljana na polju učenosti, vede in umetnosti; kakor je napredovala v drugih ozirih, povspenjala se je v XVII. stoletju tudi v tem oziru; zakaj l. 1693. se ustanovi družba učenih (akademija operosorum imenovana), ki stori v slavo domovine veliko koristnega. Možje, kakor Šenleben, Valvazor, Dolničar in drugi so osvetljali lice ne samo Ljubljani, temuč celi Slovenski.

Jan. Ant. Dolničar. Udje te družbe so si tudi prizadevali, da olepšajo mesto z raznimi stavbami. Tako se sklene l. 1700. po nasvetu stolnega dekana in vesoljnega namestnika Janeza Antona Dolničarja, staro stolno cerkev porušiti in novo zgraditi, katera se dovrši v 6 letih. Imeniten je ta mož za Ljubljano tudi zaraditega, ker je spisal njeno zgodovino od najstarejših do njegovih časov. Umrli je l. 1714.

Šelenburg. Lep kras dobi mesto z uršulinsko cerkvijo, katere ustanovnik pl. Šelenburg († 1715.) počiva v njej.

Prenovljenje mesta. Leta 1708. se sezida škofovsko semenišče, l. 1717. pa mestna hiša. Napravljajo se ceste, odpirajo obrtu in kupčiji boljša pota, sploh se v tem stoletju mnogo stori za olepšavo mesta. Lepe hiše so se postavljale na pogoriščih. Ogenj je v tem stoletju mnogokrat razsajal, tako l. 1767. dvakrat, l. 1770., l. 1774. dvakrat in l. 1780. Skoro celo mesto se je zaraditega prenovilo.

Karol VI. L. 1728. sprejme Ljubljana dostojno cesarja Karola VI. Deželni stanovi se mu poklonijo ter priznajo »pragmatično sankcijo«, po kateri bi cesarju postavno nasledovala edina hči Marija Terezija. Ona je bila dobra cesarica ter je slovenskemu narodu sploh v blagem spominu. Za ljudsko omiko

Marija Terezija.

je zelo skrbela, ustanavljala šole, podpirala vede in umetnosti. Njen sin cesar Jožef II. hoče uvesti v življenje mnogo novih uredob ter preustrojiti celo cesarstvo po enem kopitu. V verskih rečeh zaukaže cesar marsikaj, kar se ni strinjalo z duhom sv. cerkve; zato se poda leta 1782. Njegova Svetost papež Pij VI. na Dunaj k cesarju. Ljubljana sprejme namestnika Kristusovega z največjo častjo in dostojnostjo. L. 1784. pa se mudi v mestu Jožef II., ko gre iz Rima, ogleda mestne znamenitosti in podari 100 zlatov za uboge.

Jožef II.

Konec preteklega stoletja so bili, kakor še pomnijo stari ljudje, viharni časi. Iz Francoskega se širijo bliskoma po Evropi novi nazori, nov duh prekucije se polastuje narodov, vse staro hoče odpraviti, a novega ne zna postaviti. Vzbukne silen plamen, ki kmalu objame vso Evropo. Naša slovenska zemlja je že po svoji imenitni legi od nekđaj obračala oči nase. Tudi sedaj ne odide bistrim očem Napoleonovim. Kmalu pride do vojske med Francozi in našim cesarstvom. Ljubljana, na glavni cesti, vodeči proti Italiji, od l. 1796. naprej kar mrgoli raznih vojakov. Na Laškem sreča ni mila cesarskim, morajo se umikati. Francozi, pijani zmage, dero proti slovenskim deželam in že 30. marca l. 1797. korakajo pod vojvodom Bernadotom v Ljubljano. 1. aprila pridejo v mesto Napoleon Bonaparte in generali Massena, Murat, Mirée in Friant. Zavaljo premirja v Ljubnem zapuste že 8. maja Ljubljano, pa ne za dolgo, ker Francozi niso mirovali, temuč so hoteli osnovati velikansko državo. L. 1805. vidi Ljubljana zopet v svoji sredi sovražnika, kateri ji naloži silen vojni davek. L. 1809. prične nenasiťljivi cesar Napoleon na dveh krajih vojsko, na Nemškem in na Laškem. Ker so na Nemškem cesarski nesrečni in dere Napoleon proti Dunaju, morajo iti na pomoč vojaki z Laškega. Francozi z Laškega pa se takoj polaste slovenskega Primorja, posedejo Ljubljano ter z izdajstvom dobe ljubljanski grad. Cesar Franc in Napoleon skleneta mir, in slovenske dežele, razen Spodnjega Štajerskega,

Napoleon I.

Francozi na Slovenskem. postanejo francoske. Ljubljana je središče vseh francoskih uradništev in višjega poglavarstva, ona je glava ilirskega kraljestva, v katerem živi zdaj $\frac{2}{3}$ Slovencev. Ona je sredotočje kupčije in obrtnije, število njenih prebivavcev se zelo pomnoži, in pokazuje se čedalje večji blagostan. Osnuje se tudi vseučilišče, katero pa potem zaspi s Francozi vred. V šolah si pridobi poleg francoskega in nemškega naš materni jenik častno mesto. Vse take koristne naprave

Vodnik. vnamejo navdušeno srce našemu Vodniku, da udari glasno na lirične strune in zapoje »Ilirijo oživiljeno«. Kot učitelj na ljubljanskih šolah vsadi Valentin Vodnik v mnogokatero mlado srce iskreno ljubezen do mile slovenščine.

Slovenske
dežele
postanejo
zopet
avstrijske.

Nad prevzetnim Napoleonom se jame osoda maščevati. L. 1812. zatemneva njegova zvezda. Na Ruskem ga zadene nesreča. Avstrijci si prizadevajo osvoboditi ilirske dežele. Slovenci, zvesti svojemu cesarju, se vzdignejo zoper Francoze. Blizu Ljubljane zmagajo cesarski, in 29. septembra l. 1813. že posede cesarski vodja Felseis Ljubljano razen grada, katerega ima še v oblasti francoski vodja Leger z 800 Francozi. 5. oktobra odide tudi ta po pogodbi. Ker je Napoleon pri Lipskem popolnoma premagan, postanejo slovenske dežele zopet avstrijske. Cesar Franc obišče večkrat Ljubljano, najdelj časa l. 1821., ko se snide tu shod (kongres) vladarjev. Razen avstrijskega pride tudi ruski cesar Aleksander I. in Ferdinand, neapolitanski kralj. Vse druge vlade pošljejo svoje zastopnike, tako da morda Ljubljana še ni imela nikdar tako sijajnih gostov v svoji sredi.

Cesar Franc.

Za cesarja Franca se povzdigne kmetijstvo na višjo stopnjo, blagonosno deluje še sedaj koristna kmetijska družba. Ustanovi se deželna hranilnica. Šole se na novo

Ferdinand.

osnujejo. Njegov naslednik cesar Ferdinand obišče l. 1844. tudi glavno mesto svojega vojvodstva Kranjskega. Pride viharo leto 1848. Nov živelj prešine tudi tebe, bela Ljubljana. Nisi se takrat sramovala priznati, da si slavna potomkinja velike matere Slave, jela si se ponosno s tem dičiti, čislala si jezik slovenski, osnovala si se za pravo

središče svojih sinov. Iz tvoje sredine so jeli izhajati slovenski časopisi, slovenske knjige v pouk slovenskemu narodu. L. 1856. si presrčno sprejela svojega ljubljeneega carja in glavarja Franca Jožefa z njegovo mlado zaročnico, svetlo cesarico Elizabeto. Kakor nekdanj, izkazala si se zvesto in vdano in to z dejanjem dokazala ob vojskinem času l. 1859. in potem l. 1866.

Franco
Jožef I.

Dne 11. julija l. 1883. je minilo 600 let, odkar smo Slovenci prišli pod Habsburžane. In uprav 11. julija l. 1883. je prihitel cesar Franc Jožef s Štajerskega v Ljubljano. Prepričal se je pri tej priliki sam, kako vdan mu je slovenski narod. Nobeden rimskih zmagovavcev ni doživel svoj čas večjega slavlja, kot se je bilo priredilo te dneve cesarju Francu Jožefu I. Ogledal si je takrat na Kranjskem Postojno, Idrijo, Kamnik, Cerklje, Kranj, Begunje in Bled.

600letnica
Habsburških
vladarjev.

V noči od Velike nedelje na Veliki ponedeljek od 14. do 15. aprila l. 1895. je prišla nad belo Ljubljano grozna nesreča. Zemlja se je namreč stresala, da že stoletja na Kranjskem ne tako hudo. Na stotine bivališč je postalo za stanovanje nerabnih. Komaj izve strašno novico cesar Franc Jožef I., že pošlje za prve potrebe 20.000 kron, cesarica Elizabeta pa 10.000 kron. A ne le obdarovati, tudi videti je hotel cesar Franc Jožef I. Ljubljano. Dne 7. majnika se pripelje v Ljubljano. Ko je hodil med podprtimi poslopji, je trdil v enomer: »Ljubljani se mora pomagati«. In res se je to zgodilo.

Potres
l. 1895.

Ljubljana se kmalu dvigne iz razvalin lepša od prej, a tudi cesarski spomenik, ki se postavi sredi obnovljene Ljubljane, bo priča poznim rodovom, kako dober ji je bil v hudih dneh cesar Franc Jožef I.

Cesarski
spomenik.

XX. Avstrijska cesarska pesem.

Po prvotni melodiji J. Haydna.

Za spremljevanje na harmoniju priredil

Andante.

A. Foerster.

Glas.

mf

1. Bog o - hra-ni, Bog ob - va - ri nam Ce-

Harmonij.

mf

1. sar - ja, Av - stri - jo! Mo - dro da nam go - spo -

p

1. da-ri s sve-te ve-re po-moč-jo! Bra-ni-mo mu kro-no

p

f

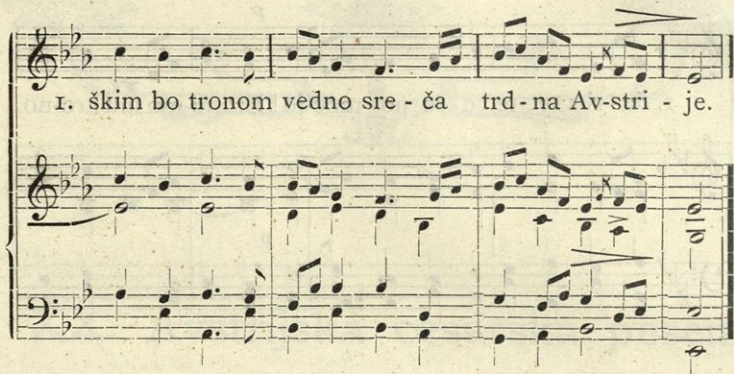
1. ded-no zo-per vse so-vraž-ni - ke: S Habs-bur-

f

f

1. škim bo tronom vedno sre-ča trd-na Av-stri-je. S Habsbur-

f

2.

Za dolžnost in za pravico
Vsak pošteno, srčno stoj;
Če bo treba, pa desnico
S srčnim upom dvigni v boj!
Naša vojska iz viharja
Prišla še brez slave ni:
Vse za dom in za cesarja,
Za cesarja blago, kri!

3.

Meč vojaka naj varuje,
Kar si pridnost zadobi;
Bistri duh pa premaguje
Z umetnijo, znanostmi!
Slava naj deželi klije,
Blagor bod' pri nas domá:
Vsa, kar solnce je obsije,
Cveti mirna Avstrija!

4.

Trdno dajmo se skleniti:
Sloga pravo moč rodi;
Vse lahko nam bo storiti,
Ako združimo moči.
Brate vodi vez edina
Nas do cilja enega:
Živi cesar, domovina,
Večna bode Avstrija!

XXI. Zgodovina avstrijske cesarske pesmi.

Ko je bil Jožef Haydn (rojen dne 31. marca l. 1732. v Rohrauu pri Brucku na Litvi, umrl dne 31. maja l. 1809. na Dunaju) na Angleškem, je imel priliko čutiti in spoznati navdušujočo in ginljivo moč narodne pesmi angleške »Bog ohrani kralja« (»God save the king«). Vrnivši se l. 1794. na Dunaj, je svojemu pokrovitelju, Gerhardu baronu van Swieten, ki je kot preosnovatelj vseh študij v Avstriji vse, kar se tiče umetnosti in znanstva, s svojim vplivom pospeševal in bil tisti čas na čelu veliki glasbeni družbi, izrekel željo, da bi tudi Avstrija dobila enako pesem, ki naj bi Avstrijce vnemala v boju za kneza in domovino; nato se mu je ponudil Haydn, da hoče sam zložiti tako pesem. Swieten je razodel to misel nižjeavstrijskemu vladnemu predsedniku Francu grofu pl. Saurau; ta je z velikim veseljem pozdravil Haydnovo ponudbo, ker se je nadejal, da bode taka pesem močno vplivala v tedanji veliki stiski države avstrijske ter navduševala avstrijske narode v zvesti vdanosti do preljubljenega deželnega očeta. Naročil je torej profesorju estetike na Terezijanišču, Leopoldu Haški, naj zloži besede, in Haydn je prevzel uglasbenje pesmi.

Haydn.

Swieten.

Saurau.

Haška.

Haydn, ki je že sam prirejeval angleško himno, ki je imel pri raznih svečanostih priliko opazovati globoki vdanostni čut Angležev do vladarske hiše, ki je mnogo-krat dokazal zvestobo svoji domovini, katero je po večletni odsotnosti od svoje domovine ljubil in cenil neizmerno, je imel priliko izraziti v tej himni svoja globoka čutila do svojega vladarja in domovine.

In če je bilo njegovo srce kdaj polno najblažjih čutil, je bilo gotovo, ko je komponiral »cesarsko himno«. Ta himna v svoji preprosti melodiji ne nadkriljuje le angleške, ampak tudi vse druge enake himne. Stav melodije je mojstrsko delo prve vrste. Nikdar se ni dosegel v godbi s skromnejšimi pripomočki večji in gotovejši uspeh. — Kako jo je sam Haydn cenil, razvidimo iz razgovora z njegovim prijateljem. Ta mu pravi, da smatra to pesem za mojstrsko delo, na kar Haydn odgovori: »Skoraj jo imam tudi jaz za tako, četudi bi tega izreči ne smel«. Še v zadnjih dneh svojega življenja, ko se ga je, zlasti po prihodu Francozov, polastila neka otožnost, si jo je pregнал za trenutke, igraje na klavirju svojo priljubljeno mu kompozicijo »Bog ohrani nam cesarja«. Leta 1797., 28. prosinca je dobila Haydnova himna imprimaturo (pravico tiska), in dne 12. svečna l. 1797., na rojstveni dan cesarja Franca, se je pela prvič po vseh dunajskih gledališčih in po vseh provincijah. Haydn je dobil za to znamenit dar in podobo cesarjevo. Da se je pela tudi v ljubljanskem gledališču, razvidimo iz Vodnikovih »Novic« iz l. 1797., ki pišejo doslovno: V nedelo (12. svečana) na cesarjevga rojstva god so tukaj v Lublanskim theatri eno pesem po nemško peli, inu v nej svitlemu cesarju srečo vošili. Ta pesem je po krajnsko taka:

Pesem na cesarjev god.

Bog obvárúj cesar Fronca,
Srečo, zdravje Bog mu daj!
Ljubeznjivga naš'ga Fronca
Nébo varuj vekomaj,

Njega dni ne bodi konca,
Svitlo solnce njemu sej!
Bog obvárúj cesar Fronca,
Srečo, zdravje Bog mu dej!

Božja milost naj ne mine
Čez kraljestvo ino rod;
Hudobije moč naj zgine,
Kar kol' njemu je nasprot';
Zápoŕ'd božje njem' edine,
Njega volja naša bod'!
Bog obvaruj cesar Fronca,
Srečo, zdravje Bog mu dej!

Spred njegove vojske lica
Naj sovražniki bežé,
Njega dvoru naj resnica
In modrost naprej svité,
Sodnje sklepe naj pravica
Ino vsmiljenje delé!
Bog obvaruj cesar Fronca,
Srečo, zdravje Bog mu dej!

Njemu zgódi se veselje:
Našo srečo dopolnit',
Kakor brate, vse dežele
V eno zvezo vkup sklenit',
Poznim vnukom — drage željé —
Mir na svetu zapustit'!
Bog obvaruj i. t. d.

V istem letniku »Novic« z dne 18. svečna beremo nadalje: Včerej popoldne so se v Lublano perpelali njih kraleve visokosti princ Karl inu princ Ferdinand. V theatri so pesem od cesarja peli, in še en perstavek od princa Karlana. Perstavek od princ Karlana k pesmi od cesarja je leta:

Trka nam Francoz na vrata,
Dobri Fronc za nas skrbi,
Pošlje svoj'ga ljub'ga brata,
Korel rešit nas hiti.
Z nami sta estrajška orla;
Premagujta vekomej!
Var' Bog Fronca, varuj Korla,
Srečo, zdravje Bog jim' dej!

Prvi slovenski prevod cesarske pesmi kakor tudi ta pristavek od princa Karla je torej Vodnikov (glej »Vodnikove pesmi«, uredil Fr. Levstik. Matica Slovenska l. 1869.).

Pod vlado cesarja Franca Jožefa I. ni bilo v začetku nobenega pristnega (avtentičnega) besedila cesarske pesmi; rabilo se je več besedil. L. 1853. se je naročilo Ivanu Gabrijelu Seidlu (roj. dne 21. julija 1804. l. na Dunaju, umrl

tudi tam dne 17. julija l. 1875.), naj zloži nove besede. Njegovo je sedanje besedilo, ki se je z Najvišjim lastno-ročnim pismom z dne 27. marca 1854. l. proglasilo za pristno. Poslovenil je to »cesarsko pesem« Luka Jeran (»Novice« l. 1854.). V sedanjih šolskih berilih je pa zopet prenarajena.

Ker so se začele sčasoma rabiti mnoge razlike v napevu, in da se dobode enoten napev, ustanovilo je c. in kr. državno vojno ministrstvo za vojaško godbo pravilni napev na podlagi Haydnovega izvirnega napeva. Ta napev je bil odobren z Najvišjim odlokom z dne 6. aprila l. 1890.

Ta pravilni napev, kateri bodi sedaj edino veljaven, je c. kr. ministrstvo za bogočastje in nauk predpisalo za vse šole in učilnice, podrejene naučnemu ministrstvu.

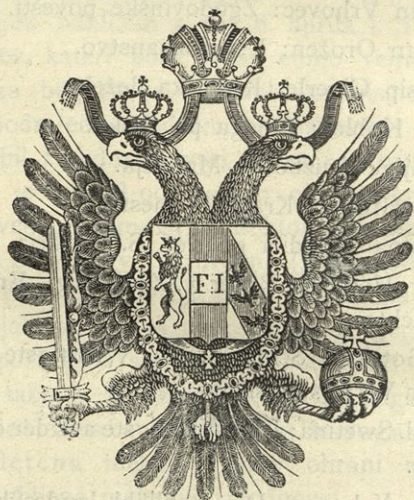
Kako čislan je bil Haydn po vsej Evropi, potrjujejo nam priznanja, katera je dobival od vseh strani: Oksfortska univerziteti ga je slovesno promovirala doktorjem; mnogo akademij in društev na Dunaju, v Ljubljani (1800), Stockholmu, Amsterdamu, Parizu, Petersburgu so ga imenovala častnim članom; izdajale so se razne svetinje z njegovo podobo na pročelju; postavljali so se mu spomeniki; dobival je razna darila, tako n. pr. mu je poslal neki angleški nogavičar (tovarnar) pol ducata bombažastih nogavic, v katerih je bila vpletena melodija »Bog ohrani nam cesarja« in druge priljubljene melodije Haydnove.

Haydnova »cesarska pesem« pa se je kmalu razširila in postala last ljudstva; poje se še danes z istim navdušenjem, kakor pred sto leti. Naj se tudi v izvirni melodiji glasi od sela do sela, od palače do zadnje gorske kočice, združujoč vse narode širne in lepe nam domovine v navdušenosti do presvetle vladarske rodovine, in povzdigujoči glasovi cesarske pesmi naj tudi zanaprej navdušujejo avstrijske narode v zvesto in požrtvovalno ljubezen

za cesarja in domovino!

Pri spisovanju »Avstrijske zgodovine za ljudske šole«
so mi služili ti-le viri:

1. Razna slovenska in nemška šolska berila.
 2. Ivan Vrhovec: Zgodovinske povesti.
 3. Fran Orožen: Ustavoznanstvo.
 4. Josip Ciperle: Kranjska dežela.
 5. A. Koblar: Zmaga pri Sisku.
 6. Knjige družbe sv. Mohorja.
 7. L. Hrovat: Kranjska mesta.
 8. Ustna navodila g. prof. S. Rutarja.
 9. Dr. Heinrich Ritter v. Zeissberg: Erzählungen aus
der Geschichte.
 10. Gottfried Schreier: Das Wichtigste aus der öster-
reichischen Verfassungslehre.
 11. Al. Svetina: Das Wichtigste aus der österreichischen
Geschichte.
 12. I. Vrhovec: Die wohllöbl. landesfürstl. Hauptstadt
Laibach.
-

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000519881

